

ขอดำเนินเจริญรอยยุคลบาท
จักประสาทยุติธรรมตามองค์ท่าน
ยอมแม้จักแหลกสลายชีพวายปราณ
ด้วยแรงดาลใจดลบนตราชู

บรรณานุสรณ์

งานพระราชทานเพลิงศพ นาย ผสม จิตรชุ่ม
ม.ว.ม., ป.ช., ป.ม.

ชาตะ 12 มิถุนายน 2462
อนิจกรรม 18 กุมภาพันธ์ 2525
ณ.เมรุวัด มกุฏกษัตริยาราม
วันพฤหัสบดีที่ 28 ตุลาคม 2525

(แบบ ข.)

หมายรับสั่งที่ ๑ ก ๘๒

สำนักพระราชวัง

๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕

นายผสม จิตรชุ่ม ม.ว.ม.,ป.ช. อายุ ๖๓ ปี ข้าราชการบำนาญ สังกัดกระทรวงยุติธรรม ถึงอนิจกรรมด้วยโรคหัวใจ ณ โรงพยาบาลสยาม กรุงเทพมหานคร ในวันพฤหัสบดี ที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕ เวลา ๑.๐๐ น.

วันเดียวกันนี้ เวลา ๑๗.๐๐ น. ขอรับพระราชทานน้ำหลวงอาบศพ พร้อมด้วยเครื่องเกียรติยศตั้งประดับ ณ ศาลา ๑ วัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานโกศแปดเหลี่ยมพร้อมด้วยฉัตรเบญจาตั้งประดับเกียรติยศ ปี่ กลองชนะ ประโคมเวลาพระราชทานน้ำหลวงอาบศพ พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมเวลากลางคืน กำหนด ๓ คืน.

ประถมรัตน์ พิมพ์

ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ นายผสม จิตรชุ่ม เพื่อทราบ เครื่องประกอบเกียรติยศที่พระราชทานมานี้ เมื่อครบกำหนด ๗ วัน สำนักพระราชวังจะถอนไปใช้ราชการได้ และเจ้าพนักงานผู้มาปฏิบัติ เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง

โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ข.)

หมายรับสั่งที่ ๑๐๑๗๕

สำนักพระราชวัง

๑๔ กรกฎาคม ๒๕๒๕

พระราชทานเพลิงศพ นายผสม จิตรชุ่ม ม.ว.ม.,ป.ช. ข้าราชการบำนาญ สังกัดกระทรวงยุติธรรม ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร

วันพุธ ที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๒๕ เวลา ๑๕.๐๐ น. เจ้าพนักงานเชิญหีบศพออกจากสุสาน จัดการเปลื้องเครื่องสุกำศพลงสู่โกศ ณ ศาลาวัดมกุฏกษัตริยาราม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานโกศแปดเหลี่ยมประกอบศพ ฉัตรเบญจาตั้งประดับ

วันพฤหัสบดี ที่ ๒๘ ตุลาคม ๒๕๒๕ เวลา ๑๕.๐๐ น. เชิญโกศศพแห่เวียนเมรุ แล้วเชิญขึ้นตั้งบนจิตกาธาน

เวลา ๑๗.๐๐ น. พระราชทานผ้าไตร ๕ ไตรทอดถวายพระสงฆ์บังสุกุล แล้วพระราชทานเพลิง.

ประถมรัตน์ ฬิมพ์
(ลายมือชื่อ) หาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ นายผสม จิตรชุ่ม เพื่อทราบ เครื่องประกอบเกียรติยศที่พระราชทานมานี้ และเจ้าพนักงานผู้มาปฏิบัติ เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง

โดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

ที่ รล.0004/ 6415

สำนักราชเลขาธิการ

สวนจิตรลดา

3 สิงหาคม 2525

เรื่อง เสด็จ ฯ พระราชทานเพลิงศพ นายผสม จิตรชุ่ม ม.ว.ม.,ป.ช.

เรียน นางผ่องศรี จิตรชุ่ม

อ้างถึง หนังสือลงวันที่ 26 มิถุนายน 2525

ตามที่มีหนังสือติดต่อขอให้นำความกราบบังคมทูล ขอพระราชทานอัญเชิญสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ นายผสม จิตรชุ่ม ในวันพฤหัสบดี ที่ 28 ตุลาคม 2525 ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม ดังความแจ้งอยู่แล้ว นั้น

ได้นำความกราบบังคมทูลทราบฝ่าละอองพระบาทแล้ว ทรงรับเชิญเสด็จพระราชดำเนินตามวันดังกล่าว โดยเสด็จ ฯ ถึงเวลา 17.00 น. อนึ่ง ขอได้ไปติดต่อกับเจ้าหน้าที่ กองพระราชพิธี สำนักพระราชวัง เกี่ยวกับการนี้โดยตรง

ขอแสดงความนับถือ

(ท่านผู้หญิงมณีรัตน์ วณิกกุล)

รองราชเลขานุการในพระองค์สมเด็จ ฯ ปฏิบัติราชการแทน

ราชเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถ

กองราชเลขานุการในพระองค์

สมเด็จพระบรมราชินีนาถ

โทร.2811202,2813493 ต่อ 12,21

(แบบ ค.)

หมายรับสั่งที่ ๑๑๒๘๑

สำนักพระราชวัง

๙ สิงหาคม ๒๕๒๕

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี จะเสด็จพระราชดำเนินไปในการพระราชทานเพลิงศพ นายผสม จิตรชุ่ม ม.ว.ม.,ป.ช. ที่เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร

วันพฤหัสบดี ที่ ๒๘ ตุลาคม ๒๕๒๕ เวลา ๑๗.๐๐ น.

สฤษดิ์เดช พิมพ์.

สุวรรณศิลป์. ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ นายผสม จิตรชุ่ม เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

เข้ารับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์
ณ ศาลาดุสิตาลัย พระตำหนักจิตรดารโหฐาน

รำลึกในพระมหากรุณาธิคุณ

นายผสม จิตรชุ่ม ได้ถึงแก่อนิจกรรม เมื่อวันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2525 เมื่อความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานน้ำอาบศพ พระราชทานโกศเปดเหลี่ยมพร้อมฉัตรเบญจาตั้งประดับตามเกียรติยศ พระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ พิธีธรรมสวดพระอภิธรรม 3 คืน ทั้งทรงพระกรุณาโปรด–เกล้าพระราชทานผ้าไตรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 5 ไตร ในวันพระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัด มกุฏกษัตริยาราม นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้น–กระหม่อมแก่ นายผสม จิตรชุ่ม อย่างหาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้า นางผ่องศรี จิตรชุ่ม ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกราบถวายบังคมใต้เบื้องพระยุคลบาท ด้วยความรู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น และจะขอเทิดไว้เหนือเกล้าฯ เพื่อเป็นสรรพสวัสดิ์พิพัฒมงคลแก่วงศ์ตระกูลตลอดไป

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

นางผ่องศรี จิตรชุ่ม

และบุตร-ธิดา

รำลึกในพระมหากรุณาธิคุณ

เมื่อ นายผสม จิตรชุ่ม ได้กราบถวายบังคมถึงแก่อนิจกรรมแล้ว ได้รับพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อม แก่นายผสม จิตรชุ่ม อย่างหาที่สุดมิได้ คือ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามมกุฎราชกุมารี ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า พระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ในการเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพนายผสม จิตรชุ่ม ณ เมรุวัดมกุฎกษัตริยาราม นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมอย่างหาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้าและทุกคนในครอบครัว ของนายผสม จิตรชุ่ม รู้สึกซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้ และจะขอเทิดไว้เหนือเกล้าฯ เพื่อเป็นสรรพสิริสวัสดิ์พิพัฒมงคลแก่วงศ์ตระกูลตลอดไป

ข้าพระพุทธเจ้า นางผ่องศรี จิตรชุ่ม
และบุตร ธิดา

ขอขอบพระคุณทุกท่านที่กรุณามาร่วม

ในงานบำเพ็ญกุศลและรับเป็นเจ้าภาพ ในงานสวดพระอภิธรรม และขอขอบพระคุณทุกท่านที่กรุณามีไมตรีจิตต์ สละเวลาของท่านด้วยการเขียนคำไว้อาลัย และโดยเฉพาะท่านพลเอกเชวง ยังเจริญ ดร.วินิจ วินิจนัยภาค คุณสมบูรณ์ บุญ-ภินนท์ ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำและช่วยเหลือเป็นอย่างมาก ตลอดจนทุกท่านที่กรุณามาเป็นเกียรติในงานพระราชทานเพลิงศพ นายผสม จิตรชุ่ม หากการรับรอง หรือมีสิ่งใดขาดตกบกพร่องประการใดขอได้โปรดอภัยด้วย

ผ่องศรี จิตรชุ่ม

ชาตะ 12 มิถุนายน 2462
มตะ 18 กุมภาพันธ์ 2525

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานโกศแปดเหลี่ยม พร้อมด้วยฉัตรเบญจาตั้งประดับ

วันพระราชทาน นำหลวงอาบศพ
18 กุมภาพันธ์ 2525

พระราชทานพระบรมราชา
นุเคราะห์ให้มีพิธีธรรมสวด
พระอภิธรรมศพ
นายผสม จิตรชุ่ม
เป็นเวลา 3 วัน
ตั้งแต่วันที่ 18-20
กุมภาพันธ์ 2525

มารดา-ภรรยา-บุตร-ญาติ

ประวัติย่อ

นายผสม จิตรชุ่ม ม.ว.ม., ปช., ป.ม.

เกิดเมื่อ 12 มิถุนายน 2462

อนิจกรรมเมื่อ 18 กุมภาพันธ์ 2525

บิดา - มารดา

บิดา สิบโทจอน จิตรชุ่ม

มารดา นางลูกอิน จิตรชุ่ม (สกุลเดิมแพทยคดี)

มีพี่น้อง 6 คน คือ.,

1. นายผสม จิตรชุ่ม
2. นางละเอียด ปัถมะทัต
3. นางสาวทองเจือ จิตรชุ่ม
4. นางพิษณุ สิริสร้อย
5. นายบุญส่ง จิตรชุ่ม
6. จ่าสิบโทสุมิตร จิตรชุ่ม

การอุปสมบท

ได้อุปสมบทที่วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ 1 กรกฎาคม 2492

การสมรส

นายผสม จิตรชุ่ม ได้สมรสกับนางสาวผ่องศรี ขำประกอบ บุตรีนายลำใย และ นางทับทิม ขำประกอบ เมื่อวันที่ 8 มกราคม 2484 มีบุตร–ธิดา 11 คน คือ.–

1. นางผุสสดี คำสุวรรณ
2. นางเรวดี รักขิตตธรรม
3. นางรพีพรรณ พันธุ์อร่าม
4. นายสันติโสภณ จิตรชุ่ม
5. นางเพ็ญสุภา จิตรชุ่ม
6. พระอิสลาพิลาส จิตรชุ่ม
7. นางนารถนฤมล อินทนนท์
8. นายยุคลประพาส จิตรชุ่ม
9. นางประทุมรัตน์ หนูนอง
10. นายฉัตรชัย จิตรชุ่ม
11. นางสาวอาพัทธนารถ จิตรชุ่ม

การศึกษา

2496–2470	โรงเรียนบำรุงวิทยา
2471–2472	โรงเรียนประชาบาลตำบลบ้านคลอง 1 วัดยาง จังหวัดพิษณุโลก
2473–2477	โรงเรียนประจำจังหวัดพิษณุโลก
2478–2479	โรงเรียนราชบุรีวิทยาลัย จังหวัดพระนคร
2480–2481	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แผนกวิทยาศาสตร์ (ได้ลาออกในปีต่อมา สาเหตุเพราะป่วย)
2482–2485	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และการเมือง
2487	สอบไล่ได้ตามหลักสูตรชั้นปริญญาตรี ธรรมศาสตร์บัณฑิต
2500–2503	The Institute of Book-Keepers, London The Faculty of Secretaries Limited อังกฤษ
2509	นักบริหาร รุ่นที่ 19 สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
2514	วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร รุ่นที่ 14

การดูงานต่างประเทศ

- สายยุโรปตอนใต้ 9 ประเทศ คือ อิสราเอล อิตาลี ทูนิเซีย ยูโกสลาเวีย เยอรมันตะวันตก เบลเยี่ยม เนเธอร์แลนด์ ปอตุเกส และสเปน
- สหพันธ์มาเลเซีย

เริ่มเข้ารับราชการครั้งแรกในตำแหน่งเสมียนแผนกที่ดิน และโลหกิจ จังหวัดพิษณุโลก ปีพุทธศักราช 2481 และโอนไปรับราชการกระทรวงยุติธรรมในปีพุทธศักราช 2486

1 กันยายน 2486	รองจ่าศาลแพ่ง
1 เมษายน 2488	จ่าศาลจังหวัดยะโสธร
3 สิงหาคม 2491	รองจ่าศาล (ชั้น 2) ศาลแขวงพระนครใต้ ต่อมาได้สอบบรรจุเป็นผู้พิพากษา และได้รับการเลื่อนตำแหน่งเป็นลำดับดังนี้
15 มกราคม 2492	ผู้พิพากษาในกระทรวงยุติธรรม

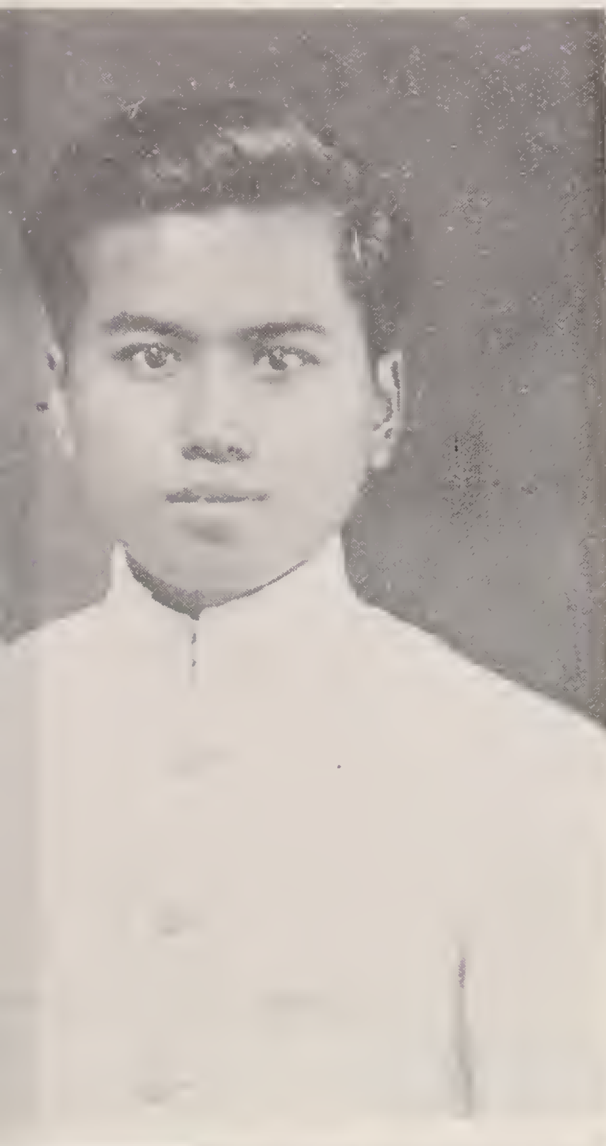

ถ่ายภาพคู่กับคุณยาย บิดา มารดา และน้องๆ

ถ่ายภาพคู่กับมารดา

ชีวิตกับครอบครัว

14 พฤษภาคม 2493	ผู้พิพากษาศาลจังหวัดยะโสธร
3 สิงหาคม 2496	ผู้พิพากษาศาลจังหวัดนครราชสีมา
15 พฤษภาคม 2500	ผู้พิพากษาศาลแขวงพระนครใต้
1 เมษายน 2502	ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลประจำกระทรวง
12 พฤษภาคม 2502	ช่วยทำงานในตำแหน่งผู้พิพากษาหัวหน้าศาลแขวงพระนครใต้ชั่วคราว
23 พฤษภาคม 2503	ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดกบินทร์บุรี
1 เมษายน 2506	ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดอ่างทอง
15 ตุลาคม 2508	ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลแขวงธนบุรี
15 ตุลาคม 2510	ผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลอาญา
5 ตุลาคม 2514	ผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลอุทธรณ์
2 เมษายน 2516	ผู้พิพากษาศาลฎีกา
1 ตุลาคม 2520	ผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลฎีกา
1 ตุลาคม 2522	เกษียณอายุ

ราชการพิเศษ

15–18 กันยายน 2496	ไปร่วมพิจารณาเป็นองค์คณะศาลจังหวัดชัยภูมิ
2– 8 ธันวาคม 2496	ไปช่วยพิจารณาที่ศาลจังหวัดกาฬสินธุ์
2499	เป็นกรรมการดำเนินการตามพระราชกฤษฎีกาการอภัยโทษ
19 มิถุนายน 2501	เป็นกรรมการตรวจนับคะแนนการเลือกตั้งซ่อมตุลาการ ผู้ทรงคุณวุฒิ
3 พฤศจิกายน 2502	ไปช่วยทำหน้าที่เป็นตุลาการศาลทหารกรุงเทพฯ (ศาลจังหวัดธัญญบุรี) ชั่วคราว
23 พฤศจิกายน 2509	เป็นกรรมการเตรียมงานพิธี เปิดอาคารที่ทำการศาลแขวงพระนครใต้ ศาลแขวงธนบุรี สำนักงานเนติบัณฑิตยสภาและที่ทำการกองคดีศาลแขวงกรมตำรวจ
29 ธันวาคม 2512	เป็นกรรมการตรวจนับคะแนนการเลือกกรรมการ ตุลาการผู้ทรงคุณวุฒิ ไปทำงานในตำแหน่ง

ข้าราชการ ธุรการ (ผู้อำนวยการกองฯบังคับคดีล้มละลาย) สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม

17 มกราคม 2516 กลับไปรับราชการในตำแหน่งผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลอุทธรณ์ตามเดิม

18 เมษายน 2516 ไปช่วยทำงานในตำแหน่งผู้พิพากษาศาลฎีกา

- เป็นอาจารย์บรรยายทบทวนความรู้แก่นักศึกษา และเป็นกรรมการสอบความรู้วิชากฎหมาย ณ สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา
- เป็นอาจารย์สอนวิชากฎหมายโรงเรียนนายร้อยตำรวจสามพราน
- เป็นอาจารย์ผู้บรรยายทบทวนความรู้แก่นักศึกษาคณะนิติศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- เป็นอาจารย์พิเศษสอนวิชากฎหมาย วิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์
- เป็นอาจารย์สอนวิชากฎหมาย นักศึกษาคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่ได้รับพระราชทาน

4 ธันวาคม 2491	เบญจมาภรณ์มงกุฎไทย
5 พฤษภาคม 2493	เหรียญบรมราชาภิเศก (เงิน)
5 ธันวาคม 2494	จัตุรถาภรณ์ช้างเผือก
5 ธันวาคม 2499	ตริตาภรณ์มงกุฎไทย
5 ธันวาคม 2505	ตริตาภรณ์ช้างเผือก
5 ธันวาคม 2507	เหรียญจักรพรรดิมาลา
5 ธันวาคม 2510	ทวีติยาภรณ์มงกุฎไทย
5 ธันวาคม 2512	ทวีติยาภรณ์ช้างเผือก
5 ธันวาคม 2515	ประถมาภรณ์มงกุฎไทย
5 ธันวาคม 2518	ประถมาภรณ์ช้างเผือก
5 ธันวาคม 2521	มหาวชิรมงกุฎ

คำสดุดี

นายผสม จิตรชุ่ม
ผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลฎีกา
ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นายผสม จิตรชุ่ม เกิดเมื่อวันที่ 12 มิถุนายน พุทธศักราช 2462 ในท้องที่อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก เป็นบุตรสิบโทจอน และนางลูกอิน จิตรชุ่ม หลังจากจบการศึกษาวิชาสามัญที่โรงเรียนราชบุรีวิทยาลัย จังหวัดพระนครแล้ว ได้เข้ารับการศึกษาในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง สำเร็จการศึกษาตามหลักสูตรชั้นปริญญาตรี พุทธศักราช 2487 และได้รับ F.F.C.S. จากประเทศอังกฤษ ในปีพุทธ–ศักราช 2503 และนักบริหาร รุ่น 19 สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร รุ่นที่ 14

ได้รับพระราชทานและมีตำแหน่งหน้าที่ราชการดังนี้.-

2492	ผู้พิพากษาในกระทรวงยุติธรรม
2493	ผู้พิพากษาศาลจังหวัดยะโสธร
2496	ผู้พิพากษาศาลจังหวัดนครราชสีมา
2500	ผู้พิพากษาศาลแขวงพระนครใต้
2502	ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลประจำกระทรวง
2503	ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดกบินทรบุรี
2506	ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดอ่างทอง
2508	ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลแขวงธนบุรี
2510	ผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลอาญา
2514	ผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลอุทธรณ์
2516	ผู้พิพากษาศาลฎีกา
2520	ผู้พิพากาษาหัวหน้าคณะในศาลฎีกา

หน้าที่ทางการเมือง

2514	เป็นที่ปรึกษากฎหมายของฝ่ายรักษาความมั่น–คงกองบัญชาการคณะปฏิวัติ

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้นสูง

วันที่ 5 ธันวาคม 2518 ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ประถมาภรณ์ช้างเผือก

วันที่ 5 ธันวาคม 2521 ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์มหาวชิรมงกุฎ

นายผสม จิตรชุ่ม เป็นผู้ทรงคุณวุฒิ และเกียรติคุณในทางวิชาการมีความรู้ ความสามารถในวิชาชีพกฎหมาย เป็นผู้ที่มีความซื่อสัตย์ สุจริต มานะบากบั่นและมีความยุติธรรมอยู่ในหัวใจนับแต่เริ่มบรรจุเข้ารับราชการ ตำแหน่งรองจ่าต่อมาได้สอบบรรจุเป็นผู้พิพากษาได้ก้าวรุดหน้าเป็นลำดับ โดยได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานเลื่อนตำแหน่งมาโดยลำดับจนถึงตำแหน่งผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลฎีกา กับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้นสูงมหา–วชิรมงกุฎ นับเป็นเกียรติอันสูงยิ่งแก่วงศ์สกุล จิตรชุ่ม สืบไป

การที่ นายผสม จิตรชุ่มถึงแก่อนิจกรรมอย่างกระทันหัน ด้วยโรคเส้นโลหิตในสมองแตกเนื่องจากหกล้ม และถึงแก่อนิจกรรมที่โรงพยาบาลสยาม เมื่อวันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2525 เวลา 1 นาฬิกาเศษ สิริอายุได้ 63 ปี นับเป็นการสูญเสียผู้ที่มีความรู้ ความสามารถสูงไปอย่างน่าเสียดายยิ่ง ยังความเศร้าสลดใจ และอาลัยรักแก่ญาติมิตร ครอบครัว ผู้รู้จักมักคุ้น และผู้เคยร่วมรับราชการมาด้วยกันเป็นอย่างมาก คงฝากไว้แต่ชื่อเสียงคุณงามความดี อันพึงเป็นแบบอย่างแก่ท่านผู้อยู่เบื้องหลังสืบไป

ขออานุภาพแห่งคุณพระศรีรัตนตรัย และผลแห่งคุณงามความดีที่เป็นกุศลผลบุญ ประกอบกับผลานิสงส์ที่ภรรยา บุตร ญาติมิตร ผู้บังคับบัญชาบำเพ็ญให้ จงได้เป็นปัจจัยส่งเสริมเพิ่มพูนความสุขเกษมสำราญแด่วิญญาณอันบริสุทธิ์ของ นายผสม จิตรชุ่ม ในสัมปรายภพเทอญ.

คำไว้อาลัย คุณผสม จิตรชุ่ม

ผมมีความคุ้นเคยรักใคร่ คุณผสม จิตรชุ่ม มาเป็นเวลาช้านาน นับตั้งแต่ท่านยังเป็นผู้พิพากษาอยู่ต่างจังหวัด จนท่านเจริญในราชการตุลาการถึงเป็นผู้พิพากษาศาลสูงของประเทศ คุณผสมมีความน่ารักอยู่ในตัวเป็นอันมาก เพราะมีกิริยาวาจานุ่มนวล เรียบร้อย เป็นปกติธรรมดาของท่าน

สำหรับ คุณผ่องศรี ภริยาคุณผสม ผมก็รู้จักคุ้นเคยดีมาช้านานเหมือนกัน ตั้งแต่อยู่หัวเมือง คุณผสม กับคุณผ่องศรี มีครอบครัวใหญ่ ต้องมีภาระอันหนักในการทนุบำรุงบุตรธิดาอยู่ตลอดเวลา แต่ก็ทราบว่า มีความสามารถทนุบำรุงให้บุตรธิดา มีความเจริญตามควรแก่อัตตภาพอยู่ในบัดนี้

คุณผสม เป็นผู้สนใจในพระธรรมแห่งพระพุทธศาสนา และเคารพนับถือในพระภิกษุสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ผมยังได้ที่ระลึกไว้อย่างหนึ่ง ที่คุณผสม นำมาให้พรแก่ผมในวันที่ผมครบเกษียณอายุพ้นจากราชการตุลาการ ผมยังบูชารูปเหมือนของพระมหาเถระรูปนั้นอยู่จนทุกวันนี้

คุณความดีทั้งหลายทั้งปวงของคุณผสม ซึ่งเป็นกุศลกรรมอันได้บำเพ็ญแล้วแต่หนหลัง คงดลบันดาลให้คุณผสม ประสบสุขในสัมปรายภพ.

(ศาสตราจารย์ สัญญา ธรรมศักดิ์)
ประธานองคมนตรี

คำไว้อาลัยแด่ "คุณผสม จิตรชุ่ม"

ในโอกาสที่จะได้มีการพระราชทานเพลิงศพคุณผสม จิตรชุ่มนี้ คุณผ่องศรี จิตรชุ่ม ภริยาของคุณผสมได้มาขอให้ผมเขียนคำไว้อาลัยให้ ในฐานะที่ผมกับคุณผสมและครอบครัวมีความคุ้นเคยรักใคร่นับถือกัน ผมจึงรับคำขอร้องด้วยความยินดี

ผมได้รู้จักกับคุณผสมหลังจาก 17 พฤศจิกายน 2514 เพราะคุณผสมได้มาช่วยงานเป็นที่ปรึกษาทางกฎหมายผู้หนึ่งของฝ่ายรักษาความมั่นคง กองบัญชาการคณะปฏิวัติ ขณะนั้นคุณผสมมีตำแหน่งราชการเป็นผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลอุทธรณ์ และกำลังเรียนอยู่ในวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร รุ่นที่ 14 พร้อมกับพลเรือโท สุภา คชเสนี (ขณะนั้นเป็นพลเรือตรี) บุตรเขยของผม คุณผสมและครอบครัวได้ไปมาหาสู่ที่บ้านผมเสมอ โดยเฉพาะในวันเกิดและวันปีใหม่ได้มาอวยพรทุกปีไม่เคยขาดเลย คุณผสมและครอบครัวมีความฝักใฝ่ในพระพุทธศาสนามาก เวลาจะทำการกุศลทางพุทธศาสนาบางครั้งได้มาบอกผม ก็ได้ร่วมการกุศลไปด้วยตามที่สามารถจะทำได้ เท่าที่ได้พบปะวิสาสะกัน ผมรู้สึกว่าคุณผสมเป็นคนสุภาพเรียบร้อย สุขุม รอบคอบ มีความซื่อสัตย์ต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์อย่างแท้จริง การงานใด ๆ ที่ได้รับมอบหมายให้กระทำ ก็ตั้งใจกระทำด้วยความสุจริตใจ มานะมากบั่นที่จะให้สำเร็จผลอย่างดียิ่ง จึงได้มีความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่ราชการเรื่อยมา จนเป็นผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลฎีกาก่อนที่จะเกษียณอายุ การที่ท่านได้ถึงอนิจกรรมไปในขณะที่อายุยังไม่มากนัก จึงยังความเศร้าโศกเสียใจอาลัยถึงของญาติสนิทมิตรสหายเป็นอันมาก ขอให้คุณความดีที่คุณผสมได้กระทำมาแล้ว และบุญกุศลซึ่งได้มีผู้บำเพ็ญอุทิศให้ จงเป็นพลวปัจจัยให้ดวงวิญญาณของคุณผสม จิตรชุ่ม มีความสงบสุขตามคติวิสัยในสัมปรายภพตลอดกาล.

(จอมพล ถนอม กิตติขจร)

คำไว้อาลัย

คุณผสม จิตรชุ่ม เป็นผู้ที่ผมรู้จักมานานแล้ว แต่เพิ่งมาร่วมรับราชการศาลเดียวกัน เมื่อคุณผสมได้เลื่อนตำแหน่งขึ้นเป็นผู้พิพากษาศาลฎีกาใน พ.ศ. 2516 และได้ร่วมรับราชการอยู่ด้วยกันนาน 4 ปี เป็นที่ประจักษ์แก่ผมว่าคุณผสมมีคุณลักษณะของตุลาการที่ดี มีความซื่อสัตย์สุจริตเป็นที่ไว้วางใจ มีความละเอียดรอบคอบ มีอารมณ์เยือกเย็นสุขุม ยิ้มแย้มแจ่มใส สุภาพอ่อนโยนต่อบุคคลทั่วไป มีความประพฤติเรียบร้อย อยู่ในระเบียบวินัยตามแบบของทางราชการอย่างเคร่งครัด อีกทั้งเป็นผู้ที่มีความรู้ดี ได้รับเชิญจากสถาบันการศึกษาระดับสูงให้ไปเป็นผู้บรรยายความรู้ทางกฎหมาย นอกจากนั้นคุณผสมยังขวนขวายศึกษาหาความรู้พิเศษในแขนงวิชาอื่น ๆ ที่น่าสนใจอีกด้วย เช่นวิชาการบัญชี โหราศาสตร์ และการดูพระเครื่อง เป็นต้น คุณผสม ยังมีความสามารถอีกประการหนึ่งในด้านช่วยเหลือติดต่อประสานงานกับหน่วยราชการอื่น เป็นผลให้ราชการธุรการของศาลได้รับความร่วมมือสำเร็จลุล่วงไปด้วยความรวดเร็ว

ใน พ.ศ. 2520 เมื่อคณะภริยาผู้พิพากษาจัดงานพยากรณ์ เพื่อหารายได้สมทบทุนมูลนิธิสายใจไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ คุณผสมได้นำคุณผุสสดี คำสุวรรณ ผู้เป็นบุตรสาวให้มาช่วยพยากรณ์ด้วย ปรากฏว่าคุณผุสสดีเป็นนักพยากรณ์ที่มีคนนิยมมากที่สุดคนหนึ่ง ทำรายได้ให้แก่มูลนิธิสายใจไทยเป็นจำนวนไม่น้อย

หลังจากคุณผสมครบเกณียณอายุราชการใน พ.ศ.2522 แล้ว ได้ไปเป็นอาจารย์ประจำของมหาวิทยาลัยรามคำแหง ทางมหาวิทยาลัยจัดให้มาช่วยบรรยายและให้คำแนะนำแก่นักศึกษาในวิชากฎหมายลักษณะพยาน ซึ่งผมเป็นผู้บรรยายอยู่ที่มหาวิทยาลัยนั้น ผมสังเกตเห็นว่าคุณผสมมีสุขภาพดีขึ้นกว่าเมื่อครั้งยังรับราชการที่ศาลฎีกา นึกว่าชีวิตคงจะยืนยาวไปอีกนาน ฉะนั้นการถึงแก่กรรมของคุณผสมหลังจากพ้นเกษียณอายุราชการมาเพียงประมาณ 2 ปี จึงเป็นการจากไปเร็วกว่าที่คาดคิดไว้มาก โดยเฉพาะเป็นการจากไปของผู้ที่เคยรักใคร่คุ้นเคยกันมาเป็นเวลานาน ทำให้ผมมีความเศร้าใจ และอาลัยถึงอย่างยิ่ง

ในโอกาสนี้ ผมขอตั้งจิตอธิษฐานขออำนาจแห่งบุญกุศลที่ได้บำเพ็ญไว้ ตลอดทั้งที่ญาติและมิตรอุทิศให้ จงเป็นปัจจัยให้ดวงวิญญาณของคุณผสม จิตรชุ่ม ไปสู่สุคติในสัมปรายภพเทอญ.

สุธรรม ภัทราคม

(ศาสตราจารย์ สุธรรม ภัทราคม)

อดีตประธานศาลฎีกา

และอดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม

คำไว้อาลัย

คุณผสม จิตรชุ่ม

ผมและภริยารู้สึกสลดใจอย่างยิ่ง เมื่อได้ทราบข่าวมรณกรรมของคุณผสม จิตรชุ่มอย่างกระทันหัน ถึงแม้ว่าการเกิด แก่ เจ็บ และตายจะเป็นเรื่องธรรมดาไม่มีใครจะหลีกเลี่ยงได้ก็จริง แต่การจากไปโดยไม่มีวันกลับของผู้ที่เรารักใคร่ และนับถือโดยไม่คาดฝัน ย่อมทำให้สลดใจต่อการสูญเสียของคุณผสม จิตรชุ่มเป็นอย่างมาก ผมและภริยาจึงขอแสดงความเสียใจต่อครอบครัวของคุณผสม จิตรชุ่ม ไว้ ณ ที่นี้ด้วย

คุณผสม จิตรชุ่ม เป็นคนเก่าคนแก่ของกระทรวงยุติธรรมโดยได้เริ่มรับราชการในตำแหน่งรองจ่าศาลแพ่ง มาตั้งแต่ปี พ.ศ.2486 และด้วยความอุตสาหะเป็นเยี่ยมจึงได้เลื่อนตำแหน่งหน้าที่ราชการสูงขึ้นโดยลำดับ จนกระทั่งได้ดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลฎีกา เมื่อปี พ.ศ. 2520 และได้อยู่ในตำแหน่งนี้มาจนกระทั่งพ้นจากราชการ โดยเกษียณอายุ เมื่อปี พ.ศ. 2522 หลังจากเกษียณอายุแล้ว ยังได้รับการแต่งตั้งจากมหาวิทยาลัยรามคำแหง ให้เป็นอาจารย์ในคณะนิติศาสตร์ และได้ปฏิบัติหน้าที่อาจารย์ในคณะนิติศาสตร์ อยู่จนกระทั่งถึงแก่มรณกรรม

ในระหว่างที่รับราชการอยู่ คุณผสม จิตรชุ่ม ได้ปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความตั้งอกตั้งใจ โดยไม่คำนึงถึงความเหนื่อยยาก และสามารถปฏิบัติงานที่ได้รับมอบหมายให้สำเร็จลุล่วงไปอย่างไม่มีขาดตกบกพร่องตราบจนเกษียณอายุ คุณผสม จิตรชุ่ม ได้รับการยกย่องโดยทั่วไปว่าเป็นผู้ที่มีความจริงใจ ซื่อสัตย์สุจริต และมีจิตใจเป็นกุศลประกอบแต่คุณความดีมาโดยตลอด ไม่เคยเป็นพิษเป็นภัยต่อใคร และหวังดีต่อเพื่อนฝูงอย่างเสมอต้นเสมอปลายตลอดมา

ขอกุศลผลบุญที่คุณผสม จิตรชุ่ม ได้กระทำไว้ดีแล้วนั้น จงเป็นพลังดลบันดาลให้คุณผสม ไปสู่สุคติในสัมปรายภพ ทุกประการ.

(ศาสตราจารย์ กำธร พันธุลาภ)
อดีตอธิบดีศาลอุทธรณ์
อดีตอธิการบดีมหาวิทยาลัยรามคำแหง

คำไว้อาลัย

คุณผสม จิตรชุ่ม เป็นเพื่อนผู้มีอาวุโสกว่าผมทั้งในตำแหน่งจ่าศาลและในตำแหน่งผู้พิพากษา โดยคุณผสมเป็นจ่าศาลและผู้พิพากษาก่อนผมหนึ่งรุ่น แต่ตอนเริ่มเป็นผู้พิพากษาซึ่งขณะนั้นเรียกว่าผู้พิพากษาในกระทรวงยุติธรรม เราได้ฝึกงานอยู่ด้วยกันทั้งที่ศาลแพ่งและศาลอาญา ต่อมาคุณผสมย้ายไปดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาศาลจังหวัดยโสธร และผมย้ายไปดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาศาลจังหวัดร้อยเอ็ด เราต่างแยกย้ายศาลกันอยู่อีกหลายศาล จนในที่สุดเราก็กลับมาอยู่ด้วยกันที่ศาลฎีกาอีกครั้งหนึ่ง เผอิญเราได้อยู่คณะเดียวกันหลายปี เราเพิ่งมาแยกคณะกันเมื่อคุณผสมดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลฎีกา เหตุนี้คุณผสมและผมจึงมีความสนิทสนมกันมากทั้งในทางราชการและส่วนตัว และความสนิทสนิมนี้รวมถึง·ครอบครัวของเราด้วย

คุณผสมเป็นผู้ที่สนใจในตำหรับตำราอยู่มาก ตอนเป็นผู้พิพากษาในกระทรวงก็ได้เขียนหนังสือเกี่ยวกับประมวลรัษฎากรไว้ เมื่อมารับราชการอยู่ในกรุงเทพฯ คุณผสมก็ได้เป็นอาจารย์สอนวิชากฎหมายอยู่หลายแห่ง เช่น สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัญฑิตยสภา วิทยาลัยศรีประทุม โรงเรียนนายร้อยตำรวจสามพราน เป็นต้น เมื่อเกษียณอายุแล้ว คุณผสมก็ไปเป็นอาจารย์อยู่ที่คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

ตามปกติคุณผสมเป็นผู้ที่มีสุขภาพอนามัยดี ไม่ค่อยเจ็บไข้ได้ป่วย รูปร่างหน้าตาดูหนุ่มเสมอ ทั้งนี้เห็นจะเป็นด้วยคุณผสมเป็นผู้มีอารมณ์ดี ใจคอเยือก–เย็น พบหน้าทีไรจะเห็นแต่รอยยิ้มของคุณผสมอยู่เสมอ คุณผสมนอกจากจะเป็นนักกฎหมายที่ดีแล้ว ยังเป็นหมอดูสมัครเล่นที่ดีและเป็นนักสะสมพระบูชาและพระเครื่องอีกด้วย

คุณผสมดำรงตำแหน่งในศาลยุติธรรมตั้งแต่ข้าราชการธุรการและตุลาการเป็นลำดับมาจนสุดท้ายดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลฎีกา นับว่าเป็นเกียรติประวัติอันสูงในชีวิตราชการของคุณผสม ทั้งนี้เพราะคุณผสมเป็นผู้พิพากษาที่ดี โอบอ้อมอารีต่อผู้บังคับบัญชา เพื่อนฝูง และผู้ใต้บังคับบัญชา จึงเป็นที่รักใคร่นับถือของบุคคลทั่วไป

ตอนคุณผสมถึงแก่อนิจกรรม ผมทราบจากคุณผ่องศรีภริยาของคุณผสม รู้สึกใจหายเพราะนึกไม่ถึงว่าคุณผสมจะอายุสั้นเช่นนี้ เป็นการจากไปที่รวดเร็วกระทันหัน แม้แต่แพทย์ก็ยังไม่มีโอกาสได้รักษา แต่ก็เป็นการพ้นทุกข์ไปสงบ นับว่าเป็นกุศลของคุณผสมที่ไม่ต้องทนทุกข์ทรมานอย่างใด

ขออำนาจแห่งกุศลบุญราศีที่คุณผสมได้กระทำมาในระหว่างที่ยังมีชีวิตอยู่ ได้ดลบันดาลให้คุณผสมประสบแต่ความสุขความสงบในสัมปรายภพนั้นเทอญ.

(ศาสตราจารย์ บัญญัติ สุชีวะ)
ประธานศาลฎีกา

คำไว้อาลัย

ผู้เขียนบันทึกฉบับนี้ได้รู้จักกับคุณผสม จิตรชุ่ม เมื่อต้นปี พ.ศ. 2488 ขณะนั้นสงครามโลกครั้งที่สองยังไม่สิ้น ไทยได้รับภัยจากการสงครามอย่างรุนแรง พาหนะการเดินทางขลุกขลักลำบากมาก เครื่องอุปโภคบริโภคราคาสูงและขาดแคลน ผู้เขียนเดินทางจากกรุงเทพฯ โดยทางรถไฟซึ่งแน่นเป็นยัดทะนานต้องไปพักแรมที่นครราชสีมา รุ่งขึ้นจึงโดยสารรถไฟขบวนใหม่ต่อไปอุบลราชธานี ลงรถไฟแล้ว ต้องนั่งรถยนต์แล้วไปลงเรือจ้างข้ามฟากไปฝั่งตัวเมือง จึงได้พักแรม โรงแรมก็แสนจะหายาก เมื่อพักแรมแล้วก็ต้องโดยสารรถยนต์ต่อไปที่ยโสธร เป็นทางโรยหินลูกรัง เนื่องจากน้ำมันขาดแคลน รถยนต์จึงถูกดัดแปลงเป็นใช้ถ่านโดยทั่วไป ก่อนจะวิ่งได้ก็ต้องไขลานเสียก่อน มีกำลังน้อยวิ่งช้ามาก จากอุบลราชธานีถึงยโสธร มีระยะทางเพียงร้อยกิโลเมตรเศษ รถยนต์ใช้ถ่านต้องใช้เวลาวิ่งเกือบทั้งวัน ผู้เขียนเดินทางไปถึงยโสธรด้วยความสบักสบอมเต็มที่ และที่นี่เองผมได้รู้จักคุณผสมเป็นครั้งแรก โดยคุณผสมเป็นจ่าศาลจังหวัดยโสธร เราร่วมรับราชการอยู่ในศาลเดียวกัน มีบ้านพักใกล้ชิดกัน ตัวศาลและบ้านพักอยู่กลางทุ่งนา ไม่มีรั้วรอบขอบชิด วัวควายเข้ามาได้โดยอิสระ บ้านพักและศาลอยู่ไกลจากตลาดห่างประมาณ 3 กิโลเมตร จากบ้านพักไปตลาดต้องเดิน ดีหน่อยก็ใช้รถจักรยานสองล้อ ไฟฟ้าไม่มี, น้ำประปาไม่มี ต้องใช้ตะเกียง และน้ำบ่อ ตะเกียงต้องใช้น้ำมันหมูเป็นเชื้อเพลิงแทนน้ำมันก๊าด เพราะน้ำมันแพงและหายาก แรกก็ใช้ตะเกียงลาน เมื่อน้ำมันก๊าดหมดปีบ ก็ต้องมาใช้ตะเกียงน้ำมันหมู เป็นตะเกียงอีกแบบหนึ่งเป็นตะเกียงปั้นดินเผา ถ้าไม่เก็บให้ดี มดจะยกขบวนมากินน้ำมันหมูเสียอีก จ่าศาลเป็นข้าราชการชั้นตรี เงินเดือน เพียง 80 – 120 บาท ในสมัยนั้นยังมีรถรางวิ่งในกรุง–เทพฯ กล่าวกันว่าผู้พิพากษายังรับเงินเดือนน้อยกว่าคนขับ คนขายตั๋ว หรือนายตรวจรถรางเสียอีก คุณผสมไม่ใช่คนร่ำรวยทั้งมีครอบครัวและบุตรสองคนแล้วในตอนนั้น ถ้าไม่อดทนและประหยัดอย่างจริงจัง จะครองชีวิตอยู่อย่างไรได้ ภาพที่ผู้เขียนประทับใจมากที่สุด คือเมื่อเลิกงานแล้ว คุณผสมได้หาบน้ำเอง คือที่หน้าศาลมีบ่อน้ำ โพงน้ำใส่ครุแล้วหาบไปใส่ตุ่มที่บ้าน จากบ่อน้ำไปบ้านห่างประมาณ 3 – 4 เส้น ผ่านหน้าบ้านผู้เขียนทุกวัน คุณผสมทำอย่างนี้โดยไม่อายใครและยิ่งไปกว่านั้น เมื่อภรรยาคลอดบุตร คุณผสมได้ทำคลอดด้วยตนเอง ค่าครองชีพและรายได้

ไม่สมดุลย์กัน เราจึงต้องอดออมกันอย่างถึงขนาด รองเท้าหนังที่มีอยู่ต้องเก็บเอาไว้สำหรับออกงานนาน ๆ ครั้ง ที่ใช้สวมกันเป็นประจำก็คือรองเท้ายางรถยนต์ เสื้อผ้าที่มีอยู่ก็ต้องปะต้องชุนกัน ที่ตัดใหม่ก็ต้องใช้ผ้าฝ้ายราคาถูก การอดออมเช่นนี้ก็มิได้ทำให้คุณผสมย่อท้อในการปฏิบัติหน้าที่ราชการ คงทำงานด้วยความอุตสาหะหมั่นฝึกฝนศึกษาหาความรู้ตลอดเวลา ผู้เขียนร่วมรับราชการอยู่กับคุณผสมที่ศาลจังหวัดยโสธรประมาณ 2 ปีเศษ ผู้เขียนได้ย้ายไปรับราชการที่ศาลอื่น ตลอดเวลาที่อยู่ร่วมกันคุณผสมเป็นเพื่อนที่ดีของผู้เขียนโดยสม่ำเสมอ ผู้เขียนไม่มีครัวก็ให้แม่บ้านทำปิ่นโตมาส่งให้ ผู้เขียนขาดเหลืออะไรก็คอยดูแลเอาใจใส่ ผู้เขียนจะไปไหนก็ไปด้วยกัน เมื่อผู้เขียนย้ายไปแล้ว คุณผสมสอบแข่งขันเป็นผู้พิพากษาได้ และไปดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาตามจังหวัดต่าง ๆ และเลื่อนตำแหน่งเรื่อย ๆ มา จนกระทั่งได้มาร่วมรับราชการแห่งเดียวกันอีกครั้งหนึ่งที่ศาลฎีกา โดยเหตุที่คุณผสมเป็นผู้สนใจในวิชาการ ฉะนั้นเมื่อครบเกษียณอายุราชการแล้ว ผู้เขียนจึงชวนให้ไปเป็นอาจารย์ในคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง และเป็นอาจารย์อยู่ตลอดมา ครั้นเมื่อวันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2525 ประมาณ 7.00 น. ผู้เขียนกำลังจะออกไปทำงาน ภรรยาของคุณผสมและบุตรได้ร้องไห้ฟูมฟายมาบอกว่า คุณผสมได้เสียเสียแล้วเมื่อคืนนี้ ผู้เขียนก็นึกถึงคำพระทันทีว่า ความตายย่อมเป็นธรรมดา ไม่มีใครล่วงความตายไปได้ แต่โดยเหตุที่คุณผสมจากไปโดยไม่มีเหตุบอกล่วงหน้า เป็นการปัจจุบันทันด่วน ไม่ทันได้เตรียมใจไว้ก่อน ความเสียใจย่อมบังเกิดขึ้นฉับพลัน และสงสารครอบครัวของคุณผสมอย่างจับใจ

โดยเหตุที่ ผู้เขียนมีความสนิทสนมคุ้นเคยกับครอบครัวของคุณผสมมาก จึงอาจกล่าวได้เต็มปากว่า คุณผสมเป็นผู้มีอัธยาศัยลมุนละม่อม เจียมตนและถ่อมตนตลอดเวลา มีความมักน้อย และมีความอดทน แม้ชีวิตจะประสบความยากลำบากประการใดก็ไม่เคยปริปาก ในตอนเบื้องปลายของชีวิต แม้คุณผสมจะมีตำแหน่งหน้าที่การงานสูงขึ้นมีรายได้สูงขึ้น แต่ครอบครัวก็ใหญ่ขึ้นมีลูกมากขึ้น ภาระการใช้จ่ายจึงถีบตัวอยู่ตลอดเวลา มนุษย์เรามิใช่เลอเลิศดีไปเสียทั้งนั้น ส่วนเสียย่อมจะมีบ้าง อย่างเช่นคุณผสมนี้ บางท่านจะเห็นว่าเป็นคน

งุ่มง่าม ทำอะไรช้า แต่ก็มีส่วนบวกคานไว้อยู่ เพราะเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ผลงานไม่ค่อยผิดพลาด คุณผสมขี่ม้าไม่เป็น ขับรถยนต์ไม่ได้ ขี่รถจักรยานต์ไม่เป็น แต่ก็ไม่เป็นอุปสรรคในด้านการงาน คนเราจะเก่งจะดีไปทุกอย่างย่อมไม่ได้

ผู้เขียนรักคุณผสมอย่างญาติสนิท จึงขอบันทึกความจำนี้ไว้เป็นอนุสรณ์

(ศาสตราจารย์ สัญชัย สัจจวานิช)

คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

คำไว้อาลัย
แด่
"คุณผสม จิตรชุ่ม วปอ. 14"

การจากไปของคุณผสมฯ โดยไม่มีวันกลับครั้งนี้ เป็นที่โศกเศร้าแก่ภริยา บุตรและเพื่อนนักศึกษา วปอ. รุ่นที่ 14 แต่ความตายก็เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ คือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ไม่มีใครจะหลีกเลี่ยงได้ ส่วนคุณงามความดีทั้งหลายที่คุณผสมฯ กระทำไว้แก่ภริยา บุตร ญาติพี่น้อง เพื่อนนักศึกษา วปอ. สถาบัน วปอ. และประเทศชาติ ยังคงมีปรากฏอยู่ตลอดไป มิได้สาบสูญไปด้วย

ผมรู้สึกเป็นเกียรติยิ่งที่คุณผ่องศรี จิตรชุ่ม ขอให้เขียนคำไว้อาลัยในฐานะเป็น ผอ.วปอ. แด่ คุณผสม จิตรชุ่ม เพราะเป็นที่รักและนับถืออย่างสนิทสนมของผม ตลอดเวลา 1 ปี (ปีการศึกษา 2514 – 2515) ที่คุณผสมฯ ศึกษาอยู่ ณ วปอ. และตลอดเวลาหลังจากจบการศึกษาแล้วในฐานะเพื่อนข้าราชการจนถึงวาระเกษียณอายุราชการในปี 2523 พร้อมกัน

ระหว่างการศึกษา คุณผสมฯ ได้ทุ่มเทความร่วมมือให้แก่กิจกรรมต่าง ๆ ของสถาบัน วปอ. และของ วปอ. รุ่นที่ 14 อย่างจริงจังโดยสม่ำเสมอ เช่น การศึกษาในห้องเรียนก็ดี การเดินทางไปทัศนศึกษาภาคต่าง ๆ ของประเทศ รวมทั้งการเดินทางไปดูกิจการ ณ ต่างประเทศก็ดีและการพบปะสังสรรค์ที่ วปอ. รุ่นที่ 14 จัดขึ้นในโอกาสสำคัญ ๆ ก็ดี คุณผสมฯ ได้ร่วมกิจกรรมนั้น ๆ ด้วยทั้งสิ้น ผมจึงกล้าเรียนว่า วปอ. ได้ผลคุ้มค่าแก่งบประมาณ (ประมาณ 83,350.–บาท/คน/ปี) ที่จัดบริการ การศึกษาให้แก่นักศึกษาชั้นมาตราฐานผู้นี้ คือ คุณผสม จิตรชุ่ม ผู้มีหมายเลขประจำตัว 875

ขอนำความร่วมมือที่สำคัญ ๆ มากล่าวไว้สัก 2–3 ประการ เพื่อประกอบคำกล่าวข้างต้น คือ

การเขียนเอกสารวิจัยส่วนบุคคล คุณผสมฯ เป็นข้าราชการตุลาการตำแหน่งขณะนั้น คือ ผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลอุทธรณ์ ซึ่งกระทรวงยุติธรรมส่งเข้าศึกษาร่วมกับคุณไพศาล กุมาลย์วิสัย ตำแหน่งขณะนั้น คือ ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลประจำกระทรวง หมายเลขประจำตัว 877 รวม 2 ท่าน โดยคุณผสมฯ ได้เขียน "เอกสารวิจัยส่วนบุคคลในลักษณะวิชาการทหาร" เรื่อง "แนวความคิดใน

การปรับปรุงกองทัพไทย เพื่อความอยู่รอดของประเทศไทยในปัจจุบัน'' ซึ่งคณะอาจารย์ วปอ. สนใจมากเป็นพิเศษ เพราะปีการศึกษาที่ผ่านมา นักศึกษา วปอ. ที่เป็นนักกฎหมายจะเขียนเรื่องที่เกี่ยวกับกฎหมาย หรือขบวนการยุติธรรม ตามแนวทางที่ถนัดของท่าน แต่คุณผสมฯ เป็นผู้กล้าเขียนทั้งได้แสดงความคิดเห็นไว้อย่างน่าสนใจ คณะกรรมการเอกสารวิจัยส่วนบุคคล ได้พิจารณาในขั้นต้น เกี่ยวกับเค้าโครงของเรื่องแล้ว มีมติอนุมัติ และเมื่อจบหลักสูตรการศึกษานี้แล้ว วปอ. ส่งเอกสารนี้ไปยังส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง เช่น เหล่าทัพทั้งสาม สภาความมั่นคงแห่งชาติ เป็นต้น เพื่อพิจารณาและใช้เป็นข้อมูลประกอบการปรับปรุงโครงการเสริมสร้างกำลังกองทัพ ต่อไป คุณผสมได้แสดงความรู้สึก และความมุ่งหมายในการเขียนเอกสารวิจัยส่วนบุคคล เรื่องนี้ไว้อย่างน่าฟังทำนองถ่อมตัว แต่ผมพิจารณาเห็นว่า ได้แฝงความรู้สึกรับผิดชอบต่อการพัฒนาประเทศชาติ และประชาชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนากองทัพไทยเป็นสำคัญ ผมได้เสนอมาด้วยแล้วคือเอกสาร ''คำนำ'' โปรดให้ความสนใจ สำหรับนักศึกษาข้าราชการตุลาการอีกท่านหนึ่งคือ คุณไพศาล กุมาลย์วิสัย ได้เขียนเรื่อง ''มาตรการทางกฎหมายเพื่อความมั่นคงแห่งชาติ''

เมื่อคุณผสมฯ สำเร็จการศึกษาจาก วปอ. ไปแล้ว บทเรียนประการหนึ่งที่ผมได้รับ คือการเขียนเอกสารวิจัยส่วนบุคคลของนักศึกษาที่สังกัดกระทรวงยุติธรรมอีก 3 รุ่นต่อมาได้แก่ วปอ. รุ่นที่ 15 2 ท่าน คือ คุณประภาศน์ อวยชัย คุณสุรเจตน์ วิชิตชลชัย วปอ. รุ่นที่ 16 2 ท่าน คือ คุณปรีชา สุมาวงศ์ คุณวินิจ วินิจนัย–ภาค และ วปอ. รุ่นที่ 17 2 ท่าน คือ คุณศิริ อติโพธิ ม.ร.ว.อดุลกิติ์ กิติยากร ปรากฏว่าท่านคงเขียนในเรื่องเกี่ยวกับ ศาลสถิตย์ยุติธรรม, ศาลคดีเด็กและเยาวชน, สถานพินิจและคุ้มครองเด็ก และศาลยุติธรรมกับการพิจารณา เป็นต้น ไม่ปรากฏการเขียนเรื่องการทหาร เช่น คุณผสม จิตรชุ่มเลย แต่ท่านเหล่านั้นสนใจในการร่วม ถกแถลงเปลี่ยนความคิดเห็นในเรื่องกิจการทหารมาก เช่น คุณประภาศน์ อวยชัย ได้สนใจการใช้กำลังทหารเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น เป็นพิเศษ โดยการเสนอให้ทหารทุกเหล่าทัพ เพิ่มบทบาทการพัฒนาประเทศให้มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนบทที่ห่างไกลทุกภาค เพราะมีความสามารถเพียงพอ และประชาชนจะรักและเข้าใจกิจการทหารมากขึ้น สถาบัน วปอ. ย่อมประทับใจในความร่วมมือที่แสดงความเห็นอย่างมีคุณค่าของท่าน เพราะเมื่อจบการศึกษา วปอ.แล้ว ท่านยังมีบทบาทสำคัญต่อกิจการทหาร ซึ่งจะกล่าวต่อไป

ผมขออภัยที่ต้องกล่าวถึงกิจกรรมสำคัญที่มีต่อการทหาร ของคุณประภาศน์ อวยชัย เพราะนอกจากท่านผู้อ่านจะทราบเรื่องราวแล้ว ผมคิดว่าจะเป็นการเสริมความเข้าใจแก่ทุกฝ่าย ถึงคุณงามความดีของคุณผสมฯ ที่กระทำไว้แก่สถาบัน วปอ. และกองทัพไทยด้วย นั่นคือ พ.ศ. 2517 ณ ห้องประชุมสภานิติบัญญัติแห่งชาติ พระที่นั่งอนันตสมาคม ซึ่งขณะนั้นกำลังประชุมพิจารณา "ร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2517" คุณประภาศน์ อวยชัย ในตำแหน่งรองประธานสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ได้ขออนุญาตประธานสภาฯ ลงจากบัลลังก์มาทำหน้าที่ สมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติขออภิปราย เรื่องการใช้กำลังทหาร ตามมาตรา 70 ของร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย และด้วยเหตุผลที่คุณประภาศน์ฯ ได้เคยร่วมถกแถลงไว้ ณ สถาบัน วปอ. ที่ว่า "ทหารควรมีบทบาทในการพัฒนาประเทศ" แล้วนั้นทำให้ที่ประชุมสภานิติบัญญัติแห่งชาติลงมติเห็นชอบด้วย โดยให้เติมข้อความ "และการพัฒนาประเทศชาติ" ลงท้ายมาตรา 70 ซึ่งจะมีความโดยสมบูรณ์ดังนี้ "มาตรา 70 กำลังทหารพึงใช้เพื่อการรบหรือการสงคราม เพื่อปกป้องสถาบันพระมหากษัตริย์ เพื่อการปราบปรามการกบฏและการจลาจล เพื่อการรักษาความมั่นคงของรัฐ **และเพื่อการพัฒนาประเทศชาติ**"

การเขียนรายงานการดูกิจการ ณ ต่างประเทศ วปอ. รุ่นที่ 14 ได้แบ่งคณะนักศึกษา วปอ. เป็น 3 คณะ ๆ ละ 21 นาย ใช้เวลา ตั้งแต่ 6 พ.ค. 15 – 5 มิ.ย. 15 รวม 30 วัน เฉพาะสายยุโรป ซึ่งคุณผสมฯ เป็นคนหนึ่งในคณะได้เดินทางไป 9 ประเทศ คือ อิสราเอล อิตาลี ทูนิเซีย ยูโกสลาเวีย เยอรมันตะวันตก เบลเยี่ยม เนเธอร์แลนด์ โปรตุเกส และ สเปญ และถือเป็นบทเรียนบทหนึ่งที่จะต้องเขียนรายงานการดูกิจการในด้านการเมือง การทหาร การเศรษฐกิจ และสังคมจิตวิทยาของประเทศเหล่านั้น ต่อ วปอ. ด้วยความเป็นผู้มีน้ำใจถึง และสำนึกในความร่วมมือต่อหมู่คณะ คุณผสมฯ จึงอาสาเป็นผู้เขียนรายงานการดูกิจการ ซึ่งได้จัดพิมพ์ไว้ในหนังสือรุ่น วปอ.ที่ 14 โดยให้ชื่อเรื่องว่า "Clear ยุโรป" โดยผสม จิตรชุ่ม มีสาระสำคัญที่น่าสนใจ เช่น ศิลปวัฒนธรรมของประเทศนั้น ท่าทีของเจ้าหน้าที่และประชาชน ของประเทศฝ่ายโลกเสรี รวมทั้งประเทศที่เป็นกลาง เป็นต้น คุณผสมฯ เป็นคนถี่ถ้วนจึงเขียนไว้อย่างครบครัน ซึ่งเอกสารทำนองนี้เป็นประเภทสารคดีที่เปิดเผยได้ และใช้ประโยชน์ได้มากแก่นักศึกษา วปอ. รุ่นต่อ ๆ มา นี่ก็เป็นผลงานประการหนึ่งที่แสดงถึงความร่วมมือของคุณผสมฯ วปอ. ต้องขอขอบคุณไว้ ณ โอกาสนี้อีกครั้งหนึ่ง

กิจกรรมด้านสังคม การพบปะสังสรรค์ของ วปอ. รุ่นที่ 14 เพื่อเสริมสร้างความคุ้นเคยและความสามัคคี โดยคุณเกษม จาติกวณิช ประธานนักศึกษา วปอ. รุ่นที่ 14 ได้จัดขึ้นเป็นครั้งคราวในวาระสำคัญ ผมในตำแหน่ง ผอ.วปอ. พร้อมด้วยภริยา ได้รับเชิญไปร่วมงานทุกครั้งได้เห็นคุณผสมฯ ไปร่วมด้วยทุกครั้งเช่นกัน นอกจากจะสร้างบรรยากาศบรรเทิง โดยการให้บุตรสาวร่วมร้องเพลงแล้ว สำหรับคุณผสมเอง ผมจำได้ว่าในประวัติของคุณผสมฯ ที่เขียนส่ง วปอ. ในหัวข้อ "งานอดิเรก" มีว่า "สะสมพระพุทธพิมพ์และพระบูชา" ดังนั้นคุณผสมฯ จึงถูกขอร้องจากนักศึกษาร่วมรุ่นให้เปิดรายการดูพระเครื่อง ว่าองค์นี้แท้หรือไม่แท้ ทำนองนั้น ศิลปการดูพระเครื่องของคุณผสมฯ ได้สร้างความมหัศจรรย์ให้แก่วงการพระเครื่องของนักศึกษา วปอ.ไม่น้อย ผมเองก็เคยรบกวนท่านบ่อยครั้งเหมือนกัน

ขอให้คุณงามความดีที่คุณผสม จิตรชุ่มได้กระทำมาตลอดชีวิต ต่อครอบครัว ต่อญาติพี่น้อง ต่อเพื่อนฝูง และต่อประเทศชาติ จงช่วยส่งดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของคุณผสม จิตรชุ่ม ไปสู่สุคติในแดนแห่งสัมปรายภพ และโปรดรับทราบว่า พวกเรา วปอ. และคณะอาจารย์ วปอ. ที่ยังมีชีวิตอยู่ยังรำลึกถึงคุณความดีของท่านอย่างจะลืมมิได้

(พลเอก เชวง ยังเจริญ)
อดีตผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร
(2513 – 2518)

คำนำ

(เอกสารวิจัยส่วนบุคคล เรื่อง แนวความคิดในการปรับปรุงกองทัพไทยฯ)

ผู้เขียนเป็นพลเรือน ไม่เคยศึกษาวิชาการทหารจากที่ใดมาก่อน เพิ่งจะได้ศึกษาวิชานี้เป็นครั้งแรกในวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร คงจะเป็นด้วยมีครูบาอาจารย์ที่ดีเยี่ยมจึงทำให้ผู้เขียนมีความสนใจในวิชาการทหารมาก ประกอบกับมีความห่วงใยในประเทศชาติ ในฐานะคนไทยก็ใคร่จะฝากแนวความคิดของพลเรือนคนหนึ่งไว้แก่ท่านนักการทหารทั้งหลายได้ทราบว่าพลเรือนมองดูการทหารอย่างไร แม้ผู้เขียนจะรู้ตัวดีอยู่ว่าเป็นการ "บังอาจ" อยู่มากก็ตาม เพราะโดยปกตินักศึกษาส่วนมากมักจะเขียนเอกสารวิจัยแต่ในแนวที่ตนถนัด ผู้เขียนเป็นนักกฎหมาย ความจริงก็ควรจะเขียนในด้านกฎหมายซึ่งเกี่ยวข้องกับความมั่นคงของชาติ แต่ผู้เขียนมาคำนึงถึงว่าการที่รัฐบาลท่านส่งให้เข้ามาศึกษาในวิทยาลัยนี้ก็มีจุดมุ่ง-หมายที่สำคัญอยู่ข้อหนึ่งว่า ต้องการที่จะ "ระดมสมอง" ผู้เขียนได้รับการศึกษาวิชาทหารไปแล้ว ก็ควรจะได้แสดงผลที่ได้รับการศึกษามานั้นให้ครูบาอาจารย์ท่านเห็นว่าที่ท่านได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาการทั้งหลายให้ศิษย์ไปนั้น ได้ผลเพียงใด ประเทศเราในยามนี้ จัดว่าอยู่ในภาวะคับขัน ซึ่งท่านผู้บริหารประเทศต้องการความคิดเห็นของแต่ละคนมาประกอบการพิจารณา ผู้เขียนจึงใคร่จะบำเพ็ญกรณีในเรื่องที่เป็นปัญหาเร่งด่วนของประเทศชาติให้สมดังที่ท่านได้มุ่งหมายไว้ แม้ว่า "สมอง" ของผู้เขียนอาจจะไม่เข้าข่ายที่ท่านประสงค์ก็ตาม ผู้เขียนก็พอใจที่ได้ปฏิบัติภารกิจที่รัฐบาลและวิทยาลัยได้กำหนดไว้แล้ว

หากว่าข้อเขียนนี้จะได้รับการพิจารณาจากคณะปฏิวัติ หรือรัฐบาลที่จะมีต่อไปหรือกองทัพใดบ้าง แม้เพียงเล็กน้อยก็เป็นความปลื้มปิติของผู้เขียนเป็นล้นพ้นว่า ได้มีส่วนทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติที่รักแล้ว

ผู้เขียนขอกราบรำลึกในพระคุณของวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ท่านผู้บัญชาการฯ ท่านผู้อำนวยการฯ ท่านรองผู้อำนวยการทั้งสอง และบรรดาคณาจารย์ทั้งหลายที่ได้สร้างเสริมประสิทธิวิทยาการให้ผู้เขียนจนสามารถเขียนเอกสารวิจัยเล่มนี้ขึ้นมาได้ ทั้งขอขอบพระคุณเพื่อนนักศึกษารุ่นเดียวกันที่กรุณาเอื้อเฟื้อให้ข้อมูลและคำแนะนำด้วย ข้อดีในเอกสารฉบับนี้หากจะพึงมี ก็เพราะพระคุณของครูบาอาจารย์ ส่วนข้อผิดพลาดบรรดามีนั้น ผู้เขียนขอน้อมรับผิดแต่ผู้เดียว

(นายผสม จิตรชุ่ม)

นักศึกษา วปอ. รุ่นที่ 14

คำไว้อาลัย

ในการพระราชทานเพลิงศพคุณผสม จิตรชุ่ม อดีตผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลฎีกา เจ้าภาพได้ขอให้ผมเขียนคำไว้อาลัย เนื่องจากคุณผสมกับผมเคยรับราชการร่วมกันที่ศาลฎีกาและได้รู้จักคุ้นเคยกันเป็นอย่างดีมานานปี

เมื่อยังมีชีวิตอยู่ คุณผสม จิตรชุ่ม เป็นข้าราชการตุลาการชั้นผู้ใหญ่ที่มีความรอบรู้ในวิชากฎหมาย และความรู้รอบตัวเป็นอย่างดี นอกจากปฏิบัติหน้าที่ราชการในฐานะเป็นผู้พิพากษาแล้ว ท่านได้รับเชิญเป็นอาจารย์สอนวิชานิติศาสตร์ตามสถาบันราชการและเอกชนต่าง ๆ หลายแห่ง ตามปกติท่านเป็นผู้ที่มีสุขภาพพลานามัยดี ไม่มีใครนึกว่าจะได้ข่าวการจากไปอย่างไม่มีวันกลับของคุณผสม จิตรชุ่ม โดยกระทันหันเช่นนี้ ข่าวมรณกรรมของท่านทำให้ผมรู้สึกสะเทือนใจและเศร้าสลดอาลัยท่านเป็นอย่างยิ่ง

คุณผสม จิตรชุ่ม เป็นผู้ที่รักงานและบูชาความยุติธรรมเป็นชีวิตจิตใจ เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติธรรม มีอัธยาศัยใจคอดีมาก เป็นคนเยือกเย็นสุขุมและหนัก–แน่นมั่นคง มีใบหน้าที่ยิ้มแย้มแจ่มใสมีความโอบอ้อมอารี มีความจงรักภักดีต่อชาติศาสนา พระมหากษัตริย์อย่างแน่นแฟ้น มั่นคงตลอดมาในชีวิตของท่าน มีความรู้ความสามารถในวิชากฎหมาย ประกอบทั้งเป็นผู้ที่มีความซื่อสัตย์สุจริต มีเมตตา–ธรรม ท่านจึงได้ปฏิบัติหน้าที่ในการประสิทธิประสาทความยุติธรรมและธำรงรักษาไว้ซึ่งความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมายด้วยความบริสุทธิ์และเป็นธรรม เป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติและราชการศาลยุติธรรมตลอดมาจนกระทั่งเกษียณอายุ และยังได้ไปเป็นอาจารย์ประจำของคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหงจนกระทั่งถึงวันสุดท้ายที่ถึงแก่กรรมด้วย

ในชีวิตส่วนตัว คุณผสม จิตรชุ่ม ก็เป็นสามีที่ดีและเป็นบิดาที่เป็นตัวอย่างอันควรแก่ความเคารพรักและบูชาของลูก ๆ เพราะนอกจากจะให้ความรักความอบอุ่นแก่ครอบครัวเป็นอย่างดีและให้การศึกษาอย่างดีที่สุดแก่บุตรธิดาทุกคนแล้ว ยังอบรมสั่งสอนให้บุตรธิดาประพฤติปฏิบัติธรรมะ นับว่าเป็นครอบครัวที่เป็นปึกแผ่นมั่นคง ทำให้บุตรธิดาทุกคนอยู่ในโอวาท เป็นพลเมืองดี มีวิชาชีพติดตัว และต่างก็ประสบความสำเร็จในการศึกษาและการงานที่จะก้าวไปสู่อนาคตอันรุ่งโรจน์ต่อไป

ขออานุภาพแห่งคุณพระศรีรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลกพร้อมทั้งกุศลผลบุญคุณงามความดีทั้งหลายที่คุณผสม จิตรชุ่ม ได้บำเพ็ญสร้างสมไว้เมื่อยังมีชีวิตอยู่ รวมทั้งบุญกุศลที่ภริยา บุตรธิดาและบรรดาญาติมิตรสหายได้บำเพ็ญกุศลให้ จงเป็นผลดลบันดาลให้ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของคุณผสม จิตรชุ่ม สถิตในทิพยวิมาน ประสบแก่สันติสุขในสัมปรายภพชั่วกาลนิรันดร.

(ศาสตราจารย์ประภาศน์ อวยชัย)
รองประธานศาลฎีกา

คำไว้อาลัย

แด่

"พี่ผสม จิตรชุ่ม"

วันนั้น ผมจำได้ว่า วปอ.รุ่นที่ 14 ไปร่วมรับประทานอาหารกลางวัน ซึ่งเราได้นัดกันไว้ล่วงหน้าเป็นประจำทุกเดือน เราไปกันหลายคน มีเพื่อนคนหนึ่งถามหาพี่ผสม มีคนตอบว่า คงติดธุระ หรือคงติดสอนหนังสือที่มหาวิทยาลัยรามคำแหง เพื่อนคนที่ถามจึงบ่นเพราะไม่มีใครจะช่วยตรวจดูพระเครื่ององค์หนึ่งที่เพิ่งได้มา ซึ่งพี่ผสมมีความเชี่ยวชาญในการตรวจดูพระแท้ – พระเทียมมาก เป็นที่พึ่งของเพื่อน ๆ ร่วมรุ่นในเรื่องนี้ พวกเรารับประทานอาหารมื้อนั้นกันอย่างเอร็ดอร่อยโดยได้พูดคุยกันอยู่ในหมู่เพื่อนสนิทซึ่งเดือนหนึ่ง ๆ จะมีโอกาสได้มาพบกันเพียงครั้งเดียว เมื่อได้เวลาอันควรแล้ว เราก็แยกย้ายกันกลับไปทำงานตอนบ่าย

ผมกลับไปถึงที่ทำงานพบโน๊ตบนโต๊ะวางไว้มีข้อความว่า "คุณผสม จิตรชุ่ม เสียเสียแล้ว พระราชทานน้ำอาบศพที่วัดมกุฏฯ เวลา 17.30 น." ผมอ่านด้วยความตกตะลึงเนื่องจากพวกเราพูดถึงพี่ผสมกันอยู่เมื่อตะกี้นี้เอง สอบถามต่อมาก็ได้ความว่า พี่ผสมเสียแต่เมื่อคืนนั้นแล้ว

พี่ผสมกับผมเคยรับราชการในกระทรวงเดียวกัน จึงทราบว่า พี่ผสมเป็นผู้ที่ได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณชาติบ้านเมืองมาด้วยความวิริยะอุตสาหะไต่เต้าจากการเป็นข้าราชการชั้นผู้น้อยขึ้นไปดำรงตำแหน่งสูงถึงผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลฎีกาก่อนเกษียณอายุราชการ ในชีวิตครอบครัว พี่ผสมก็เป็น "สามี" ที่ดีของ "พี่ผ่องศรี" และเป็น "พ่อ" ที่ดีที่ให้ความอุปการะและให้การศึกษาแก่บุตรธิดาได้ถึง 11 คน นอกจากนี้ยังเป็น "พี่ที่รักและนับถือ" ของเราชาว วปอ.รุ่นที่ 14 ทุก ๆ คนด้วย

การจากไปของพี่ผสมอย่างไม่มีวันกลับ จึงนำความเศร้าโศกอาลัยอย่างมากมาสู่ญาติสนิทมิตรสหายทั่วไป โดยเฉพาะชาว วปอ.รุ่นที่ 14 ทุกคน

ขออำนาจแห่งคุณงามความดีทั้งหลายที่พี่ผสมได้ประกอบไว้โดยตลอดมาในชาตินี้จงเป็นผลส่งให้พี่ผสมไปสู่สุคติในสัมปรายภพทุกประการเทอญ.

ไพศาล กุมาลย์วิสัย

ประธานกรรมการ วปอ.รุ่นที่ 14 ปี 2525

10 กรกฎาคม 2525

คำไว้อาลัย

ผมรู้จักท่านหัวหน้าผสม จิตรชุ่ม ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2503 ขณะท่านเป็นผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดกบินทร์บุรี โดยผมย้ายไปอยู่ใต้บังคับบัญชาของท่าน อยู่ด้วยกัน 3 ปี ต่อมา พ.ศ. 2514 ผมย้ายเข้ามาอยู่ศาลอาญาก็ได้อยู่ในคณะที่ท่านเป็นหัวหน้าอีก 1 ปี ท่านหัวหน้ามีความเสียสละโอบอ้อมอารีเอาใจใส่ต่อผู้ใต้บังคับบัญชาและครอบครัวเป็นอย่างดี ท่านวางตัวเสมือนเป็นพี่ชายของผมคนหนึ่ง ผมหรือครอบครัวมีเรื่องเดือดร้อนอย่างไรท่านแนะนำช่วยเหลืออย่างเต็มใจ ท่านเป็นผู้บังคับบัญชาที่มีความหวังดีต่อผู้ใต้บังคับบัญชาเสมอ สิ่งใดท่านเห็นว่าไม่ถูกไม่ควรจะตักเตือนห้ามปรามด้วยความนุ่มนวลเป็นกันเอง สิ่งใดจะเป็นไปในทางให้ผู้ใต้บังคับบัญชาก้าวหน้าไปสู่ความเจริญในอนาคตท่านแนะนำชักจูงและรบเร้าอยู่เสมอที่จะให้กระทำสิ่งนั้น ในการทำงานร่วมกันเป็นไปด้วยความเรียบร้อย เพราะท่านเป็นผู้มีความซื่อสัตย์สุจริตอย่างยอดเยี่ยม การปรึกษาหารือเป็นไปเพื่อความถูกต้องมีเหตุผลเป็นสำคัญ ท่านทำสำนวนความเรียบร้อย เขียนหนังสือตัวโต อ่านง่าย ใช้ถ้อยคำรัดกุม การกลัดสำนวนต้องเรียบร้อยถ้าไม่เรียบร้อยท่านจะถอดกลัดใหม่ ท่านเป็นผู้มีศิลปะในการเปรียบเทียบความอย่างมาก มีความอดทนในการเปรียบเทียบสามารถหาลู่ทางที่เป็นธรรมและคู่ความอาจยอมรับกันได้มาแนะนำให้คู่ความตกลงกัน สิ่งเหล่านี้เป็นตัวอย่างซึ่งผู้ที่เคยอยู่ใต้บังคับบัญชาของท่านได้ประโยชน์ในการนำไปปฏิบัติตามเมื่อท่านพ้นจากหน้าที่ราชการไปเพราะเกษียณอายุแล้วผมได้พบท่านเป็นครั้งคราว ยังเห็นท่านมีสุขภาพดี ร่างกายแข็งแรงและแจ่มใสร่าเริงดี คิดว่าท่านคงจะมีอายุยืนยาวไปอีกนาน แต่แล้ววันหนึ่งกลับได้ทราบโดยไม่คาดหมายมาก่อนว่า ท่านหัวหน้าได้ถึงแก่กรรมเสียแล้ว ผมรู้สึกตกใจและอาลัยเป็นอย่างยิ่ง ในโอกาสพระราชทานเพลิงศพท่านหัวหน้าจึงตั้งอธิษฐาน ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ประกอบกับบุญกุศลที่ท่านหัวหน้าได้สร้างสมมา จงเป็นปัจจัยให้ดวงวิญญาณของท่านหัวหน้าผสม จิตรชุ่ม จงไปสู่สุขคติในสัมปรายภพเทอญ.

นายสมบูรณ์ บุญภินนท์
ผู้พิพากษาศาลฎีกา

คำไว้อาลัยคุณผสม จิตรชุ่ม

ข้าพเจ้าและคุณผสม จิตรชุ่ม ได้รู้จักกันและคบหาสนิทสนมมากกว่า 30 ปี จนรักนับถือเรียกคุณผสมว่า พี่ผสม ตลอดเรื่อยมา พี่ผสมเป็นคนอารมณ์เย็น โอบอ้อมอารี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และเสียสละให้เพื่อน ๆ อยู่เสมอ เป็นคนเปิดเผย ตรงไปตรงมา มีเหตุผลและมีความยุติธรรมอย่างยิ่ง วันเวลาที่ผ่านไปยิ่งทำให้ข้าพ-เจ้าพบว่าพี่ผสมเป็นคนที่มีมานะอดทน และรักศักดิ์ศรีมาก พี่ผสมมีครอบครัวมีบุตรถึง 11 คน แต่ก็อุตส่าห์ฟันฝ่าอุปสรรคมุมานะเลี้ยงดูและส่งเสียลูก ๆ ให้สำเร็จการศึกษาขั้นสูงทุกคน แม้จะมีความลำบากเพียงใด พี่ผสมก็ไม่เคยที่จะออกปากขอความช่วยเหลือจากเพื่อนเลยแม้แต่สักครั้ง ตรงกันข้ามพี่ผสมกลับแสดงความร่าเริงแจ่มใสและโอภาปราศรัยแก่เพื่อนฝูงทุกครั้งทุกโอกาสที่ได้พบปะกัน ไม่เคยทำให้ใครต้องเดือดร้อนหรือเสียใจ มีแต่ตนเองที่คอยแบกภาระความทุกข์ของเพื่อนอยู่เสมอ แต่ไม่เคยปริปากแก่เพื่อน ๆ ในเวลาที่ตนเองมีความลำบากทุกข์ยาก นับว่าเป็นเพื่อนที่หาได้ยากยิ่ง เป็นตัวอย่างของมิตรแท้ นอกจากนี้ในด้านการงาน พี่ผสมเป็นตุลาการที่มีความเอื้ออารีย์ มีความยุติธรรม ซื่อสัตย์ สุจริต ปฏิบัติหน้าที่อย่างเที่ยงตรง ไม่เคยลำเอียงเข้าข้างฝ่ายใด ไม่เห็นแก่อามิสสินจ้างใด ๆ ทั้งสิ้น มุมานะรับราช-การจนได้เลื่อนเป็นผู้พิพากษาอาวุโสท่านหนึ่งในศาลฎีกา นับเป็นตัวอย่างของตุลาการที่น่าสรรเสริญ ตลอดเวลาที่ข้าพเจ้าเป็นมิตรสหายกับพี่ผสม ข้าพเจ้าได้ยินได้ฟังจากบุคคลหลายฝ่าย ทั้งเพื่อนนักเรียน ตุลาการที่เป็นเพื่อนร่วมงาน และผู้บังคับบัญชามีแต่ชมเชยและสรรเสริญพี่ผสมว่าเป็นคนดี ขยันขันแข็งในการทำงานสำนวนไม่มีคั่งค้างมาโดยตลอด

แม้ว่าพี่ผสมจะละร่างจากพวกเราไปสู่ทางสงบแล้วก็ตาม แต่คุณงามความดีที่พี่ผสมได้สร้างสมไว้ ยังคงติดตรึงอยู่ในหัวใจของข้าพเจ้าตลอดไปมิรู้ลืม.

ด้วยความอาลัยรัก

(นายประธาน ดวงรัตน์)

นายกสมาคมทนายความแห่งประเทศไทย

แด่ อาจารย์ผสม จิตรชุ่ม

เมื่อวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์ ได้รับอนุญาตจากรัฐบาลให้เปิดสอนสาขาวิชานิติศาสตร์ ระดับปริญญาตรีได้นั้น วิทยาลัยได้รับความร่วมมือ และการสนับสนุนส่งเสริมจากบรรดานักนิติศาสตร์ที่เคยได้รับการศึกษามาจากมหาวิทยาลัยธรรม-ศาสตร์ ครั้งที่ยังมีชื่อว่ามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองหลายท่านด้วยกัน ไม่ว่าท่านจะมีอาชีพเป็นตุลาการ อัยการ หรือทนายความก็ตาม เป็นเหตุให้การศึกษาวิชานิติศาสตร์ของนักศึกษาในวิทยาลัยได้มาตรฐานสูง ได้รับความเชื่อถือยกย่องจากสังคม และเป็นผลให้แบ่งเบาภาระของรัฐในการจัดการศึกษาได้ส่วนหนึ่ง

นักนิติศาสตร์ที่ให้ความร่วมมือ สนับสนุนส่งเสริมการศึกษาวิชานิติ-ศาสตร์ในวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์ ดังกล่าวแล้วท่านหนึ่งก็คือ อาจารย์ผสม จิตร-ชุ่ม ขณะดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลฎีกา ผู้ได้รับอนุญาตจากกระ-ทรวงยุติธรรมให้เป็นผู้บรรยายวิชานิติศาสตร์ในวิทยาลัยมาตั้งแต่เริ่มต้น

อาจารย์ผสม จิตรชุ่ม นั้น ท่านเป็นผู้มีอัชฌาสัยอย่างยิ่ง เป็นคนที่น่ารักน่าคบหาสมาคม ข้าพเจ้าได้พบปะสนทนากับท่านเนือง ๆ มีความศรัทธา และประ-ทับใจในตัวท่านมาก ครั้งหนึ่งท่านบอกแก่ข้าพเจ้าว่า ท่านจะเกษียณอายุราชการแล้ว ข้าพเจ้าบอกท่านว่าไม่น่าเชื่อเลย ทั้งนี้ เพราะท่านมีสุขภาพดีมาก ข้าพเจ้าจึงถือโอกาสนั้น เชิญท่านมาร่วมงานในวิทยาลัยให้เต็มไม้เต็มมือ เมื่อท่านพ้นหน้าที่ราชการแล้ว แต่เมื่อถึงตอนนั้นท่านได้มาช่วยเหลือวิทยาลัยอย่างที่เคยเป็นมา นับว่าท่านเป็นผู้มีน้ำใจ เป็นผู้ประเสริฐและมีอัชฌาสัยอย่างยิ่งจริง ๆ

เมื่อทราบข่าวว่า ท่านถึงแก่มรณกรรม เพราะอุบัติเหตุในบ้านก็รู้สึกตกตะลึง และสลดใจอย่างยิ่ง รู้สึกเสียดายอย่างสุดซึ้งที่ประเทศไทยของเรา ต้องขาดนักนิติศาสตร์ผู้หนึ่งไปในเวลาที่ไม่น่าจะสูญเสีย โดยเฉพาะวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์อันเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ถือว่าได้ขาดท่านผู้อุปการะไปท่านหนึ่งโดยแท้ การจากไปของท่านทำให้ระลึกถึงพระพุทธวจนะ ที่ข้าพเจ้าเคยท่องบ่นสวดมนต์ ในสมัยที่ยังเยาว์วัยอยู่บทหนึ่งวึ่งมีว่า น ชจฺจา วสโล โหติ คนจะเป็นผู้เลวทรามเพราะชาติสกุลก็ไม่ใช่ น ชจฺจา โหติ พราหฺมโณ จะเป็นผู้ประเสริญเพราะชาติสกุลก็ไม่ใช่ กมฺมุนา วสโล โหติ คนจะเป็นผู้เลวทรามก็เพราะการกระทำ กมฺมุนา โหติ พราหฺมโณ จะเป็นผู้ประเสริฐก็เพราะการกระทำ อาจารย์ผสม จิตรชุ่ม ผู้ล่วงลับไปแล้ว

นั้น ท่านเป็นผู้ประเสริฐก็เพราะการกระทำของท่าน ท่านเป็นผู้มาดี เมื่อท่านกลับก็กลับไปดี ดังนั้นท่านย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์โดยแน่นอน

ขอให้ดวงวิญญาณของท่าน อาจารย์ผสม จิตรชุ่ม ซึ่งสถิตอยู่ ณ สุคติโลกสวรรค์ รับทราบถึงความอาลัยของคณาจารย์ และศิษย์แห่งวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์ที่มีต่อท่านตราบชั่วกาลนานด้วยเถิด

(ไสว สุทธิพิทักษ์)
อธิการวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์

กรุงเทพฯ
21 กรกฎาคม 2525

จากแม่

ลูกรัก

ในที่สุดแม่ต้องยอมรับความจริงเสียทีว่า ลูกจากแม่ไปแล้ว อย่างไม่มีวันกลับ แม่จะพยายามทำใจอย่างที่แม่ของลูกคนอื่นทำได้มาแล้ว เมื่อลูกของเขาตายไปเช่นเดียวกัน แต่สำหรับลูกแม่คิดว่าคงต่างกว่าคนอื่น เพราะหลาน ๆ ยืนยันว่าท่าน "องค์ซ้าย" มารับวิญญาณของลูกไป ก็หมายความว่าลูกคนขยันของแม่จะไปมีภาระรับใช้ท่าน "องค์ซ้าย" หลังจากหมดภาระหน้าที่การงานในโลกมนุษย์นี้แล้ว ใจจริงแม่อยากให้ลูกได้พักผ่อน แต่มาคิดดู ก่อนนั้นเราแม่ลูกใจตรงกันอยู่หลายอย่าง ๆ หนึ่งก็คือ ไม่จำเป็นก็ไม่เคยอยู่ว่าง ถ้ามือว่างใจก็ต้องคิด แม่เข้าใจดี ถึงแม้ว่า ในช่วงชีวิตของลูกตั้งแต่เริ่มมีครอบครัว เราแม่ลูกจะอยู่ห่างไกลเพราะภาระหน้าที่การงานและความรับผิดชอบต่อครอบครัว แต่ข่าวคราวที่แม่ได้รับ และจากการที่ลูกหาโอกาสมาเยี่ยมเยียนแม่บ้าง แม่ก็พอใจเพียงนั้น และพลอยปลาบปลื้มไปกับผลสำเร็จในชีวิตของลูกทุกระยะ แต่ที่แม่ภูมิใจและจดจำก็คือ ภาพชีวิตเมื่อลูกยังเด็ก ลูกว่าง่ายอยู่ในโอวาท เมื่อเริ่มเรียนหนังสือจากโรงเรียนเล็ก ๆ กับนายดาบปลั่ง นวารัตน์, โรงเรียนวัดยาง, โรงเรียนโรงโขนอยู่ในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ, และโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม ครูอาจารย์ชมว่าลูก สุภาพ เคารพผู้ใหญ่ เรียนดี ขยัน ไม่เคยประพฤติผิดกฎของโรงเรียนเลย อยู่บ้านก็ช่วยแบ่งเบาภาระทางบ้าน ลูกไม่ชอบเล่นกีฬาที่ต้องใช้กำลังโลดโผนอยู่กลางแจ้ง แม่ไม่แน่ใจว่าลูกอ่อนแอหรือ คิดว่าไม่มีเวลาเล่นให้จริงจังอย่างเพื่อน ๆ แต่ลูกก็คบเพื่อนได้ทุกคน ลูกอดทนกับการเล่นกลั่นแกล้งของเพื่อน ๆ ที่แข็งแรงกว่า แม่ขัดเคืองใจอยู่นานจนพบว่าลูกยอมเพื่อรักษาน้ำใจเพื่อน ลูกมีวิธีทำให้เพื่อน ๆ เลิกกลั่นแกล้งไปเอง ลูกมีไฟแต่เป็นไฟเย็น ลูกไม่ยอมเป็นคู่วิวาทกับใคร แต่จะทำตัวเป็นคนกลางไกล่เกลี่ยข้อวิวาทบาดหมาง ลูกเป็นหัวหน้าชั้น ลูกเป็นบรรณาธิการหนังสือ คัดลายมือจัดทำกับเพื่อนพอเป็นเล่มก็เปลี่ยนกันอ่าน ลูกเข้าหุ้นกับเพื่อนซื้อหนังสือมาอ่าน ลูกยอมอ่านเป็นคนสุดท้าย และเก็บหนังสือนั้นไว้ เพื่อน ๆ ไว้ใจลูกเพราะลูกเก็บหนังสืออย่างดี เพื่อนคนไหนจะอ่านอีก ก็จะเห็นหนังสืออยู่ในสภาพดี ไม่มีรอยยับ แม่แน่ใจในวันหนึ่งว่าลูกไม่ใช่คนอ่อนแอ วันที่เพื่อนในชั้นเรียนของลูกแข็งข้อกับอาจารย์ไม่เข้าห้องเรียนแล้วยังขู่ว่า ถ้าใครดื้อเข้าห้องเรียนจะถือว่าทรยศต่อเพื่อน

จะซ้อม แต่ลูกไม่เคยปริปากบอกแม่เลย แม่รู้เพราะเพื่อนบ้านมาบอก แม่ใจสั่นตกใจ กลัวลูกจะเป็นอันตราย แต่ลูกไม่เป็นอะไรเลยและทำให้เพื่อนเข้าห้องเรียนตามเดิมได้ ลูกได้พิสูจน์แล้วว่าความดีของลูกทำให้เพื่อนทำร้ายไม่ลง

ในช่วงเวลาที่ลูกมาเรียนต่อที่กรุงเทพฯนั้น ลูกจากครองครัวมาแต่ผู้เดียว พ่อ–แม่ และน้องเอาใจช่วย แต่ไม่รู้ความเป็นไปว่าลูกเรียนอย่างไร มารู้ภายหลังว่า ลูกมุมานะเรียนจนเกินกำลังร่างกายจะทนได้ จึงต้องออกจากมหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์กลับพิษณุโลก ในสภาพของคนเจ็บไข้ ซมซานสิ้นเรี่ยวแรง อยู่นานหลายเดือน จนพ่อ–แม่และน้องรู้สึกสิ้นหวัง นอกจากร่างกายอ่อนแอแล้วสภาพจิตใจก็ดูราวกับจะคืนดีได้ยาก และที่ร้ายที่สุด ที่พ่อ–แม่ท้อแท้ใจก็คือ เงินที่ครอบครัวอดออมเพื่อลูก ก็หมดลงพอดี พ่อมีความหวังอยู่น้อยนิด คิดหางานให้ลูกทำ ดูก็เหมือนทารุณต่อลูกที่พึ่งหายเจ็บไข้ แต่พ่อว่าเป็นทางเยียวยาจิตใจทางอ้อม ถ้าลูกได้พบเพื่อนใหม่ สิ่งแวดล้อมใหม่จิตใจดีขึ้น สภาพร่างกายก็คงดีตาม ในที่สุดก็ได้ผล วันหนึ่งลูกทำใจได้ ลองอ่านตำรากฎหมายแล้วก็ชอบ ตัดสินใจว่าจะเรียนกฎหมายโดยทำงานและเรียนไปด้วยตนเอง ไม่ช้าก็เริ่มชีวิตมีครอบครัว ก้าวเท้าออกจากครอบครัวเก่าสู่ครอบครัวใหม่ของลูกเอง รู้จักรับผิดชอบ รู้จักหน้าที่ สมใจที่พ่อของลูกเคยเป็นเคยสอนลูกไว้ พ่อผู้เคยบุกบั่นมาจากอัมพวา ความรู้น้อย ขยันซื่อสัตย์ ซึ่งทำให้ลูกไม่น้อยหน้าใคร ที่เขารู้จักว่าเป็นลูก "ลุงจอน" พ่อของลูกเป็นทหารที่ไม่เคยออกรบแต่รบราอยู่กับความจน เพราะรายได้น้อยแต่ก็มานะพยายามจะส่งเสียให้ลูกเรียน อยู่จนวาระสุดท้ายของชีวิตไม่ทันเห็นความสำเร็จของลูก

จะว่าแม่โชคดีกว่าพ่อที่ได้เห็น ได้ปลาบปลื้ม กับความสำเร็จของลูก "นายผสม จิตรชุ่ม หัวหน้าคณะผู้พิพากษาศาลฎีกา" ชื่อนี้ตำแหน่งนี้ ทำให้แม่รู้สึกหายเหนื่อยยาก แต่บัดนี้ แม่ได้เห็นความตายของลูก ได้เห็นพิธีที่มีเกียรติสูง ที่เขาจัดให้ลูก แม่ภูมิใจ แต่เหนืออื่นใด แม่รู้สึกสุขใจที่แม่มีลูกเป็นคนดี สมใจที่ พ่อ–แม่อยากให้ลูกเป็น เพราะว่า "เมื่อชีวิตพร้อมคุณงามและความดี อยู่หรือตายก็เป็นที่สว่างไสว ถ้าชีวิตขาดคุณงามความดีไป อยู่หรือตายมืดเหลือใจ เป็นความจริง"

ด้วยความคิดถึงลูก

ลูกอิน

อาลัยพี่

เมื่อยังเยาว์ เรามี หกพี่น้อง จะหวังปอง สิ่งใด ไกลเกินฝัน
ยามยากไร้ อดออม พร้อมใจกัน เจียมกายมั่น ว่าเรานั้น ลูก "สิบโท"
พ่อสอนลูก ให้สู้ อย่างผู้กล้า ความเข้มแข็ง แฝงทีท่า อย่ายะโส
รู้ชั่วดี แก่ใจ ไม่คุยโว ไม่อวดโอ่ ถือว่าตน คนสำคัญ
พ่อมาจาก อัมพวา ถิ่นประเสริฐ ถิ่นที่เกิด คนแกร่ง แข็งขยัน
ความสัตย์ซื่อ พ่อถือมา มุ่งฝ่าฟัน เพราะใจมั่น ลูกผู้ชาย ไม่จนมุม
กำลังแกร่ง แรงใจ มอบให้ลูก ทั้งชายหญิง พ่อปลูก ให้จิตรชุ่ม
ไม่ระย่อ เคราะห์โชค ทุกข์โศกรุม เรา "จิตรชุ่ม" แน่วแน่ แม้มีภัย
ทุกชีวิต พรหมลิขิต กรรมมาก่อน เมื่อกรรมส่ง ผลสะท้อน รับให้ใส
แม้ยินดี ยินร้าย มากมายไป เหมือนลิขิต กรรมใหม่เสริม ซ้ำเติมตน
น้องทุกคน เศร้าใจ อาลัยพี่ ลูกทุกคน ยังมี จิตรหมองหม่น
มาร่วมแรง ร่วมใจ ในบันดล คงส่งผล สู่วิญญาณ สราญรมย์

จากน้องทุกคน

อาลัยคุณผสม

ดิฉันและลูก ๆ ไม่คาดคิดมาก่อนเลยว่าคุณผสม ผู้ซึ่งเปรียบเสมือนพ่อ พี่ชาย และเป็นสามีที่ดี ด่วนจากไปแล้วอย่างไม่มีวันกลับ ความเสียใจอาลัยถึงดิฉันและลูก ๆ คงพูดและเขียนไม่ได้เท่าใจคิด เพราะตลอดเวลา 41 ปี ในชีวิตสมรสของเรา คุณผสมเป็นหัวหน้าครอบครัวที่ดีเป็นที่พึ่งทั้งทางกายและทางใจของลูก ๆ และภรรยา คุณผสมมีความเคารพรักคุณแม่ซึ่งชราแล้วมาก สำหรับลูก ๆ นั้นคุณผสมให้ความรักและความเอาใจใส่ดูแลอย่างใกล้ชิด สนับสนุนและส่งเสริมลูกในทุก ๆ ด้าน อยากเห็นอนาคตอันแจ่มใสของลูก ๆ ครอบครัวของเรามีความสุขเพราะมีหัวหน้าครอบครัวที่ดีเราร่วมทุกข์ ร่วมสุขกันมาโดยตลอด เหตุการณ์ในอดีตต่าง ๆ นั้น ยากที่ดิฉันและลูก ๆ จะลืมได้ ไม่เคยคิดว่าวันนี้จะมาถึงเร็วอย่างนี้ เมื่อได้รับคำยืนยันจากหมอดิฉันต้องยอมรับความจริง และภาวนาขอให้คุณผสม ดลใจให้ดิฉันและลูก ๆ ทำสิ่งที่ถูกที่ควร ปกป้องคุ้มครองเราแม่ลูก

ขออำนาจแห่งคุณพระศรีรัตนตรัย และปวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายประ–กอบกับกุศลธรรมกรรมดีของคุณผสม จิตรชุ่ม ที่ได้สร้างสมไว้ตลอดกาลแห่งชีวิต อีกทั้งอานิสงส์แห่งกุศลทักษิณานุประทาน ที่องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์สวดพระอภิธรรมศพ คุณผสม จิตรชุ่ม และที่ดิฉัน บุตร ญาติมิตร ได้ร่วมกันบำเพ็ญเพื่ออุทิศกุศลผลบุญให้คุณผสม จิตรชุ่ม ผู้มาดีและไปดีจงเป็นเหตุปัจจัยให้คุณผสม จิตรชุ่ม ประสบแต่อัฏฐวิบูลผลถึงซึ่งสุคติในสัมปรายภพทุกประการเทอญ.

ผ่องศรี จิตรชุ่ม

ระลึกถึงพระคุณของคุณพ่อ

18 กุมภาพันธ์ 2525 เป็นวันที่ลูก ๆ หลาน ๆ ทุกคนรู้ถึงความสูญเสียอันยิ่งใหญ่ ลูกไม่อาจกล่าวถ้อยคำไว้อาลัยในการจากไปของคุณพ่อได้ดีเท่าความรู้สึกของลูกที่ลูกต้องสูญเสียคุณพ่อไป คุณพ่อเป็นพ่อที่มีพระคุณอันสูงยิ่งแก่ลูก ๆ เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรที่แผ่ความร่มเย็นเป็นสุขให้แก่ลูกและหลานอย่างมากมาย ถึงแม้ว่าคุณพ่อจะเป็นข้าราชการตุลาการ ที่มีแต่เงินเดือนแต่คุณพ่อก็ได้เลี้ยงดูให้ความร่มเย็นเป็นสุขแก่ลูกหลาน อย่างยากที่จะหาได้จากพ่อที่มีฐานะเท่านี้หรือดีกว่านี้อีกเป็นจำนวนมากที่ไม่สามารถจะกระทำเช่นคุณพ่อได้ นอกจากจะเลี้ยงดูลูกมาจนเติบใหญ่ ให้การศึกษาเล่าเรียนแก่ลูกทุกคนอย่างดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ และให้ความอุปการะแก่ลูกทุกคนแล้ว คุณพ่อยังได้เลี้ยงดูหลาน ๆ อีกหลายคน คุณพ่อได้ให้ความรักเอาใจใส่ต่อหลานเหมือนกับเป็นลูกของคุณพ่อ หมั่นอบรมสั่งสอนลูกหลานทุกคน ให้ประพฤติดีปฏิบัติชอบตั้งแต่เด็กเล็ก ๆ จนเป็นผู้ใหญ่ แม้ลูก ๆ จะโตเป็นพ่อคนแม่คนแล้ว คุณพ่อก็ยังไม่วายเป็นห่วง คุณพ่อของลูกมีน้ำใจประเสริฐ โอบอ้อมอารี ใจบุญ รักและห่วงลูกหลานทุกคน คุณพ่อเสียสละทุกอย่างเพื่อความสุขของลูกและหลานเสมอมา นับเป็นบุญของลูก ๆ ที่ได้เกิดมาเป็นลูกของคุณพ่อ

ในด้านการปฏิบัติราชการ คุณพ่อเป็นตุลาการที่ลูกพากภูมิใจอย่างเต็มที่ เป็นผู้ที่มีความซื่อสัตย์สุจริตอย่างยิ่ง ไม่ยอมให้เกิดมลทินมัวหมองมาสู่วงศ์ตระกูลของคุณพ่อ ตลอดเวลาที่ท่านรับราชการ มีความเที่ยงธรรมทั้งในการพิจารณาพิพากษาอรรถคดี และการปกครองผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา แม้แต่การให้ความเที่ยงธรรมในการพิจารณาคดี บางครั้งบางโอกาสจะต้องเสี่ยงอันตรายก็ไม่ย่อท้อหวั่นเกรง คุณพ่อไม่เคยบ่นถึงความยากลำบาก ตรงกันข้ามกลับใช้ความรู้ความสามารถแก้ปัญหาและเผชิญกับความยากลำบากได้เป็นอย่างดี โดยยึดถือความยุติธรรมเป็นที่ตั้งเสมอ ไม่ว่าคุณพ่อจะอยู่ที่ไหน คุณพ่อสามารถวางตัวให้เป็นที่รักใคร่และนับถือของคนทั่วไป เข้าได้กับทุกคน คุณพ่อเป็นคนสุภาพอ่อนโยน มีมานะอดทน เข้มแข็ง พูดจริงทำจริง รักความก้าวหน้า

สรณะประจำใจคุณพ่อถือปฏิบัติมาชั่วชีวิตนี้ก็คือ ความซื่อสัตย์สุจริต ยึดมั่นในคุณธรรม ไม่เพียงแต่คุณพ่อจะปฏิบัติอย่างเคร่งครัดแล้ว คุณพ่อยังเฝ้าสอนให้ลูก ๆ ทุกคนยึดถือปฏิบัติตามด้วย

แม้ว่าคุณพ่อได้จากลูกไปแล้วอย่างสงบและเป็นกุศลของคุณพ่อที่ไม่ต้องทนทุกข์ทรมานแต่อย่างใด แต่การจากไปอย่างไม่มีวันกลับของคุณพ่อนำมาซึ่งความเศร้าสลดใจยากที่ลูกจะลืมได้ แต่พระคุณของคุณพ่อยังคงฝังแน่นอยู่ในสายเลือดและความทรงจำของลูก ๆ ตลอดไปชั่วกาลนาน หากคุณพ่อจะมีญาณใด ๆ สามารถที่จะหยั่งทราบได้ลูกขอตั้งจิตต์อธิษฐานว่า ไม่ว่าลูกจะได้เกิดในชาติใด ภพใด หากลูกสามารถจะเกิดมาได้อีก ลูกขอให้ได้เกิดมาเป็นลูกของคุณพ่อ คุณพ่อผู้ประ–เสริฐของลูก ด้วยคุณความดีที่คุณพ่อได้ประกอบกุศล ผลบุญมาชั่วชีวิตนี้และบุญกุศลที่ลูก ๆ ได้ประกอบขึ้น

ขอกุศลผลบุญจงดลบันดาลให้ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ และ มีเมตตาธรรมของคุณพ่อไปสู่สรวงสวรรค์ มีความสุขในสัมปรายภพ จงทุกประการ.

ด้วยความเคารพรักยิ่ง

ลูก ๆ ของพ่อ

รำพึงถึงคุณตา

น้ำตาใสไหลหยดรดรินหลั่ง ดุจจะสั่งสะอื้นใจให้ใฝ่หา
คุณตาต้องลับพรากจากไปนา วันเวลาผ่านไปใจคำนึง
เคยเห็นหน้าคุณตาอยู่ทุกเมื่อ ช่วยจุนเจือดุจโพธิ์ทองปองนึกถึง
ทุกเช้าค่ำลูกหลานพร่ำรำพึง ยังตราตรึงพระคุณอยู่มิรู้วาย
ทั้งใจดีกอปรด้วยบุญสุนทรเลิศ แสนประเสริฐน้ำใจไม่เสื่อมหาย
มิเคยคิดโกรธเคืองเรื่องทำลาย เกียรติกำจายแต่ความดีทุกวี่วัน
เป็นร่มโพธิ์ลูกหลานสุดขานขับ มีแต่รับเกื้อกูลเพิ่มพูนขวัญ
ใครเดือดร้อนรีบมาหาคุณตาพลัน ทุกชีวันต่างซึ้งใจในความดี
ทั้งยามสุข ยามทุกข์คุณตาช่วย เป็นขวัญด้วยเสริมค่าส่งราศี
มิเคยขัดหัทยาด้วยปรานี พระคุณนี้หลานจำมั่นนิรันดร

หลานคุณตาทุกคน

คำปรารภ

เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณพ่อผสม จิตรชุ่ม ในวันที่ 28 ตุลาคม 2525 ณ เมรุวัดมกุฎกษัตริยาราม นี้นั้น

เพื่อบูชาในพระคุณของคุณพ่อ เพื่อเป็นที่ระลึกแด่ทุกท่านที่กรุณามาให้เกียรติในงานนี้ และเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่คุณพ่อผู้วายชนม์ ลูกทุกคนเห็นว่า เมื่อคุณพ่อมีชีวิตอยู่ ได้เขียนเรื่องขบวนการยุติธรรม ตัวบทกฎหมายไว้มากพอสมควร ลูกคิดว่าคุณพ่อนั้นไม่ได้เก่งแต่ในการเขียนกฎหมายอย่างเดียว แม้ในการเขียนเรื่องทำนองสารคดี คุณพ่อก็เขียนได้อย่างน่าอ่านยิ่ง ลูก ๆ จึงได้จัดพิมพ์หนังสือนี้ขึ้น โดยเป็นเรื่องที่คุณพ่อได้เขียนเป็นรายงานเมื่อครั้งไปดูงาน ณ.ต่างประเทศของนักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร รุ่นที่ 14 สายยุโรป 9 ประเทศคือ.– อิสราเอล อิตาลี ตูนิเซีย ยูโกสลาเวีย เยอรมันตะวันตก เบลเยี่ยม เนเธอร์แลนด์ ปอตุเกส และสเปญ โดยมีสระสำคัญที่น่าสนใจ เช่น ศิลปวัฒนธรรมของประเทศฝ่ายโลกเสรี รวมทั้งประเทศที่เป็นกลาง และประชาชนของประเทศนั้น ๆ คุณพ่อเป็นคนละเอียดถี่ถ้วนและชอบบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ อยู่เสมอ จึงเขียนรายงานการดูกิจการณ์ซึ่งจัดพิมพ์ไว้ในหนังสือรุ่น วปอ.ที่ 14 โดยใช้ชื่อเรื่องว่า Clear ยุโรป ลูกจึงได้นำมาพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในครั้งนี้

คุณพ่อของลูก ๆ ได้ถึงแก่อนิจกรรมล่วงลับไปแล้วตามสภาวธรรม มีเกิดแล้วก็จักต้องมีการสูญไปในที่สุด แต่เกียรติคุณความดีทั้งหลายและผลงานของคุณพ่อ เป็นสิ่งเชิดชูเกียรติให้ยังคงอยู่สืบไป

ในโอกาสนี้ หากตอนใดมีความดี หรือมีประโยชน์บ้าง ก็ขอจงเป็นพลวปัจจัยอำนวยความสุขให้โสมนัสส่งให้ถึงทิพยวิญญาณของคุณพ่อที่เคารพบูชาของลูก ๆ ตามสมควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพเทอญ.

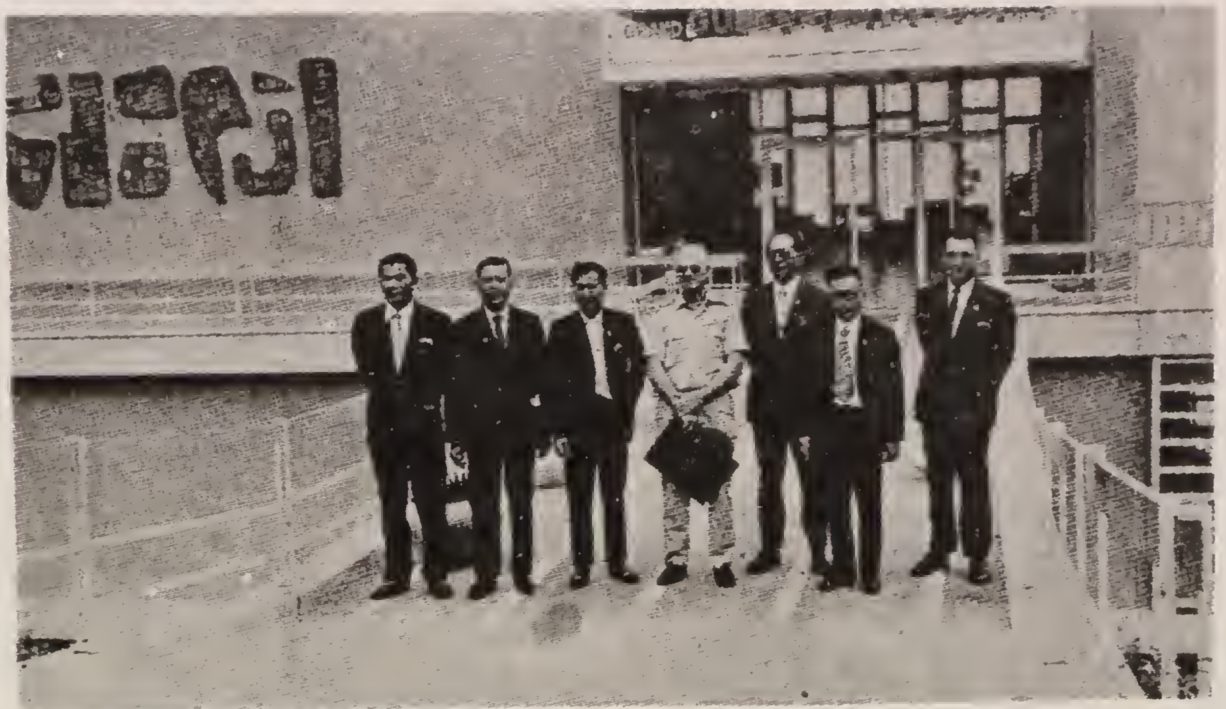

นักศึกษา วปอ.
รุ่น ๑๕
ไปสายยุโรป
เจ้าหน้าที่ ฯ
พล.ต. เรียม ขันธรูจี
พ.อ. ชาญณรงค์ หิรัญรามเดช
นักศึกษา ฯ
นายเกษม จาติกวณิช
พล.ต.ต.วิเชียร สีมันตร
นายอดุล นิยมวิภาต
ดร.อุปดิศร์ ปาจรียางกูร
ดร.จิตติ วัชรสินธุ์
พล.ต.ท.ชัยแสง นวลักษณ์
นาย ผสม จิตรชุ่ม
นายมนตรี ดวงเด่น
พล.อ.ต.ศิระ อิศรางกูร ณ อยุธยา
นายนุกูล ประจวบเหมาะ
พล.ต.หวล หิญชีระนันทน์
พล.ร.ต.เฉลิม โชตนาการ ร.น.
น.อ.จินดา รามอินทรา
พ.อ.จิตรพล ณ ลำปาง
น.อ.พิริยะ โหตรภวานนท์ ร.น.
พ.อ.สัมพันธ์ กลิ่นเฟื่อง
พ.อ.เฉลิม โพธิพรรค
นายไพศาล กุมาลย์วิสัย
พ.อ.สุวรรณ์ รอดโพธิ์ทอง.

มุมหนึ่งแห่งกรุงแฮมบรูก

ชมทิวทัศน์ของกรุงเยรูซาเลม อิสเรล

คณะผู้สนใจไร่สัมภายในบริเวณโรงเรียนนายร้อยตูนีเซีย

Clear ยุโรป

โดย ผสม จิตรปุ่ม

ตามหมายกำหนดการของ วปอ. คณะ นศ. สายยุโรปมี ท่านรอง ฯ พล.ต. เรี่ยม ขันธรูจี เป็นหัวหน้า อาจารย์ พ.อ. ชวญณรงค์ หิรัญรามเดช เป็นเจ้าหน้าที่อำนวยความสะดวก คุณเกษม จาติกวณิช (ประธาน ฯ รุ่น) เป็นประธานนักศึกษา พ.อ. สัมพันธ์ กลิ่นเฟื่อง เป็นเลขานุการ ส่วนประธานคณะกรรมการต่าง ๆ มีปรากฏรายชื่อและรายละเอียดตามหมายกำหนดการอยู่แล้ว จึงของดไม่รายงานให้ยาวความ ประเทศที่พวกเราจะต้องไปดูกิจการมี อิสราเอล, อิตาลี, ทูนิเซีย, ยูโกสลาเวีย, เยอรมันตะวันตก, เบลเยี่ยม, เนเทอร์แลนด์, ปอตุเกส และเสปญ แล้วจะต้องไปรวมกับสายสะแคนดิเนเวียที่โคเปนฮาเกน (ประเทศเดนมาร์ก)

เนื่องจากคณะนักศึกษา วปอ. แต่ละสายต้องทำรายงานเป็นทางการต่อ วปอ. มีรายละเอียดทางวิชาการอยู่แล้ว รายงานฉบับนี้จึงละเว้นเสียซึ่งวิชาการในหน้าที่ที่จะต้องรายงาน และเพื่อสะดวกในการเรียก นศ. วปอ. รุ่นที่ ๑๔ สายยุโรป แม้จะเป็นตัวย่อแต่ก็ยังยาวอยู่อีก ชาวคณะจึงขอให้ตั้งชื่อเฉพาะ จะให้เรียกว่ากระไร ชาวคณะยุโรปก็ไม่ได้กำหนด กลับโยนกลองให้ผู้เขียนตั้งเอาเอง ผู้เขียนรายงานก็งง โดยที่ก่อนไปก็ดี ระหว่างเดินทางระยะต้น ๆ ก็ดี ชาวคณะทั้งหลาย (จะรวมทั้งตัวผู้เขียนรายงานนี้ด้วยหรือไม่ น่าจะไม่บังควรรายงาน) ต่างก็ปรารภว่าจะ "พิชิตวัวกะทิง" ทั้งหลายทั้งในเสปญและไม่ว่าจะเป็น "กระทิง" ในประเทศใด บรรดาที่พานพบทั้งสิ้นทั้งปวง ประหนึ่งอัศวินในยุคโรมันจะออกศึกฉันใดก็ฉันนั้น ผู้เขียนจึงขอยืมคำว่า "อัศวิน" ใช้แทนเรียก นศ. สายยุโรปไปพลางก่อน หากไม่เป็นที่สบอารมณ์ของเพื่อนฝูงก็โปรดให้อภัย

เห็นจะไม่ต้องกล่าวว่าวันเดินทางนั้น "ผู้ปกครอง" ใหญ่น้อยทั้งหลายของบรรดาอัศวินได้มาส่งกันคับคั่งอย่างไร สั่งเสียและออก "คำสั่งซื้อของ" จ้อกแจ้กเพียงไหน

ครั้นเวลา ๒๑.๓๕ น. ของ**วันเสาร์ที่ ๖ พฤษภาคม ๒๕๑๕** เครื่องบิน TWA ก็เหินฟ้าพาอัศวินทั้งหลายออกจากสนามบินดอนเมือง มุ่งหน้าไปสู่ Tel-Aviv ประเทศอิสราเอล บรรดาอัศวินแม้จะมีท่าคึกคักก็จริงแหล่แต่ท่ามีแววหงอยเหงาจนมองออก ผู้โดยสารแน่นจนออกร้อนเล็กน้อย เวลาราว ๐๐.๓๕ น. (ไทย) เครื่องบินแวะพักที่ SANTACRUZ AIRPORT, Bombay, India พวกเราส่วนมากพากันลงไปยืดเส้นยืดสายที่ Airport ไปเตร่อยู่ที่ Airport สัก ๔๐ นาที เขาก็เรียก แต่มีการตรวจค้นอาวุธตามร่างกายและต้องเดินผ่านเครื่องอิเลคโทรนิค แล้วจึงขึ้นเครื่องบินได้

เครื่องบินออกจากบอมเบย์เวลา ๐๑.๒๕ น. (ไทย) **ไปถึง TEL - AVIV** เวลา ๐๔.๓๕ น. เวลาของวันที่ ๗ พ.ค. ๑๕ ท้องถิ่น (เวลาในไทย ๐៩.๓๕ น.) ท้องฟ้าสางแล้ว คณะนายทหารชั้นผู้ใหญ่ของอิสราเอลพร้อมด้วยกงสุลไทยกิตติมศักดิ์ (ชาวอิสราเอล) มาต้อนรับพร้อมกับแจกกระเป๋าใส่เอกสารและ Sheets ต่าง ๆ ที่เราต้องการพร้อมแล้วนำพวกเราขึ้นรถที่จัดไว้ไปยังโรงแรม ORA ซึ่งอยู่ย่านกลางใจเมืองเป็นที่สบอารมณ์ของอัศวินทั้งหลาย

ใน**วันที่ ๗ พ.ค. ๑๕** เวลา ๑๐.๓๐ น. (เวลาที่จะกล่าวต่อไปนี้เป็นเวลาท้องถิ่น) พวกเราไปที่หน่วยทหาร TA ฟัง Briefing การจัด Israel Defence Forces และเหตุการณ์ใน Middle East เลิกเวลา ๑๓.๐๐ น. (เวลาหยุดพักรับประทานอาหารกลางวันในยุโรปส่วนมากเป็นเวลา ๑๓ น. เว้นแต่บางประเทศเป็น ๑๔, ๑๖ น. ดังจะได้กล่าวต่อไป) เวลาผิดจากไทย แต่เนื่องจากเวลาผิดกันมาแต่ต้น คือผิดกัน ๕ ชม. และเราได้รับประทานกันก่อนออกจากโรงแรม ซึ่งเขาเลี้ยงอาหารเช้ามาแล้ว รับประทานเมื่อราว ๗ น. ซึ่งบวกด้วย ๕ ชม. เท่ากับเวลาเที่ยงวันของไทยจึงไม่ค่อยเดือดร้อนอะไรนัก

บ่ายวันนั้น คณะทหารพาพวกเราไปเลี้ยงที่ Club ชานเมือง จัดโดย พลตรี YITZHAK HOFFI เขาเลี้ยงเราอย่างดีด้วยความเต็มใจ ทั้ง ๆ ที่เราทราบเบื้องหลังว่า รัฐบาลของเขาจับจ่ายอย่างประหยัดที่สุด รัดเข็มขัดจนติ้วทีเดียว กลับจากรับประทานเลี้ยงเป็นเวลาว่าง ท่านอัศวินก็ออก Shopping กัน กระจายเป็นกลุ่มย่อย ๆ อัศวินไพศาลจำแม่นถึงคำสั่งทางบ้านว่าให้ซื้อกระเป๋าถือที่อิสราเอลให้ได้ ก็ได้ปฏิบัติตามคำสั่งเป็นอันดี (ทั้ง ๆ ที่ยังมีคำสั่งเหลืออยู่ในมืออีกหลายฉบับ) อัศวินผู้ว่าราชการจังหวัด อัศวินหมอ และอัศวินเฉลิมโพธิ ต่างคนต่างมือไม่เบา หิ้วกันคนละหลายถุงหลายห่อ

๑៩.๓๐ น. ของวันที่ ๗ พ.ค. ๑๕ อัศวินนุกูลใจกว้างพาหัวหน้าอัศวินและอัศวินทั้งคณะไปเลี้ยงที่เรสเตอรองท์ชั้นเยี่ยมชื่อ SHAUL'S INN อยู่ที่เลขที่ ๑๑ ELIASHIR STREET โดย พ.อ. เบน อารี นายทหารติดต่อที่มาอำนวยความสะดวกพวกเราได้ร่วมไปด้วย ที่นี่อาหารอร่อยมากไม่เสียชื่ออัศวินนุกูล โดยเฉพาะเนื้อ Lamb อัศวินสุวรรณถึงกับชมเปาะทีเดียวและยังบ่นถึงไปอีกหลายเมือง เหตุใดอัศวินนุกูลจึงใจอ่อนเลี้ยงพวกเรานั้นไม่จำต้องรายงานให้ยาวความ เอาเป็นว่าพวกเราก็ลิ้นทูตสำมะคัญอยู่เพราะในหมู่พวกเรามีท่านทูตอุปดิศร์อยู่ด้วยเลยได้ศิลปจากท่าน

อิ่มแล้ว พ.อ. เบน อารี พาพวกเราไปชมเมือง JAFFA ซึ่งเป็นเมืองฝาแฝดกับเมือง TEL - AVIV เช่นเดียวกับพระนคร – ธนบุรีของเรา เมือง JAFFA อยู่บนเขาอีกลูกหนึ่ง ที่ที่เขาพาเราไปดูเป็นตึกแถวสร้างด้วยหินต่อกันเป็นพืด ทางการพยายามรักษาสภาพเดิมไว้ มีร้านค้าต่าง ๆ และ Galleries หลายแห่ง มีภาพเขียนและจิตรกรรมสมัยใหม่เป็นส่วนมาก อัศวินนวลว่าปีนบันไดดูแล้วยังไม่รู้เรื่อง ฝ่ายอัศวินสุวรรณ

ไปติดใจภาพศพหญิงเปลือยกำลังลุกขึ้นมาจากหลุมฝังศพ บอกว่าภาพเขียนทั้งหมดที่ดูติดใจภาพนี้ภาพเดียวเท่านั้น เห็นสมควรกล่าวไว้ด้วยว่า อัศวินฝาแฝดนวล – สุวรรณ ซึ่งพักห้องเดียวกัน ไปไหนไปด้วยกันนี้ เป็นตลกเอกประจำคณะมีมุขตลกขำ ๆ ให้พวกเราฟัง พอได้หายเหนื่อยหายเหงา เมื่ออัศวินสุวรรณพูดตลกหน้าตาย อัศวินนวลก็เสริมพอได้ฮากันเป็นที่ครึกครื้น หยอกล้อใครก็ไม่ถือกัน เป็นดังนี้ไปตลอดทางจนกลับนครหลวง ฯ ของที่ขายส่วนมากเป็นประดิษฐกรรมในเมืองนั่นเอง ราคาแพง จึงไม่มีอัศวินคนใดซื้อของเลย เวลา ๒๒.๓๐ น. พวกเราก็กลับที่พัก

รุ่งขึ้นวันที่ ๘ พ.ค. ๑๕ เวลา ๐๗.๐๐ น. พวกเราออกเดินทางไป Soltam – Arms Industries รถวิ่งราว ๑ ชม. จึงถึง โรงงานนี้เป็นบริษัทจำกัด ผลิตอาวุธขายให้รัฐบาลอิสราเอลเท่านั้น เขาพาไปดูโรงที่ทำเครื่องยิงลูกระเบิดและลูกระเบิด และพาไปดูโรงที่ดัดแปลงรถถังที่ยึดได้จากอาหรับให้มีประสิทธิภาพดี สุดท้ายก็พาไปดูโรงงานผลิตภาชนะต่าง ๆ เช่น หม้อ กะทะ ปิ่นโต เป็นต้น เป็น By – product ของวัตถุที่ไม่ใช้จากโรงงานสร้างอาวุธแล้ว หลังจากนั้นผู้อำนวยการโรงงานได้เลี้ยงเครื่องดื่ม เวลา ๐๙.๕๕ น. ออกจากโรงงานทำอาวุธดังกล่าวไปที่ Lake Kinneret เพื่อไปดู Natural Water Project

ถึงเมือง Kinneret ก่อน เมืองเก่าอยู่เชิงเขา เมืองใหม่อยู่บนเขาทั้งเมือง ที่ยอดเขามีโบสถ์คริสต์สร้างใหม่ใหญ่โตมาก สร้างใหญ่อย่างโบสถ์ใหญ่ ๆ ในยุโรป ตัวเมืองใหม่สวยงามสร้างเป็นระเบียบเท่าที่ภูมิประเทศบนเขาจะอำนวย มีถนนกว้าง ๑๐ เมตร แล่นจากเชิงเขาเข้าสู่ตัวเมืองโดยรอบ มีร้านรวงตกแต่งทันสมัย บ้านเมืองสะอาดเรียบร้อย อากาศดี

ที่ Natural Water Project นั้น เขาอธิบายให้เราฟังโดยละเอียด สรุปได้ว่าเขาสูบน้ำจาก Lake Kinneret ขึ้นไปบนยอดหน้าผาสูงชัน แล้วปล่อยให้น้ำตกลงไปตามหน้าผาชันอีกด้านหนึ่ง แล้วสูบขึ้นยอดเขาอีกยอดหนึ่ง ทำดังนี้เพื่อให้เกิด Pressure ผลักดันน้ำไหลไปตามท่อไปสู่ที่ราบซึ่งเดิมเป็นที่แห้งแล้ง บางแห่งก็เป็นทะเลทราย ในที่ราบเหล่านั้นกสิกรต่อท่อเข้าในไร่นาของตนแล้ว spray ฉีดน้ำไปทั่วไร่อยู่ตลอดเวลา ด้วยประการฉะนี้ที่ดินแห้งแล้งเมื่อได้รับน้ำและปุ๋ย จึงกลายเป็นไร่นาอันเขียวชะอุ่ม ๘๐ % ของพื้นที่ของประเทศ เขายังได้ตรวจตราคอยระวัง น้ำบางแห่งในทะเลสาบนั้นอยู่ใกล้ที่ที่มี Common salt หรือ Chemical salt เขาก็ทำคลองชักน้ำตอนนั้นระบายไปที่อื่น

เวลา ๑๒.๓๐ น. (๘ พ.ค. ๑๕) พวกเราออกเดินทางต่อไป ไปกินอาหารกลางวันที่ Hotel Grand Guberman Tiberias อยู่ริมทะเลสาบ Kinneret และอยู่บนเขา จึงได้ชมทิวทัศน์อันงดงามมาก และที่นี่เองประธาน นศ. สายยุโรป คืออัศวินเกษมพร้อมด้วยการสนับสนุนของอัศวินนวล อัศวินสุวรรณ และอัศวินไพศาล ยัดเยียดหน้าที่การเขียนรายงานนี้ให้ผู้เขียนเพื่อความสำราญของพรรคพวก ผู้เขียนก็จำต้องก้มหน้ารับทำและอีกประการหนึ่งหากจะโยนกลองไปให้ผู้อื่น ท่านก็อาจจะตั้งตนเป็น “เจ้ากรมวางเพลิง” จะลำบากภายหลัง

๑๔.๓๐ น. พ.อ. เบน อารี พาพวกเราไป Golan Heights ซึ่งเป็นเขาสูงมาก สูงราว ๘๐๐ เมตร เขาลูกนี้อิสราเอลยึดได้จากฝ่ายอาหรับจากสงคราม ๖ วัน บนเขาเป็นที่ราบกว้างใหญ่ราว ๆ ๔ ตารางกิโลเมตร เขาจัดคน จัดที่ให้คนขึ้นไปอยู่อาศัยและทำประโยชน์ทำนองเป็นนิคม มีหน่วยคุ้มครองป้องกันตามสมควร มีการกั้นเขตกับ Lebanon, Syria และ Jordan บนภูเขานั่นเอง ฝ่ายอิสราเอลกั้นรั้วลวดหนาม

ถัดไปเป็นรั้วเหล็กตาข่ายของฝ่ายอาหรับ ระหว่างรั้วต่อรั้วฝ่ายอาหรับฝังกับระเบิดไว้ ถ้าพลาดรถแฉลบบุกเลยลวดหนามของอิสราเอลเข้าไปอาจจะถูกกับระเบิดแล้วรถก็จะตกเหวน่าเสียวพอใช้ ตรงปากทางที่จะลงเขา ทางแคบสั้นชันและหักเลี้ยวเป็นข้อศอก พลขับกะผิดคิดว่าจะพอเลี้ยวได้ แต่รถเราเป็นรถบัสคันยาวจึงไม่พอเลี้ยว รถเกือบตกเขา ล้อหน้าขวาตกลงไปแล้ว แต่พลขับสติดีเบรคและถอยหลังเสียทัน ตรงนั้นเป็นหน้าผาสูงชันขนาด ๗๐ องศา ถ้าตกลงไปบริษัทประกันชีวิตพังแน่สำหรับความสูง ๗๐๐ – ๘๐๐ เมตรเช่นนั้น ทางที่ลงไปก็ชันมากขนาด ๔๕ – ๕๐ องศา ในเหตุการณ์เช่นนั้นอัศวินสุวรรณยังมีอารมณ์ขันเป็นนักภาษาศาสตร์อธิบายว่า คำว่า "โกลัน" นั้น คำว่า "โก" เขาแปลว่า "พี่" อัศวินอดุลคันปากเต็มทีบอกว่า ฟังหูไว้สองหู ระหว่างทาง พ.อ. เบน อารี่ ฟังวิทยุอิสราเอลในรถยนต์แล้วเล่าให้พวกเราฟังว่า มีข่าวว่านิกสันนัดประชุม Council of Security นัยว่าจะรุกเวียดนามเหนือหนัก และมีข่าวอีกว่าอียิปต์ชักชวนทูนีเซียให้รบกับอิสราเอล เมื่อเรากลับถึงที่พัก เราก็ได้ฟังข่าววิทยุเป็นภาษาอังกฤษว่าสหรัฐจะบอมบ์และ Blockade เวียดนามเหนือ

ค่ำวันนี้กงสุลไทยกิตติมศักดิ์เป็นเจ้าภาพเลี้ยงคอกเทลที่สำนักของกงสุล เชิญพวกเรา และมีแขกนายทหารชั้นผู้ใหญ่และข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศไปร่วมงานอีกหลายท่าน นอกจากการสังสรรค์เพื่อสันถวไมตรีและเพื่อทราบข้อเท็จจริงให้สมบูรณ์ในการดูงานของพวกเราแล้ว เรายังได้ทราบข่าวน่าตื่นเต้นสำหรับพวกเรา คือเมื่อเวลาประมาณ ๑๙ น. วันนี้ (๘ พ.ค. ๑๕) เครื่องบิน SABENA ของเบลเยี่ยม (The Belgiam Boing 707) ได้ถูก hi-jacked โดยชาวอาหรับ ๔ คน เป็นชายหนุ่ม ๒ หญิงสาว ๒ จี้มาแต่ระหว่างทาง พอถึง Lod Airport นักบินได้นำเครื่องบินไปจอดสุดสนามห่างไกลจากเครื่องบินอื่น คนร้ายได้บังคับให้นักบินวิทยุไปบอกยังหอบังคับการบินว่า ให้รัฐบาลอิสราเอลปล่อยโจรอาหรับที่อิสราเอลจับไว้ ๑๐๐ คนเศษ มิฉะนั้นจะระเบิดเครื่องบินพร้อมทั้งผู้โดยสาร ๙๐ คน และนักบินกับเจ้าหน้าที่ประจำเครื่องบินอีก ๑๐ คน ให้เวลา ๑๐ ชั่วโมง (ซึ่งจะครบกำหนดในเวลาราว ๕ น. ของวันที่ ๙ พ.ค. ๑๕) ทางหอบังคับการบินได้รายงานด่วนไปยังรัฐบาล คณะรัฐมนตรีได้ประชุมด่วนในทันทีนั้น Mrs. Golda Meir นายกรัฐมนตรีมีความเห็นว่ายอมตามข้อเสนอของคนร้ายไม่ได้ เพราะถ้ายอมไปครั้งหนึ่งแล้วก็จะมีครั้งที่สองและครั้งต่อ ๆ ตามมาไม่สิ้นสุด Moshe Dayan รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมและ Shimon Peres รัฐมนตรีว่าการขนส่งสนับสนุนในข้อนี้ ในที่สุดคณะรัฐมนตรีได้ลงมติอนุมัติในข้อนี้เป็นเอกฉันท์ คณะรัฐบาลก็มิได้ประกาศแถลงการณ์ข้อนี้ออกมาคงนิ่งเฉยอยู่ แต่ก็ได้พยายามหาทางที่จะแก้ไขและช่วยเหลือผู้โดยสาร ในขณะนั้นวิทยุนานาชาติก็ได้ประกาศเรียกร้องให้อิสราเอลยอมตามข้อเสนอของคนร้าย เมื่อเขาเล่ามาเพียงนี้แล้ว ผู้เขียนได้ถามว่าทางรัฐบาลของท่านจะจัดการอย่างไร เขาว่ากำลังหาทางกันอยู่

ไหน ๆ ก็ได้เล่ามาแล้วก็จะขอบรรยายเรื่องให้ตลอดเพื่อให้เรื่องติดต่อกัน ในคืนนั้นทูตเบลเยี่ยมประจำอิสราเอลได้เจรจาต่อรองกับฝ่ายคนร้ายอยู่จนดึก ขอให้คนร้ายปล่อยผู้โดยสารซึ่งไม่รู้เรื่องด้วยและปล่อยเครื่องบินของเบลเยี่ยมซึ่งมิได้เกี่ยวข้องกับฝ่ายใด แต่คนร้ายก็ไม่ยอม ในคืนนั้นปรากฏว่าบรรดาญาติพี่น้องของผู้โดยสารที่เป็นชาวอิสราเอลได้ไปแกร่วเฝ้าดูว่าเมื่อใดคนร้ายจะปล่อยญาติของตนและเฝ้าอยู่จนตลอดคืนและในคืนนั้นเจ้าหน้าที่ฝ่ายทหารอิสราเอลได้ลอบเข้าไปใต้ท้องเครื่องบินลำเกิดเหตุปล่อยลมออกจากล้อเครื่องบินทุกล้อ เพื่อป้องกันมิให้เครื่องบินลำนั้นแล่นขึ้นได้ เมื่อถึงเวลาที่คนร้ายกำหนด ทางรัฐบาลฝ่ายอิสราเอลยังไม่ให้คำตอบอย่างใด คนร้ายได้ยืดเวลาต่อให้อีก ๘ ชั่วโมง ผู้เขียนลืมเล่าไปว่าเมื่อ

เครื่องบินลำเกิดเหตุจอดที่สนามบิน Lod ได้ครึ่งชั่วโมง ได้มีผู้โดยสารชาวอเมริกันคนหนึ่งกระโดดหนีออกมาจากเครื่องบินทางประตูฉุกเฉิน ชาวอเมริกันคนนี้น่าจะได้ไปบอกกับเจ้าหน้าที่รัฐบาลถึงรูปร่างลักษณะของคนร้าย รุ่งขึ้นเช้าได้มีเจ้าหน้าที่สภากาชาดสากลได้ไปขอร้องขอขึ้นไปดูแลสวัสดิภาพของผู้โดยสาร ในที่สุดคนร้ายยอมให้เจ้าหน้าที่กาชาดขึ้นไปบนเครื่องบินได้ตามความประสงค์ ครั้นเวลาราว ๑๓ น. ครบกำหนดเวลาที่ยืดให้ก็ยังไม่ได้รับคำตอบจากรัฐบาลอิสราเอล คนร้ายจึงสั่งให้นักบินนำเครื่องบินออกไปยังจุดหมายปลายทางที่จะสั่งต่อไป นักบินแจ้งว่าไปไม่ได้เพราะน้ำมันหมด และยางล้อเครื่องบินก็แตก คนร้ายสั่งให้แจ้งไปยังหอบังคับการบินให้จัดคนมาเปลี่ยนยางและเติมน้ำมันให้ นักบินแจ้งไปตามสั่ง ทางฝ่ายเจ้าหน้าที่โดยเฉพาะฝ่ายทหารเมื่อได้รับแจ้งดังนั้นก็รู้อาณัติสัญญาณของนักบินให้เข้าทำการ คณะทหารรวม ๒๐ คนได้เข้ากระทำการ โดยเอาเสื้อคลุมของวิศวกรใส่ทับเครื่องแบบที่แต่งอยู่ทุกคน นำรถยนต์ไป ๒ คันๆ หนึ่งเป็นรถบรรทุกน้ำมัน อีกคันหนึ่งทำทีเป็นรถบรรทุกวิศวกรและเครื่องมือ เมื่อไปถึงเครื่องบินลำนั้นแล้วรถบรรทุกน้ำมันก็ไปสูบเอาน้ำมันออกจากเครื่องบิน มีนายทหารสองคนเข้าไปในเครื่องบินทางประตูฉุกเฉินที่ผู้โดยสารชาวอเมริกันกระโดดหนีลงมาและเปิดแง้มอยู่ ต่างก็ได้ยิงคนร้ายชายทั้ง ๒ ตายคนละคน และยิงคนร้ายหญิงที่ถือลูกระเบิดมือ (กันไม่ให้ขว้างระเบิด) บาดเจ็บสาหัส กระสุนพลาดไปถูกหญิงผู้โดยสารคนหนึ่งซึ่งนั่งติดกับหญิงคนร้ายที่ถือลูกระเบิดบาดเจ็บสาหัส คนร้ายชายคนหนึ่งก่อนตายได้ยิงถูกนายทหารคนหนึ่งบาดเจ็บสาหัสไปเช่นกัน คนร้ายหญิงอีกคนหนึ่งไม่ได้ถูกยิงและถูกจับได้ คนร้ายหญิงคนนี้เท่าที่เห็นใน TV สวยมาก ได้ความว่าเป็นนักศึกษา ระหว่างที่ยังไม่มีการจับกุม คนร้ายคนสวยผู้นี้กลับเป็นผู้ช่วยบริการต่าง ๆ แก่ผู้โดยสาร (น่าเสียดาย)

ค่ำนั้นเอง ขบวนการ Fatah ได้ประกาศขู่คุกคามรัฐบาลเบลเยี่ยมและกาชาดสากล (International Red Cross) ที่เป็นต้นเหตุให้พวกของตนถูกฆ่าและถูกจับได้ หาว่านักบินเบลเยี่ยมเป็นใจให้กับอิสราเอลและพวกกาชาดบอกรูปลักษณะของคนร้ายให้กับอิสราเอล ซึ่งความจริงน่าจะเป็นผู้โดยสารชาวอเมริกันบอกให้มากกว่า องค์การกาชาดสากลก็ประท้วงอิสราเอลว่าไม่ควรจะทำเช่นนั้น ที่หลังกาชาดสากลจะไปให้ความช่วยเหลือใครไม่ได้

รุ่งขึ้นเช้า วิทยุอาหรับได้ประกาศอาฆาตอิสราเอลว่า จะกระทำทุกวิถีทางต่ออิสราเอล และต่อมาวันที่ ๓๐ พฤษภาคม ๒๕๑๕ ห่างจากครั้งแรกเพียง ๒๑ วัน เขาก็ได้กระทำแล้วโดยส่งชาวญี่ปุ่น ๓ คน มาลงที่สนามบิน Lod นั้นเอง ระหว่างที่ผู้โดยสารทั้งหลายคอยกระเป๋าหีบห่อในห้องโถงของ Airport พอคนร้ายได้กระเป๋าเดินทาง (ซึ่งคงจะไม่ถูกตรวจค้น) ที่เจ้าหน้าที่ขนเอามาจากเครื่องบินก็เปิดกระเป๋าเอาปืนกลมาคนละกระบอกพร้อมทั้งลูกระเบิดมือจำนวนหนึ่ง (แต่ยังไม่ทันได้ใช้) แล้วใช้ปืนกลยิงกราดผู้โดยสารที่อยู่ในห้องนั้นทั้งหญิงชายเด็กและผู้ใหญ่ตาย ๒๖ คน บาดเจ็บ ๘๖ คน นัยว่าเป็นการกระทำล้างแค้น คนร้ายยิงถูกพวกกันเองตาย ๑ คน ยิงตัวตาย ๑ คน อีกคนหนึ่งถูกจับได้ ดังเป็นที่ทราบข่าวกันดีอยู่แล้ว

ผู้เขียนพาเขวไปมากแล้ว จะขอย้อนเล่าเข้าโปรแกรมต่อไป

วันอังคารที่ ๙ พฤษภาคม ๒๕๑๕ เวลา ๐๗.๓๐ น. เจ้าหน้าที่กระทรวงการต่างประเทศพาพวกเราไปดู Aircraft Industry โดยมารยาทไม่ควรจะเปิดเผยความลับของเขาและจะเสียหนทางที่ นศ. วปอ. รุ่นต่อไปที่จะไปดูกิจการ จึงของดเว้นไม่รายงานในที่นี้ รายงานทางราชการมีปรากฏอยู่แล้วในรายงานของ

กลุ่มเสนอต่อ วปอ. เวลา ๑๐.๓๐ น. พวกเราเดินทางไปนคร Jerusalem ซึ่งเป็นนครหลวงของอิสราเอล เมืองใหม่อยู่บนเขาทั้งลูก และไม่ใช่ลูกเดียว สามลูกติดต่อกัน แทบจะไม่มีที่ว่างให้เห็นหินของภูเขาเลย กระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ และรัฐสภาอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม (เมืองเก่าอยู่ที่เชิงเขา) มหาวิทยาลัยก็อยู่ที่นี่ ที่ตึกรัฐสภาที่สร้างใหม่นั้น เป็นตึกที่สร้างโผล่เหนือพื้นดิน ๒ ชั้น โอ่โถงน่าดูมาก แต่มีตัวที่ทำการของเจ้าหน้าที่สำนักงานเลขาธิการรัฐสภา ห้องประชุมกรรมาธิการ, ห้องพัก สส. ห้องพักของ ครม. อยู่ใต้ดินอีก ๓ ชั้น ชั้นบนดินตรงกลางเป็นห้องประชุมใหญ่ของรัฐสภาทะลุตลอด ๒ ชั้น มีกระจกกั้นห้องประชาชนผู้ฟังเป็นกระจกชนิดกันกระสุนปืนได้ เพราะเคยเกิดเหตุมาแล้ว ที่ฝาผนังติดห้องประชุมมีภาพสีสดงดงาม ๓ ภาพติดอยู่ ขั้นแรกพวกเราเข้าใจว่าเป็นภาพเขียน ครั้นเข้าไปดูใกล้ ๆ จึงทราบว่าเป็นพรมผืนใหญ่ทั้ง ๓ ภาพ มีราคาถึง ๒ ล้านดอลล่าร์ พอดีถึงวันเกิดของช่างผู้ทำพรมนั้น (ช่างชื่ออะไรเขาบอกแต่ผู้เขียนลืมเสียแล้ว) เป็นวันเกิดอายุครบ ๘๔ ปีมีการฉลองกันใหญ่โตที่ฝรั่งเศส อิสราเอลเอาไปออกแสดงให้คนชมเก็บเงินได้ถึง ๑ ล้านดอลล่าร์ เท่ากับว่าได้ชักทุนคืนมาครึ่งหนึ่ง ถัดไปอีกด้านหนึ่งมีภาพถ่ายของกำแพงยิวอายุ ๒,๐๐๐ ปี มีภาพเขียนแสดงความทารุณของเยอรมันเมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๒ และมีหินจำลองเป็นสัญญลักษณ์แสดงว่าเดิมมียิวอยู่ ๑๒ เผ่า หลังจากนั้นพวกเราก็ไปดูเมืองจำลองของยิวสมัยกว่าพันปีมาแล้ว ของจริงเวลานี้เหลือแต่ซากบางส่วน เวลา ๑๓.๐๐ น. พวกเราไปกินอาหารที่ภัตตาคารจีนมีชื่อ ที่ภัตตาคาร Pagoda โดยกระทรวงการต่างประเทศอิสราเอลจัดเลี้ยง มีเจ้าหน้าที่หลายฝ่ายมาร่วมเลี้ยงด้วย ที่นี่พวกเราสนทนากับเขาต่างก็ได้ข้อเท็จจริงที่ประสงค์จะทราบโขอยู่

เวลา ๑๔.๓๐ น. พวกเราไปที่เมือง Jerusalem เก่า เขาพาไปดูโบสถ์ของศาสนายิวเป็นโบสถ์ดั้งเดิมที่เป็นแหล่งกำเนิดศาสนายิวมีอายุกว่า ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว มีกำแพงสูงใหญ่ล้อมรอบโบสถ์โดยใช้แท่นหินใหญ่แท่งหนึ่ง ๆ หนัก ๔ ตันเศษ ก่อเป็นกำแพงแท่งหนึ่ง ๆ สูงประมาณ ๕ ฟุต จากระดับพื้นปัจจุบันมีผู้ทดลองขุดดูเมื่อประมาณ ๑๐๐ ปีเศษมาแล้ว เพื่อจะทราบว่ารากฐานของกำแพงนี้ลึกสักเท่าใด ปรากฏว่าตัวกำแพงลึกลงไปใต้ดินถึง ๑๗ ชั้นหิน แปลว่าลึกลงไปในดินประมาณ ๘๕ ฟุต กำแพงสูงพ้นดินไปอีกประมาณ ๗๐ ฟุต ขอได้โปรดพิเคราะห์ดูว่ากำแพงนี้จะใหญ่โตสักเพียงใด บางส่วนของกำแพงโบสถ์ด้านนอกถูกพายุทรายพัดทับถมจมลงไปในดิน ทางรัฐบาลอิสราเอลกำลังขุดค้นทำ Restoration กำแพงด้านหนึ่งซึ่งอยู่ใกล้กับทางเข้ามีความยาวประมาณ ๑๕๐ เมตร มีลานกว้างที่ถูกจัดไว้เรียบร้อยเป็นที่ ๆ ชาวยิวและผู้ที่นับถือศาสนายิวไปกระทำการสักการะ สวดมนต์อ้อนวอนพระเจ้าและจูบกำแพงนั้น ขอพรอันศักดิ์สิทธิ์ กำแพงด้านในมีคูหาหลายคูหาเป็นชั้น ๆ เป็นที่เก็บพระคัมภีร์สำหรับให้ผู้ไปสักการะใช้ในการสวดมนต์ สาเหตุที่มีการไปสักการะและจูบกำแพงนี้เนื่องจากเมื่อประมาณเกือบ ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว พวกอาหรับซึ่งนับถือศาสนามะหะหมัดหรืออิสลามได้โจมตีและยึดโบสถ์หลังนี้ได้จากพวกยิว แล้วได้สร้างโดมและสุเหร่าครอบทับลงไปที่โบสถ์เดิมของศาสนายิว เพราะฉะนั้นชาวยิวจึงถือว่าของดั้งเดิมอันควรสักการะของเขาก็คือกำแพงนี้ ส่วนสุเหร่าที่พวกอาหรับได้สร้างไว้ได้ถูกรักษาให้คงอยู่สภาพเดิมตราบจนทุกวันนี้ หลังจากนั้นพวกเราก็ไปยัง Cathedral มีกำแพงสูงใหญ่ล้อมรอบน่าจะเป็นตัวเมือง Jerusalem เก่าดั้งเดิม เราเข้าทางประตูมาดาคัสกา ภายในกำแพงมีบ้านเรือนผู้คนหนาแน่นหลังคาติดต่อกันเป็นพืดมีร้านค้ามากมาย เมื่อไปถึงโบสถ์คริสต์ศาสนาปรากฏว่าเป็นโบสถ์เก่าที่สร้างขึ้นหลังจากพระเยซูสิ้นพระชนม์ไม่นาน ใจกลางของโบสถ์มีหลุมฝังพระศพของพระเยซู ไม้กางเขนที่พระเยซูถูกตรึงนั้นเขาก็ยังรักษาเอาไว้

พวกเราได้ไปสักการะที่หลุมฝังพระศพพระเยซูนั้นด้วย ที่นี้เป็นแหล่งกำเนิดของคริสต์ศาสนา จึงเป็นโชคดีของพวกเราที่ได้ไปนคร Jerusalem อันเป็นแหล่งกำเนิดของศาสนาถึง ๓ ศาสนา คือ ศาสนายิว ศาสนามะหะหมัด และคริสต์ศาสนา เวลา ๑๗.๔๕ น. พวกเราเดินทางกลับถึงที่พักใน Tel-Aviv เวลา ๑๘.๔๕ น. ครั้นเวลา ๒๐.๑๕ น. พวกเราก็เดินทางไปยัง Restaurant ที่ชานเมืองแห่งเดียวกับที่เลี้ยงพวกเราเมื่อบ่ายวันที่ ๗ พ.ค. ๑๕ คณะนายทหารชั้นผู้ใหญ่ผู้เป็นเจ้าภาพได้แสดงอัธยาศัยไมตรีอันดีต่อพวกเราเช่นเคย การเลี้ยงครั้งนี้เป็นการเลี้ยงส่งพวกเราที่จะเดินทางกลับในวันรุ่งขึ้น เสร็จจากการเลี้ยงแล้วเขาได้แจกหนังสือ Six-Day-War เป็นหนังสือปกแข็งเล่มใหญ่ที่แสดงการรบระหว่างอิสราเอลกับอาหรับ และอิสราเอลสามารถพิชิตได้ใน ๖ วัน พร้อมด้วยภาพแทบทุกหน้า แผนที่ และแผนยุทธการ การรบครั้งนี้อิสราเอลมีความภูมิใจเป็นนักหนา ก่อนจะกลับเขาได้กล่าวคำแสดงความอาลัยอย่างลึกซึ้งต่อพวกเราและแสดงความปรารถนาดี มิตรไมตรีต่อประเทศไทยและประชาชนชาวไทย

วันพุธที่ ๑๐ พ.ค. ๑๕ เครื่องบินก็ได้พาพวกอัศวินทั้งหลายออกเดินทางมุ่งหน้าไปยังกรุงโรม ประเทศอิตาลี่ ก่อนจะออกเดินทางเราไม่ได้พักห้อง VIP เพราะได้จัดไว้ต้อนรับรัฐมนตรีของฮอลันดาซึ่งจะมาถึงที่นั่นก่อนพวกเราออกเดินทาง ระหว่างรอเครื่องบินอัศวินเฉลิมซื้อนาฬิกาข้อมือโอเมก้า ๑ เรือน ที่ร้าน free tax ของ Airport อ้างว่าจะเอาไปฝากลูกสาว และว่าถ้าไม่รีบซื้อสตางค์จะหมดเสียก่อน ฝ่ายว่าอัศวินจิตติก็ให้บังเอิญมีธุระต้องไปทักทายกับสาวไทยคนหนึ่งซึ่งเดินทางจากสหรัฐจะกลับไทย และเห็นสมควรกล่าวไว้ด้วยว่ายังไม่มีอัศวินคนใดได้พิชิตวัวกระทิงในประเทศอิสราเอลเพราะปรากฏว่าวัวกระทิงหายากมีแต่วัวผอมโซแถมยังมีราคาตั้ง ๑,๐๐๐ บาท มีอัศวินนายหนึ่งพูดปลอบใจตนเองและพรรคพวกว่าอดใจไว้รอสนามข้างหน้าซึ่งยังมีอยู่อีกเยอะแยะพวกเราไปถึงสนามบิน Leonardo Davinci Fiumicino เมื่อเวลา ๑๘.๓๐ น. เวลาของอิตาลี่ช้ากว่าเวลาของอิสราเอล ๑ ชั่วโมง หรือนัยหนึ่งเวลาของอิตาลี่ช้ากว่าเวลาในประเทศไทย ๖ ชั่วโมง ตอนที่เราไปถึงสนามบินนั้นเวลาในประเทศไทย ๐๐.๓๐ น. และขอเรียนให้ทราบไว้เสียในที่นี้เลยว่าเวลาของทุกประเทศในยุโรปตรงกันหมด ประเทศตูนิเซียก็ถือเวลาตรงกับประเทศในยุโรป ที่สนามบินมีพลเรือตรี Michele De Palma พร้อมด้วย Commander Alfio Russo นายทหารติดต่อ พร้อมทั้งเลขานุการสถานทูตไทยประจำกรุงโรมได้มาคอยต้อนรับพวกเรา คณะนายทหารเรืออิตาลี่เขาดีใจมากที่ได้พบและทำความรู้จักกับท่าน พลเรือตรี เฉลิม โชตนาการ ร.น. และ นาวาเอก พิริยะ โหตรภวานนท์ ร.น. สองนายทหารเรือชั้นผู้ใหญ่ของพวกเรา ได้มีการสังสรรค์สนทนากันด้วยมิตรไมตรีอันดียิ่ง หลังจากเสร็จพิธีการที่สนามบินและการทักทายปราศรัยแล้ว พวกเราก็ขึ้นรถยนต์ที่คณะทหารเรืออิตาลี่จัดมาต้อนรับ ถึงโรงแรม Napoleon เวลาราว ๑๙.๐๐ น. พอถึงที่พักภายหลังจากเอาของเข้าห้องพักแล้วไม่ทันได้อาบน้ำพวกเราก็ต้องรีบเดินทางไปยังสถานทูตไทยประจำกรุงโรม ที่นั่น ฯพณฯ เอกอัครราชทูต จินตมัย อมาตยกุล และคณะพร้อมทั้งฝ่ายในไปคอยต้อนรับพวกเราด้วยความอบอุ่นอย่างยิ่ง ก่อนจะรับประทานอาหารท่านทูตได้ Brief ให้พวกเราฟังถึงสถานการณ์ปัจจุบันของอิตาลี่ โดยมารยาทเช่นเดียวกันก็จะของดเว้นการรายงานในเรื่องที่ว่าท่านทูตได้ Brief ให้พวกเราฟังว่ากระไรบ้าง หลังจาก Briefing แล้วท่านทูตได้เชิญพวกเรารับประทานอาหารค่ำโดยฝ่ายในทั้งหมดและเจ้าหน้าที่สถานทูตทั้งหลายได้ร่วมรับประทานและแลกเปลี่ยนความรู้และความคิดเห็นซึ่งกันและกัน อาหารไทยมื้อนั้นโอชารสสำหรับพวกเรามาก นอกจากอาหารไทยแล้วยังมีอาหารฝรั่งจัดมาเลี้ยงพวกเราด้วยเป็นที่ติดใจแก่พวกเราไปอีกนานทีเดียว เวลา ๒๒.๓๐ น. จึงกลับ

รุ่งขึ้นวันพฤหัสที่ ๑๑ พ.ค. ๑๕ วันนี้เป็นวันหยุดราชการของอิตาลี Comdr. A. Russo ได้นำรถ Bus ทร. มารับพวกเราไปศึกษาภูมิประเทศและเหตุการณ์ยังเมือง Naples (อิตาลีเรียก Napolis) ในระหว่างทางพวกเราขอเพิ่มเติมหมายกำหนดการเป็นเลยไปเมือง Pompei ก่อน แล้วจึงย้อนกลับมา Napolis จาก Rome ถึง Napolis ระยะทาง ๑๘๗ กม. เมื่อถึงชานเมือง Napolis พวกเราได้แวะดื่มกาแฟและของว่างที่ร้านขายของและอาหารที่ชานเมือง ความจริงร้านนั้นเป็นของปั๊มน้ำมันจัดไว้สำหรับนักขับรถและนักท่องเที่ยวกับคนงานในโรงงานอุตสาหกรรมแถวนั้น เขามีอาหารจัดไว้ขายทั้งคาวหวานดูน่ารับประทานดีมาก เราออกเดินทางไปอีก ๓๔ กม. ก็ถึงเมือง Pompei ที่ทางเข้ามีเจ้าหน้าที่เก็บค่าผ่านประตูแต่จะเสียเท่าใดลืมเสียแล้ว วปอ. ออกค่าผ่านประตูให้ทุกคนไปดูฟรี เมือง Pompei นี้เป็นเมืองที่สร้างขึ้นเมื่อราวปี ๔๒๕ ก่อน ค.ศ. แล้วเมื่อปี ๕๐ ก่อน ค.ศ. ถูกภูเขาไฟ Vesuvius ซึ่งอยู่ห่างจากตัวเมืองไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ๕ ไมล์ หินละลายถล่มเมืองนี้ทั้งเมือง สันนิษฐานว่าเหตุจะเกิดในเวลากลางคืนทั้งนี้เพราะพบศพของชายหญิงเปลือยกายนอนกอดกันศพถูกหุ้มห่อด้วยลาวาร่างกายอยู่ครบบริบูรณ์ทั้งร่าง และยังมีศพของหญิงชายอีก ๓ ศพ เป็นศพเดี่ยวและถูกหินละลายหุ้มห่อเช่นเดียวกัน ศพชายคนหนึ่งหินลาวาได้หุ้มเสื้อผ้าที่เขานุ่งห่มอยู่ทำให้เห็นว่าคนเมืองนี้สมัยนั้นแต่งกายคล้ายพวกอาหรับในปัจจุบัน ศพที่หินลาวาหุ้มห่อเหล่านี้ทางการได้ใส่ตู้กระจกไว้ให้คนชมและยังมีพิพิธภัณฑ์ศิลปกรรมและเครื่องใช้ของคนเมืองนี้ในสมัยนั้นปรากฏว่ามีตะเกียบ ช้อนซ่อม เข็มเย็บผ้า ปิ่นปักผม สร้อยระย้า อุบะ จี้คล้องคอ เครื่องประดับของสตรีอื่น ๆ เสื้อเกราะ หมวกเหล็ก ดาบ หอก มีด ขวาน หม้อ กะทะ อวนสำหรับใช้ในการประมงและภาชนะต่าง ๆ อีกหลายอย่าง ที่ส่อแสดงว่าอารยธรรม วัฒนธรรม และความเจริญของชาว Pompei ในสมัยนั้นมีมากทีเดียว รูปแกะสลักด้วยหินอ่อนมีความงามเช่นเดียวกับที่มีอยู่ในกรุงโรม และเมื่อเราได้ชมตัวเมือง Pompei จะเห็นสระอาบน้ำ จะเห็นสวนหย่อมและภาพสีฝาผนังซึ่งสียังสด บางส่วนยังชัดเจนอยู่บ้างทำให้เห็นอารยธรรมของชาว Pompei ในสมัยนั้น ซากของศาลาว่าการเมืองพร้อมทั้งที่ประชุมชนก็ใหญ่โตและมีร่องรอยของสถาปัตยกรรมที่สวยงามยังหลงเหลืออยู่ ขอกล่าวเรื่องราวของเมือง Pompei แต่โดยย่อเพียงเท่านี้ ถ้าจะกล่าวโดยละเอียดก็จะเป็นหน้ากระดาษหลายสิบหน้า ที่ปากทางออกของเมือง Pompei มีของจำพวก Souvenir หลายอย่างเป็นต้นว่ากระดุมข้อมือเชิ้ตทำด้วยหินลาวา ผ้าพันคอเป็นรูปเมือง Pompei และอีกหลายอย่างล้วนราคาถูก เวลา ๑๓.๒๐ น. เราจึงรวมอัศวินได้ครบ เป็นที่สังเกตในคราวต่อ ๆ ไปว่าในการลงแวะชมหรือ Shopping ไม่ว่าที่ใด ๆ มักจะมีอัศวินที่อ้อยอิ่งและกลับมารวมพวกช้ากว่าเพื่อนอยู่ ๓ ท่านด้วยกัน คือ อัศวินจิตรพล อัศวินพิริยะ อัศวินไพศาล ส่วนอัศวินจิตตินั้นมีชื่อว่าเป็นผู้ตรงต่อเวลาคือจะมาถึงที่นัดหมายตรงเวลาไม่ขาดไม่เกินแม้แต่นาทีเดียว อีกประมาณ ๒๐ นาทีต่อมาเราจึงไปถึง Napolis และรับประทานอาหารกลางวันที่นั่นมีร้านอาหารชื่อ Pissa คนแน่นต้องเข้าคิวคอยกัน (ร้านนี้อยู่ริมถนน Lucia) ผัด Spagetti กับ Beef อร่อยมาก รับประทานกับ Beer โอชาดีเหลือเกิน พวกเราขอบคุณท่านอาจารย์หัวหน้าคณะเป็นอันมาก หลังจากนั้นพวกเราก็ได้ศึกษาภูมิประเทศของเมือง Naples เมืองนี้เป็นทั้งเมืองอุตสาหกรรมและเมืองท่า จากเมืองนี้มีเรือยนต์รับส่งไปยังเกาะ Capri ซึ่งมีสถานที่ตากอากาศอยู่บนยอดเขาและมีถนนให้รถยนต์ขึ้นไปได้จนถึงยอดเขา

สองฟากทางจากโรมถึงเนเปิลส์ที่เราเดินทางไปนั้นเต็มไปด้วยไร่นา ไร่องุ่นมีปลูกกันมาก ปลูกเป็นระยะ ๆ ไป โรงงานอุตสาหกรรม มีเป็นหย่อม ๆ ที่ใดมีโรงงานอุตสาหกรรมก็มีหมู่บ้านคึกคักขึ้นตาม

ขนาดของโรงงานนั้น ๆ แต่โรงงานอุตสาหกรรมไม่หนาแน่นเหมือนในตอนเหนือของประเทศ ตอนใต้ส่วนใหญ่เป็นการประกอบการกสิกรรม รัฐบาลพยายามที่จะให้มีโรงงานอุตสาหกรรมทางตอนใต้ให้มาก ๆ แต่ไม่ค่อยจะมีมากดังประสงค์ ทั้งนี้เพราะกสิกรเคยประกอบการกสิกรรมก็จะทำของแกอยู่อย่างนั้น ไม่อยากจะไปเป็นคนงานในโรงงานอุตสาหกรรม สถานะทางเศรษฐกิจของอิตาลีขณะนี้กำลังทรุดหนัก ค่าของเงินตกมาก มีมูลเหตุมาจากหลายสาเหตุด้วยกัน ผู้เขียนขอผ่านปัญหาทางวิชาการไป โปรดศึกษาจากรายละเอียดในรายงานของคณะเศรษฐกิจที่เสนอต่อ วปอ. ที่กล่าวในรายงานนี้ก็พอเป็นเค้าเท่านั้น สถานะทางการเมืองของอิตาลีก็ไม่มั่นคง เสถียรภาพของรัฐบาลค่อนข้างจะล้มลุกคลุกคลาน ด้วยเหตุว่ามีพรรคการเมือง ๑๐ พรรค ในจำนวนนี้เป็นพรรคคอมมิวนิสต์ถึง ๔ พรรค คณะรัฐบาลชุดก่อนประกอบด้วยนายกรัฐมนตรี รองนายกรัฐมนตรี ๑ นาย รัฐมนตรีว่าการ ๑๘ นาย เพราะแบ่งเป็น ๑๘ กระทรวง นอกจากนั้นยังมีรัฐมนตรีช่วยและรัฐมนตรีลอยอีกต่างหากตามที่ ครม. จะกำหนด แต่แปลกที่ว่ารัฐมนตรีช่วยและรัฐมนตรีลอยนั้นในการประชุมคณะรัฐมนตรี รัฐมนตรี ๒ อย่างนี้ไม่มีสิทธิออกเสียงได้แต่ประชุมเพื่อทราบนโยบายเท่านั้น โดยสาเหตุที่เสถียรภาพของรัฐบาลไม่มั่นคง พรรคการเมืองมีที่ท่าจะวุ่นวายกระทบกระเทือนต่อสถานการณ์ของประเทศ รัฐบาลจึงยุบสภา มีผลให้ต้องมีการเลือกตั้งกันใหม่และเลือกตั้งเสร็จเมื่อวันที่ ๘ พ.ค. ๑๕ ก่อนหน้าพวกเราไปถึงโรมไม่กี่วัน ยังไม่มีการตั้งรัฐบาลใหม่ กำหนดจะมีการประชุมสภาครั้งแรกในวันที่ ๒๕ พ.ค. ๑๕ ซึ่งเป็นวันภายหลังที่พวกเราเดินทางออกจากอิตาลีไปแล้ว ทหารของประเทศนี้ไม่ยุ่งการเมืองใครจะทำอย่างไรก็ช่าง คนอิตาลีทั่วไปร่าเริงแจ่มใสดี ชอบแต่งตัวฉูดฉาด

เวลา ๑๖.๐๐ น. พวกเราจึงออกเดินทางจากเมืองเนเปิลส์ กลับกรุงโรมระหว่างทางห่างจากกรุงโรมราว ๓๐ กม. พวกเราแวะดื่มกาแฟและรับประทานอาหารว่างที่ Tourist Quarter ที่นั่นเป็น Super Market ด้วย โดยท่านอาจารย์หัวหน้าคณะเป็นผู้เลี้ยงอีกเช่นเคย พักอยู่ราว ๓๐ นาที ก็ออกเดินทางต่อไป ตอนถึงชานกรุงโรมรถติดกันมาก ติดกันยาวเหยียดร่วม ๒ กม. อัศวินนวลปรารภว่ารถเมืองฝรั่งก็ติดเหมือนกัน ฝ่ายอัศวินสุวรรณบ่นแต่เรื่องรถติดทำให้เสียเวลาจะไปล่ากระทิงในกรุงโรมก็ไม่ทันและบ่นว่าเดี๋ยวไม่มีเวลาไปโยนเหรียญที่ Three Coins in the Fountain (Fountain of Trevi) เสียเวลาเรื่องรถติดราว ๑ ชม. ถึงโรงแรมที่พักเวลาราว ๒๐ น. พวกเราต่างกินอาหารที่โรงแรม

วันศุกร์ที่ ๑๒ พ.ค. ๑๕ เวลา ๐๘.๓๐ น. ท่านอาจารย์ พล.ต. เริ่ยม ขันธรูจี หัวหน้าคณะได้ไปเยี่ยมเสนาธิการทหารเรือที่กระทรวงการทหารเรือ และเยี่ยมผู้อำนวยการศูนย์การศึกษาชั้นสูงฝ่ายทหาร เวลา ๐๙.๐๐ น. คณะอัศวินทั้งหลายจึงพากันเดินทางไปยังกระทรวงการทหารเรือฟังคำบรรยายทั้งกิจการทหารและพลเรือน เวลาเที่ยงท่านอาจารย์หัวหน้าคณะได้ไปเยี่ยมเสนาธิการกลาโหม ตอนบ่ายเวลา ๑๔.๐๐ น. พวกเราไปที่ NATO Defence College ดูกิจการและฟังคำบรรยาย เวลา ๑๗.๐๐ น. กลับที่พัก

ค่ำวันนี้ท่านประธานเกษมได้เป็นเจ้ามือเลี้ยงพวกเราทั้งคณะที่ภัตตาคารชั้นดีมีชื่อเสียงมาร่วม ๑๐๐ ปี ของอิตาลี สภาพของภัตตาคารเมื่อแรกตั้งเป็นอย่างไรเขาก็คงสภาพไว้อย่างนั้น ที่ฝาผนังมีภาพเขียนด้วยสียังสด แจ่มใสอยู่ แม้บางตอนจะเลอะเลือนไปบ้างเพราะความเก่า อาหารที่นี่รสอร่อยไปอีกแบบหนึ่ง ระหว่างรับประทานเขามีดนตรีแบบพื้นเมืองและมีนักร้องเสียงดีมาบรรเลงให้เราฟังเป็นที่ครึกครื้น นักร้องผู้นี้อยู่ข้างจะสมบูรณ์ไปสักหน่อย แต่มีเค้าว่าเมื่อ ๑๕ ปีก่อน คงจะเป็นสาวสวยคนหนึ่งทีเดียวและคงจะ

เห็นว่าอัศวินชัยแสงสมาร์ทโขอยู่แม่หนูคนนี้จึงไปยืนแอบแนบข้างอัศวินชัยแสงพร้อมกับยิ้มหวานระรื่นให้ช่างภาพถ่ายภาพไว้ (ดูได้ที่ผู้เขียน) เมื่อเสร็จการเลี้ยงแล้วเจ้าของร้านได้พาเราไปดูห้องใต้ดินซึ่งเขาอ้างว่าเมื่อแรกสร้างภัตตาคารแห่งนี้ ห้องใต้ดินนี้อยู่บนดินครั้นนานปีเข้ามีดินมาทับถมจึงกลายเป็นอยู่ใต้ดิน เขายังชี้ให้ดูพื้นห้องใต้ดินซึ่งเดิมเป็นถนน และให้พวกเราดูบ่อน้ำที่มีอยู่ในสมัยโน้น

วันเสาร์ที่ ๑๓ พ.ค. ๑๙ เป็นวันหยุดราชการพวกเราออกศึกษาและดูกิจการในกรุงโรม ต่างแยกย้ายไปตามเป้าหมายที่จะได้ข้อเท็จจริงที่แต่ละคนไปศึกษามา ได้ทราบว่าอัศวินจิตรพลและอัศวินไพศาลไปถึง Tivoli เมืองที่มีน้ำพุมากมายและสวยงามมาคและอยู่บนภูเขา

สำหรับตัวกรุงโรมนั้น ทางการมีคำสั่งห้ามมิให้ทาสีตึกอาคารเก่า ๆ คงให้ปล่อยไปตามสภาพเดิมเพียงแต่ให้ทำความสะอาดเท่านั้น ตึกรามเก่าแต่ละแห่งสูง ๖ – ๑๐ ชั้น ชั้นหนึ่ง ๆ มีความสูงมากกว่าสมัยนี้ก่อด้วยอิฐบ้างหินบ้างล้วนแล้วแต่ก้อนหรือแท่งใหญ่ ๆ ทั้งนั้น สำหรับโบสถ์ St. Peter นั้นแสดงถึงความยิ่งใหญ่ของอาณาจักรโรมัน เพดานโบสถ์มีความสูงเท่ากับตึก ๔ ชั้น ภายในตกแต่งอย่างวิจิตรมีรูปแกะสลักด้วยหินอ่อนแสดงปางต่าง ๆ ของพระเยซูตั้งแต่ประสูติจนสิ้นพระชนม์

มีข้อเท็จจริงอันหนึ่งที่ควรรายงานให้ทราบไว้ ของในกรุงโรมนั้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งเครื่องหนังมีชื่อที่สุด อัศวินสุวรรณเป็นผู้ที่ขุผู้เขียนมากให้ซื้อกระเป๋าถือไปฝากโปลิศที่บ้าน และยังได้อวดกระเป๋าใส่เอกสารหนังแท้อย่างดี ว่าซื้อมาในราคาเพียง ๒ ดอลล่าร์เท่านั้น อัศวินผู้นี้เป็นผู้ที่พิศมัยกระเป๋ามากที่สุดทั้งของหญิงและชาย และเป็นผู้ที่มีชื่อว่าซื้อกระเป๋าถือสตรีและกระเป๋าชายตลอดจนกระเป๋าของบริษัทการบินมากกว่าใคร ๆ จนเพื่อน ๆ บางคนอยากจะเปลี่ยนชื่อเป็น “คุณโฉลก” เสียให้ได้

ตอนค่ำมี นักเลงดีมาพาพวกเราไปชมกรุงโรมยามราตรี พาไปที่มุมหนึ่งอยู่ข้างจะเป็นชานเมืองจะเป็นตำบลแห่งหนอะไร ผู้เขียนก็ลืมเสียแล้ว ตลอดถนนสายนั้นจะมีกองไฟกองเล็ก ๆ สุมเป็นระยะเข้าไปใกล้ๆ จะเห็นสาวสองางค์ยืนผิงไฟอยู่ข้างกองไฟ คนหนึ่งบ้าง ๒ – ๓ – ๔ คนก็มีบางกอง แต่ละนางแต่งกายน่าเสียวไส้ แสดงสรรพคุณ (หรือสรรพโทษก็ไม่ทราบ) เห็นจะเป็นที่แกนุ่งน้อยห่มน้อยนี่เองขณะนั้นอากาศกรุงโรมก็เยือกเย็นอยู่ แกจึงต้องยืนผิงไฟ ถ้าผู้ใดสนใจก็พึงจอดรถเจรจาก็จะได้ความทุกราย พวกเราลองจอดรถดู ปรากฏว่าเธอทำเฉย ๆ ผู้นำทางบอกว่าเราไปกันตั้ง ๕ คน เธอคนเดียว เธอกลัวจึงไม่มีอะไรเกิดขึ้นแก่พวกเรา บางนางมีรถยนต์เก๋งจอดซุ่มอยู่ใกล้ ๆ เขาว่าใช้เป็นที่วางบทเจรจา “การเมือง” โดยไม่ต้องเปลืองค่าเช่าสถานที่ที่ใดอีก เขาว่าพวกนี้กลับกลัวผู้ชาย แม้มาคนเดียวจะได้ความและไม่มีอันตรายอย่างใด แต่ผู้เขียนรู้สึกเสียวสันหลังเหลือเกิน อันการเจรจาความสองต่อสองไม่ว่าบนรถเขาหรือบนรถเรา ก็ดูว่าน่าจะไม่เกิดอารมณ์ “เจรจา” เป็นแน่ทีเดียว เพราะหวั่นเกรงว่าจะมีบุรุษที่ ๓ มาร่วมการสังสรรค์กับเราทั้งสองด้วย และจะทำให้ “ความลับ” และเงินในกระเป๋าของเรารั่วไหลไปด้วย กับเสี่ยงต่อการถูก Blackmail เหลือเกิน ต่อจากนั้นคนนำทางได้พาพวกเราไปยังอีกย่านหนึ่ง จะมี “นางคอย” ยืนสูบบุหรี่อยู่เป็นระยะ ๆ ถ้าผู้ใดเข้าไปทักถามก็จะได้ความ ต่อจากนั้นเธอจะพาผู้นั้นไปยังบ้านช่องของเธอ แต่ก็ไม่มีอัศวินคนใดบอกให้จอดรถลงไปเจรจา แสดงว่าอัศวินของเราไม่แน่จริงสักรายได้แต่คุย ครั้นเจอะข้าศึก เจอะกระทิง ก็เปล่า ไม่เห็นได้ชักทวนออกไปสู้รบหรือพิชิตเลยสักราย ครั้นซักไซ้เข้าก็ว่า “ยังไม่โมโห” เป็นเสียอย่างนี้

คืนนั้น หลังจาก ๕ อัศวิน "ออกตรวจภูมิประเทศและเหตุการณ์" แล้วก็กลับโรงแรมนโปเลียน พอผู้เขียนไปถึง อัศวินสุวรรณขอร้องแกมบังคับให้ผู้เขียนไปโยนเหรียญที่ Three Coins in the fountain (Fountain of Trevi) ให้ได้เพราะทราบดีว่า ผู้เขียนยังไม่ได้ไปโยนเหรียญ ผู้เขียนก็ชวนเพื่อนไป ๒–๓ คน ขณะนั้นฝนกำลังตกพรำๆ เมื่อไปถึง Trevi พบคนมาโยนเหรียญที่นั่น ๖ – ๗ คน อุตส่าห์กางร่มกรำฝนมา ต่างก็คงจะหวังอย่างเดียวกับผู้เขียนว่าถ้าได้โยนเหรียญไปที่อ่างน้ำพุ Trevi แล้วจะได้กลับมากรุงโรมอีก ผู้เขียนมีเศษเหรียญอยู่ ๒ เหรียญ ก็โยนลงไปตรง ๆ ทันทีที่พวกเราโยนเหรียญลงไป ก็มีนางแน่งน้อยสองสาวโผล่ออกมาจากข้างน้ำพุในชุดทูพีซกระโดดลงไปงมเอาเหรียญในอ่าง การงมก็เป็นไปโดยง่ายเพราะเขาเปิดไฟฟ้าหลายดวงไว้ในอ่างและน้ำในอ่างก็ใส พวกเราพูดกันว่าไม่เสียเที่ยวมีการแสดงที่น่าดูแถมพกให้ด้วย พอกลับถึงโรงแรมอัศวินนุกูลก็ซักถามผู้เขียนว่าโยนอย่างไร ผู้เขียนก็เล่าให้ฟังดังกล่าว อัศวินนุกูลหัวเราะและบอกว่าผู้เขียนโยนไม่ถูกวิธี ที่ถูกเวลาจะโยนเขาต้องยืนหันหลังให้อ่างน้ำพุ แล้วโยนเหรียญสามเหรียญข้ามไหล่ลงไปไม่ใช่โยน ๒ เหรียญอย่างผู้เขียน ฉะนั้นจึงไม่มีโอกาสกลับมากรุงโรมอีกแล้ว จะจริงเท็จอย่างไรก็คอยดูกันต่อไป

วันอาทิตย์ที่ ๑๔ พ.ค. ๑๕ เวลา ๑๔.๕๒ น. พวกเราขึ้นเครื่องบิน Alitalia ออกจากโรมไปยังตูนิส เวลา ๑๕.๔๕ น. ถึงตูนิส

เมืองตูนิสเป็นเมืองหลวงของประเทศตูนิเซีย ซึ่งเป็นประเทศ Developing Country เป็นประเทศอาหรับประเทศหนึ่ง แต่ไม่ยอมเข้ากลุ่มอาหรับ พยายามยืนอยู่บนสองขาด้วยตัวของตัวเอง มีนโยบายในการวางตัวเป็นกลาง มุ่งแต่จะพัฒนาประเทศของตนเท่านั้น แม้เมื่อเร็ว ๆ นี้ อียิปต์ชวนให้ตูนิเซียรบกับอิสราเอล ตูนิเซียก็ยังไม่เล่นด้วย ในการพัฒนาประเทศก็รู้สึกว่าตูนิเซียพยายามอย่างยิ่งที่จะดำเนินตามแบบอย่างของอิสราเอลพยายามพัฒนาที่ดินที่แห้งแล้งให้เป็นที่ทำการเพาะปลูกได้ โรงงานอุตสาหกรรมของตูนิเซียเพิ่งจะเริ่มมีขึ้นบ้างแต่ยังไม่มากนัก ส่วนใหญ่เป็นโรงงานทำเหล้าไวน์ ได้ความว่ามีอยู่ ๒๘๐ โรง และมีโรงงานย่อย ๆ อีกราว ๒๐๐ โรง ขณะนี้ยังไม่มีการตั้งสถานเอกอัครราชทูตไทย ณ เมืองตูนิส เอกอัครราชทูตกรุงแมดริดเป็นผู้ดูแลแทน

วันรุ่งขึ้นเจ้าหน้าที่ฝ่ายทหารได้พาเราไปที่โรงเรียนนายร้อยทหารบก ซึ่งอยู่ห่างจากตูนิสประมาณ ๕๘ กิโลเมตร โรงเรียนนายร้อยเพิ่งก่อตั้งเมื่อไม่กี่ปีมานี้ ยังไม่อยู่ในความนิยมของประชาชน ปรากฏว่าประกาศรับสมัครนักเรียนนายร้อย ๙๐ คน มีผู้มาสมัครเพียง ๖๐ คน เขาได้พยายามที่จะให้เป็นโรงเรียนนายร้อยที่ทันสมัย เขาให้พวกเราดูเครื่องอาวุธยุทธภัณฑ์ต่าง ๆ ยานพาหนะ เครื่องยนต์ และเครื่องสื่อสารที่ใช้ในการสอนนักเรียนนายร้อย และมีสนามทรายสำหรับใช้ในการแก้ปัญหาทางยุทธวิธี ขณะที่พวกเราไปดูนั้นมีนายทหารเหล่ารามและปืนใหญ่กำลังเข้ารับการฝึกอบรมในวิชาการแก้ปัญหาในสนาม และเขาพาเราไปดูสนามยิงปืน ซึ่งเป็นพื้นที่ในระหว่างหุบเขาเตี้ยๆ สามลูก เขาเอานักเรียนนายร้อยปีที่หนึ่งมาฝึก สมมติว่าเป็นหน่วยทหารสองฝ่ายกำลังต่อสู้ซึ่งกันและกัน ฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายซุ่มโจมตี อีกฝ่ายหนึ่งเป็นหน่วยลาดตระเวน ในการนี้เขาเชิญพวกเราขึ้นไปดูอยู่บนเขาลูกหนึ่งในการฝึกครั้งนี้ใช้อาวุธปืนกลเบา ปืนกลหนัก ปืนไร้แรงสะท้อน และมีการขว้างลูกระเบิดด้วย การปฏิบัติการฝึกอยู่ในเกณฑ์ดีพอใช้ ครูอาจารย์ที่สอนในโรงเรียนนายร้อยนั้น เขาเชิญอาจารย์จากมหาวิทยาลัยมาสอนด้วย และบางครั้งนักเรียนนายร้อยก็เดินทาง

ไปหาอาจารย์ที่มหาวิทยาลัยเหมือนกัน ตำราที่แจกนักเรียนนายร้อยและนักเรียนนายทหารเป็นภาษาฝรั่งเศส มีนายทหารฝรั่งเศสยศชั้นนายพันสองคนมาสอน การบรรยายใช้ภาษาอาหรับและภาษาฝรั่งเศส เขาสอนภาษาต่างประเทศทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส ตอนบ่ายเขาเชิญเราไปเลี้ยงในสวนส้มของโรงเรียนนายร้อย ตั้งโต๊ะเลี้ยงกันกลางแจ้งและกลางแดด ตอนแรก ๆ แดดก็ไม่ร้อนครั้นนั่งกันไปถึงสองชั่วโมงก็รู้สึกร้อนพอดู ทำเอาหมอพิริยะหน้าแดงและเริ่มไม่สบายแต่บัดนั้นมา กลายเป็นไข้หวัดไปซึ่งบรรดาอัศวินหลายคนก็พยายามที่จะตั้งตัวเป็นหมอจำเป็นขึ้นมาเป็นที่น่าขบขัน หลังอาหารแล้วนายทหารติดต่อได้พาพวกเราไปชมเมือง Hammamet และ เมือง Nabeul ชาวเมือง Nabeul ทำเครื่องเคลือบดินเผา และ Ceramic เรากลับถึงโรงแรมเวลา ๑๘.๐๐ น. ค่ำวันนั้น อัศวินสัมพันธ์โฆษณาว่าเมืองนี้มีระบำหน้าท้องน่าดูมาก และชักชวนอัศวินไพศาล อัศวินจิตรพลให้ไปดู ฝ่ายอัศวินเกษมก็อ้างว่าได้รับคำสั่งจากอาจารย์ใหญ่ (ที่ไหนก็ไม่ทราบ) กำชับให้มาดูระบำหน้าท้องให้ได้ มิฉะนั้นจะเสียทีที่ได้มาเมืองตูนิส อัศวินเกษมก็ว่าจะปฏิบัติตามคำสั่งแต่ขอไปนอนก่อน เพราะระบำหน้าท้องเขาจะแสดงตอนสองยาม แล้วก็เลยหลับไปเลยเป็นอันไม่ได้ไปดูไม่ทราบว่ากลับมาแล้วจะถูกอาจารย์ใหญ่ดุเอาหรือเปล่า ส่วนอัศวินสัมพันธ์กับพวกมีข่าวว่าได้อุตส่าห์ไปดูมาเหมือนกันเห็นชมว่าดีมาก

วันอังคารที่ ๑๖ พ.ค. ๑๕ เวลา ๐๘.๓๐ น. นายทหารติดต่อได้มารับพวกเราไปยังกระทรวงกลาโหม รมต. ว่าการกระทรวงกลาโหมเป็นพลเรือนได้มากล่าวต้อนรับและบรรยายสรุปให้พวกเราฟัง คำกล่าวและคำบรรยายของท่าน รมต. (ซึ่งได้บรรยายเป็นภาษาฝรั่งเศส และ ดร. อุปดิศร์ ฯ เป็นล่ามแปล) เท่าที่พอจะสมควรนำมากล่าวในที่นี้มีว่า มีความยินดีที่พวกเราได้มาเยี่ยมเป็นการเพิ่มสัมพันธไมตรี ตูนิเซียต้องการจะผูกมิตรกับประเทศใน Asia มีแนวความคิดในการต่อต้านการล่าอาณานิคม ประเทศตูนิเซียมีแผนพัฒนาคราวละ ๑๐ ปี ระยะนี้เป็นแผน ๑๐ ปีที่สอง แผนแรกยังแบ่งซอยออกไปอีกเป็นแผนย่อย ๆ แผนละ ๒ ปี เวลา ๑๐.๓๐ น. พวกเราเดินทางกลับได้ความว่ากรุง Cartage เมืองในประวัติศาสตร์ก็อยู่ไม่ห่างไกลจากเมืองตูนิสมากนัก แต่ไม่มีเวลาไปดู อัศวินสุวรรณมีความโกรธในเรื่องนี้เป็นอันมาก วันนั้นเวลา ๑๖.๐๘ น. เราก็ขึ้นเครื่องบิน JU คือ Yugoslav Airline มุ่งหน้าไปยังกรุง Belgrade

พวกเราไปถึงกรุง Belgrade เวลา ๑๘.๒๐ น. ในวันเดียวกัน ชื่อเมืองภาษาราชการในเมืองนี้เขาเรียกว่า Beograd มีนายทหารและเจ้าหน้าที่บริษัทการบิน SAS ซึ่งประจำอยู่ที่ Beograd มาคอยต้อนรับพวกเรา เจ้าหน้าที่ SAS ให้คำแนะนำแก่พวกเราหลายอย่างดีมาก เราได้ความรู้ที่ควรกล่าวในที่นี้ก็คือ ถ้าเราใช้เงินดอลล่าร์สหรัฐซื้อของ Department Store ซึ่งเป็นของรัฐบาลเราจะซื้อของได้โดยลดราคา ๑๐ % แต่ถ้าเอาเงินดอลล่าร์ไปซื้อที่อื่นห้างร้านเล็ก ๆ จะไม่ยอมรับ แต่ถ้าประสงค์จะแลกเงินที่สำนักงานของ SAS สาขานั้นอยู่ใกล้ ๆ กับโรงแรมที่เราพักเขาจะให้เราแลกในอัตราทางราชการโดยไม่ได้หักส่วนลดเลย

ประเทศยูโกสลาเวียเป็นประเทศที่ใช้การปกครองแบบสังคมนิยมแต่มิได้ใช้อย่างรุนแรงกล่าวคือ เอกชนยังสามารถมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินจำนวนย่อย ๆ ได้ ห้ามเอกชนประกอบกิจการดังต่อไปนี้คือ การธนาคาร, การค้าที่ต้องลงทุนมาก, การอุตสาหกรรม และ Big farm ยูโกสลาเวียมีอิสระในทางการเมืองดีพอสมควรและพยายามที่จะกระชับความสัมพันธ์กับรัสเซียให้ดีขึ้นหลังจากปัญหาพิพาทในปี ค.ศ. ๑๙๔๘

ยูโกสลาเวียมีสัมพันธ์ทางการทูตกับประเทศทางตะวันออก ๒๒ ประเทศ และเพิ่งจะมีความสัมพันธ์กับประเทศไทยเมื่อ ๒ – ๓ ปีมานี้ แต่เรายังมิได้ตั้งสถานทูตไทยในกรุง Beograd เอกอัครราชทูตไทย ณ กรุงเบอร์นสวิสเซอร์แลนด์ เป็นผู้ดูแลแทน ในปี ค.ศ. ๑๙๗๑ ยูโกสลาเวียได้ส่งสินค้าเข้าไปขายในเอเซียเป็นมูลค่า ๑๙๓ ล้านดอลล่าร์สหรัฐ และไปลงทุนในเอเซีย ๗๐๐ ล้านดอลล่าร์สหรัฐ ยูโกสลาเวียถึงจะเป็น Socialist ก็จริงแต่เป็น Socialist คนละแนวกับประเทศคอมมิวนิสต์ ถ้าจะเรียกสั้น ๆ ก็เห็นจะเรียกได้ว่าเป็น Socialist เพื่อความอยู่รอดของตนเองเท่านั้นมิได้มุ่งหมายที่จะรุกรานผู้ใด

ความจริงยูโกสลาเวียไม่ใช่เป็นประเทศ Developing Country อย่างที่เขาพูดถ่อมตัวกับเรา แต่เขาเป็นประเทศที่เรียกได้ว่าพัฒนาแล้วและถือได้ว่าเป็นประเทศอุตสาหกรรม มีโรงงานอุตสาหกรรมหนักมากมายหลายแห่งสินค้าหลายอย่างของยูโกสลาเวียมีราคาถูกมาก ถูกกว่าอิตาลีแต่สินค้าของยูโกสลาเวียอยู่ข้างจะด้อยคุณภาพไปสักหน่อย แบบก็ไม่สู้จะทันสมัยนัก ความประณีตสวยงามของสินค้าก็สู้อิตาลีไม่ได้ แต่ถ้าคิดจะซื้อของถูกมีคุณภาพพอสมควรไม่เลือกความประณีตสวยงามกันแล้วสินค้ายูโกสลาเวียก็ดีกว่า

ระหว่างที่เราไปดูงานนั้นเขาพาเราไปดูพิพิธภัณฑ์ทหาร ซึ่งได้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๘๗๕ มีการแสดงอาวุธต่าง ๆ และยุทธวิธีในการรบตั้งแต่สมัยโรมันจนถึงยุคปัจจุบัน ซึ่งพิพิธภัณฑ์อย่างนี้ของประเทศเรายังไม่มี น่าจะจัดให้มีขึ้นค่อยทำค่อยไปใช้ทุนทีละเล็กทีละน้อยจะได้ประโยชน์ในการศึกษาเป็นอย่างมาก โดยความเห็นส่วนตัวของผู้เขียนเห็นว่าควรจะจัดตั้งขึ้นที่วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรนี้เอง

ระหว่างที่อยู่ใน Beograd มีอัศวินไพศาลซึ่งความจริงเป็นกรรมการฝ่ายการเมือง แต่กลับไปสืบเรื่องภาพยนตร์ "ชีวิต" และอาหาร วันรุ่งขึ้นก็โฆษณาชวนเชื่อพวกเราว่ามีร้านอาหารอร่อยอยู่ร้านหนึ่งเป็นอาหารปลา ปลาทอดอร่อยมาก กินแล้วติดใจชักชวนให้พวกเราไป อัศวินบางคนก็หลงลม พลอยไปด้วยรับประทานแล้วของเขาอร่อยจริง ๆ อัศวินนวลอยากจะรับประทานกุ้งทอดดูบ้าง ก็สั่งโดยวิธีเขียนรูปให้ดูเพราะพูดกันไม่รู้เรื่อง ปรากฏว่าเขียนรูปดีเกินไป คงได้ปลาทอดซ้ำมาอีกชุดหนึ่ง พวกเราจึงสงสัยว่าอัศวินไพศาลอาจจะมีข้อเท็จจริงเกี่ยวกับปลาสดบ้างกระมังแต่ไม่ยอมเผย ทั้งโอกาสของพวกเราก็ไม่มี

คณะของเราออกจาก Beograd หรือ Belgrade เมื่อวันพฤหัสที่ ๑๘ พ.ค. ๑๕ โดยเครื่องบิน Lufthanza เวลา ๑๓.๓๐ น. พอใกล้จะถึงสนามบิน Frankfurt ทางสนามวิทยุแจ้งมาว่ายังลงไม่ได้เพราะเกิดกรณีพิพาทระหว่างหอบังคับการบินกับเจ้าหน้าที่ในสนามบินเนื่องจากโต้เถียงกันว่าจะให้เครื่องบินลำใดขึ้นก่อนหลังเพราะก่อนนั้นมีเครื่องบินลำหนึ่งเจ้าหน้าที่ฝ่ายหอบังคับการบินจะให้ขึ้น แต่เจ้าหน้าที่ฝ่ายสนามบินยังไม่พร้อมที่จะให้ขึ้น เครื่องบินจึงคั่งค้างอยู่ในสนามบินอยู่หลายเครื่องจนกระทั่งเมื่อตกลงกันได้แล้ว จึงให้เครื่องบินที่ค้างอยู่นั้นขึ้นบินไปได้ แล้วจึงให้เครื่องบินที่พวกเรามาลงสนามบินพวกเราจึงถึงช้าไปกว่ากำหนด ๑๕ นาที เมื่อเครื่องบินร่อนลงแล้วเครื่องบินไปจอดตรงช่องอุโมงค์ที่จะขึ้นเป็นผลดีแก่ผู้โดยสารที่จะไม่ต้องผ่านลมและฝน มีผู้ช่วยทูตทหารบก, เรือ, อากาศ พร้อมทั้งเลขานุการสถานทูตหลายคนและนายทหารติดต่อฝ่ายเยอรมันกับยังมีนักเรียนไทยในเยอรมัน ๒ – ๓ คน มาต้อนรับเราอย่างคับคั่ง ตามกำหนดเดิมเราจะพักอยู่ที่ Frankfurt ราว ๑ ชั่วโมง แล้วจึงจะบินต่อไปยัง Hamburg ครั้นเวลา ๑๕.๔๕ น. เจ้าหน้าที่เครื่องบิน Lufthanza มาแจ้งว่าเราจะต้องเสียเวลาราว ๑๐ นาที เพราะเครื่องบินลำที่จะมารับพวกเรานั้นยังไม่มาจาก Hamburg แต่แล้วเครื่องบินจาก Hamburg ก็มาถึงก่อนกำหนดทำให้

พวกเราได้ขึ้นเครื่องบินเมื่อเวลา ๑๖.๐๕ น. ตามกำหนดเครื่องบินจะออกจาก Frankfurt เวลา ๑๖.๑๕ น. แต่ทางหอบังคับการบินยังไม่อนุญาตให้เครื่องบินลำที่พวกเราโดยสารนั้นขึ้น ต้องรอคิวจนกระทั่งเวลา ๑๘.๐๐ น. ลำของเราจึงได้ขึ้น ไปถึง Hamburg เมื่อเวลา ๑๘.๔๖ น. ยังไม่ค่ำเพราะดวงอาทิตย์ตก ๒๐.๓๐ น.

เมื่อไปถึงที่พัก ที่โรงแรมเราพบฮิปปี้ ๒ คน เป็นชาย กับหญิง แต่งเรียบร้อย ฮิปปี้นั้นไว้ผมยาวรุงรังถึงหลัง ถามแล้วได้ความว่าเป็นนักศึกษา – คนไทยทั้งหญิงและชาย หญิง เรียนพยาบาล มาคอย service พวกเรา เหตุที่ต้องไว้ผมยาวก็เพราะไว้ตามพวกนักศึกษา ถ้าตัดจะถูกรุมทำร้าย เขาว่าตอนกลับเมืองไทยก็จะตัดผม แล้วคณะของเราก็เดินทางไปเยี่ยม Dr. Link กงสุลใหญ่กิตติมศักดิ์ไทย ณ เมือง Hamburg Dr. Link และภริยาได้ต้อนรับเราด้วยอัธยาศัยไมตรีอันดียิ่ง บิดาของ Dr. Link ได้เข้ามาอยู่ในเมืองไทยเป็นเจ้าของห้าง B. Grimm & Co. ในนครหลวงฯ เมื่อบิดาถึงแก่กรรมแล้ว Dr. Link ได้ดำเนินการต่อมา ในห้องรับแขกมีพระพุทธรูปบูชาสมัยต่าง ๆ อยู่ ๕ – ๖ องค์ ได้ความว่าได้จากบิดาบ้าง ได้จากท่านผู้ใหญ่ในไทยบ้าง รู้สึกว่าท่านผู้นี้และภริยามีจิตใจฝังแน่นอยู่กับประเทศไทยและคนไทยมาก ตัว Dr. Link พูดไทยได้ชัดและคล่อง ส่วนภริยานั้นเกิดในอินเดียขณะที่บิดาย้ายไปประกอบกิจ (ดูเหมือนจะประจำสถานทูตที่นั่น) ที่อินเดีย และเติบโตที่นั่น ที่เชียงใหม่ก็เคยไปอยู่ ฉะนั้น จึงมีความรู้สึกชินกับดินฟ้าอากาศและอาหารรสจัดทางเอเชีย แทบทุกปี Dr. Link และภริยาจะต้องเดินทางมาเมืองไทย ก็เป็นการสมควรที่กระทรวงการต่างประเทศตั้งให้ท่านเป็นกงสุลใหญ่ Cocktail Party ที่ท่านจัดรับรองพวกเราจึงดำเนินไปด้วยความอบอุ่น ต่อจากนั้น Dr. Link ก็เชิญพวกเราไปรับประทานอาหารจีนที่ Mandarin China Restaurant (Hamburg - St. Geoge, Steindamm 32) เจ้าของร้านเป็นจีน เห็นมีคุณม่วยสาว ๒ – ๓ คน คนเสริฟอาหารเป็นเยอรมัน อาหารอร่อยดีมาก แต่บางอย่างรสกระเดียดไปข้างยุโรปอยู่บ้าง อาหารมากมาย พวกเราทานกันจนอิ่มแปร้ แม้กระนั้นอาหารก็ยังเหลือ อิ่มแล้ว Dr. Link แจกที่เปิดขวดมีเครื่องหมาย B. Grimm & Co. สวยกะทัดรัดให้คนละกล่อง เสร็จเมื่อเวลา ๒๓.๓๐ น. พวกเราก็แยกย้ายกันไป "ศึกษาภูมิประเทศและเหตุการณ์" ทั้ง ๆ ที่อากาศค่อนข้างเย็นเฉียบ

รุ่งขึ้นวันศุกร์ที่ ๑๙ พ.ค. ๑๕ เวลา ๐๙.๔๕ น. นายทหารติดต่อได้มานำพวกเราไปลงเรือเพื่อชม Port of Hamburg เรือยนต์แล่นไปตามแม่น้ำ Elbe แม่น้ำตอนนี้ห่างทะเลประมาณ ๑๐๐ กม. ตอนใกล้ปากน้ำใช้ทำอู่ไม่ได้เพราะมีหินใต้น้ำมาก ท่าเรือนี้เป็นของ Private enterprise โดยเช่ามาจากทางราชการเมือง Hamburg มีกำหนด ๓๐ ปี ผลกำไรที่ได้มาแบ่งเป็น ๓ ส่วน ส่วนหนึ่งให้แก่ทางราชการ ส่วนที่ ๒ ใช้ในการสาธารณกุศล เช่น ให้โรงเรียน โรงพยาบาล เป็นต้น ส่วนที่ ๓ หลังจากจ่ายเป็นเงินปันผลแล้วก็ใช้เป็นทุนหมุนเวียนต่อไป บริเวณสองฝั่งแม่น้ำในเขตท่าเรือมีอู่ลอยน้ำ (floating docks) ๓๒ อู่ อู่บนบก ๑ อู่ (dry dock) อู่แห่งนั้นสำหรับซ่อมเรือรบของรัฐบาลเยอรมันโดยเฉพาะ มีเรือของชาติต่าง ๆ มากมายมาเข้าอู่เหล่านี้ มีเรือ ferry ข้ามไปอังกฤษสัปดาห์ละ ๒ ครั้ง ท่าเรือแห่งนี้ทำงานด้วยความรวดเร็ว สินค้าที่บรรทุกมาใน container นั้น จะถึงมือผู้รับภายใน ๖ ชั่วโมง ในย่านอู่และท่าเรือมีประตูน้ำกั้นเป็นตอน ๆ เปิดให้เมื่อเรือผ่าน เขาป้องกันการตกตะกอนของน้ำตั้งแต่ตอนเหนือน้ำ แต่อย่างไรก็ตามเขาก็คอยขุดลอกบริเวณท่าเรือและอู่อยู่เสมอ ดินที่ขุดลอกก็เอาถมสองฝั่งแม่น้ำ ฉะนั้น อู่และท่าเรือนี้จึงลึกพอที่เรือขนาด ๑๕๐,๐๐๐ ตัน เข้าได้สบายแม้เรือขนาด ๒๐๐,๐๐๐ ตัน ก็สามารถเข้าได้ เขาจึงมีรายได้สูงมาก

อู่และท่าเรือมีคนงานถึง ๑๔,๐๐๐ คน มีสวัสดิภาพของคนงานดีมาก มีสโมสร มีห้องสมุดสำหรับศึกษาหาความรู้ ในฤดู summer พวกคนงานจะลาไปเยี่ยมบ้านกันเป็นจำนวนมาก เขาก็ได้พวกนักศึกษาที่มาหารายได้ (ไว้เป็นทุนเล่าเรียน) มาเป็นคนงานชั่วคราวในระยะราว ๒ เดือน พวกนี้จะมีรายได้ดีมาก ได้มากกว่าเงินเดือนของศาสตราจารย์ ถ้านักศึกษาที่มาทำงานเหล่านั้นไม่ใช้จ่ายฟุ่มเฟือยเงินค่าจ้างที่ได้รับในระหว่างฤดู summer ก็จะพอคุ้มค่าใช้จ่ายในการศึกษาไปตลอดปี ตอนที่เราไปทางการกำลังทำอุโมงค์ลอดแม่น้ำ Elbe ในย่านอู่ไปยังอีกฝั่งหนึ่ง กำลังขุดและสูบน้ำออก

กลับจากท่าเรือ ก็แล่นรถชมเมือง แล้วไป Town Hall ซึ่งใหญ่โตและสวยงามแบบโบราณ

เวลา ๑๒.๔๕ น. พวกเราไปถึงโรงเรียนเสนาธิการทหาร เขาเลี้ยงอาหารกลางวัน แล้วฟังคำบรรยาย ๑๕.๔๐ น. เขาพาชมห้องสมุดของโรงเรียนเสนาธิการทหาร ๑๖.๓๐ น. จึงเดินทางกลับ

ตอนค่ำ มีอัศวินหลายท่านทั้ง ๆ ที่มิใช่เป็นกรรมการฝ่ายสังคมก็ออกศึกษาภูมิประเทศและเหตุการณ์ด้านสังคมที่ลิเบอบาน ชมนวลนางในตู้กระจก ให้สงสัยเป็นกำลังว่าอัศวินไพศาล, อัศวินสัมพันธ์ อัศวินนวล, อัศวินสุวรรณ และอัศวินจิตรพล คงจะไปคอยดักจับทหารเยอรมันหนีเที่ยว เพราะท่านเป็นกรรมการฝ่ายการเมืองและทหาร ฝ่ายอัศวินผู้ว่า ฯ ผู้เป็นประธานฝ่ายสังคมท่านก็ปฏิบัติหน้าที่ของท่านอย่างไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย ท่านเดินสำรวจหาข้อมูลสำหรับทำรายงานอย่างขมักเขม้น เราก็คงจะทราบผลจากการ present หน้าชั้นของท่านแล้ว อัศวินสัมพันธ์กับอัศวินไพศาลยังได้ปฏิบัติหน้าที่พิเศษอยู่อีกอย่างหนึ่งคือ เป็น "คนเฝ้าเรือ" โดยไม่หวังผลตอบแทนใด ๆ ทั้งสิ้น ไม่ทราบว่า escort ให้ใคร ถามก็ไม่ยอมบอก น่าชมเชยยิ่งนัก

นวลนางในตู้กระจกนั้น อันที่จริงเธอก็นั่งอยู่ในห้องของเธอนั่นเอง แต่ผนังห้องด้านริมถนนกรุด้วยกระจกทั้งหมด ห้องเธอก็เปิดไฟสีนวลต่างสีตามอัธยาศัย เมื่อเธออยู่ในห้องของเธอ เธอก็ชอบที่จะนุ่งน้อยห่มน้อยอย่างไร หรือไม่ใส่ underwear เสียบ้างใครจะทำไม จะนั่งนอนท่าสบายอย่างไรก็ได้ ชาวบ้านอยากเอาตาไปดูเองต่างหาก หากใครสนใจเธอจะเคาะเรียก เธอก็จะเชื้อเชิญไปสนทนาด้วยมิตรไมตรี ในการสนทนากับเธอนั้น เธอจะเรียกค่าเมื่อยค่าเสียเวลาเป็นอัตราครึ่งชั่วโมงละ ๓๐ มาร์ค ก็ราว ๒๐๐ บาทเศษ เมืองของเธอค่าครองชีพสูง อะไรต่ออะไรดูเป็น "ธุรกิจ" เป็นการเป็นงานไปเสียหมด อัศวินทั้งหลายจึงไม่กล้าจะรบกวนเธอ เพราะสงสารว่าเธอชอกช้ำมาจนขอบตาเขียวเสียแล้ว ผิวพรรณก็ร่วงโรยจนออกเวทนา บางนางอัศวินนายหนึ่งว่าเกรงว่าเธอเป็นลมล้มทับเอาจะแบนเสียเปล่า ๆ ส่วนอีกมุมหนึ่งของลิเบอบานมองดูยังกับมีงานวัด ที่ลานกว้างใหญ่มีนวลนางนุ่งน้อยห่มน้อยให้คนชมฟรีเล่น เตร่ไปมาและชี้ชวนว่าป่าเขาลำเนาไพรเป็นที่น่าชม หากว่าใครสนใจใคร่จะดูและออกแรงเดินก็พร้อมที่จะบริการ โดยที่มีคนไปกันมากมายอย่างกับงานวัดดังว่ามาแล้ว ทั้งนวลนาง ๕๐ – ๖๐ คนมองดูให้ละลานตา ทรวดทรงองค์เอวก็โชว์ตั้ง ๘๐ – ๙๐ % ของร่างกาย ผู้เขียนเลยพลัดกับพรรคพวกไป ๓ – ๔ คน ไม่ทราบว่าเขาไปไหน ก็จำใจย่ำกลับแต่เดียวดายครั้นจะไปกับนวลนางชมป่าเขาลำเนาไพรก็ไม่เกิดอารมณ์ด้วยว่าผู้คนออกมากมายทั้งจะต้องเสียค่าพาหนะตั้ง ๕๐ มาร์ค เป็นอย่างน้อย บางทีเสื้อเธอหนักไปต้องถอดออกเสียค่าบรรทุกเสื้อของเธอ ๑๐ มาร์คบ้าง ค่าบรรทุกกางเกงกระโปรงอีก ๑๐ มาร์คบ้างละ ค่าบรรทุก underwear อีกต่างหากล่ะ ใครจะไปรู้ว่าจะไปเจอะเจอคนขี้เมื่อยอย่างนั้น หน่อยจะเกิน ๑๐๐ มาร์คไม่รู้ตัว ยิ่งคำนึงถึง "ใบสั่ง" ของโปลิศที่บ้านและยังจะต้องไปอีก ๗ เมือง ค่าโสหุ้ยเท่าไรก็ไม่ทราบ จึงชอบที่จะเจียมตัวเจียมใจเพื่อจะเจอดีเข้าข้างหน้าดีกว่า

ตอนถึงสนามบินมีคนเตือนผู้เขียนว่า จะเที่ยวกลางคืนให้ระวังตัวไว้บ้าง พวกนักศึกษากำลังก่อเหตุการณ์ไม่สู้ดี ก่อนพวกเราไปถึง ๑ วัน ก็มีการขว้างปาลูกระเบิดเข้าไปในสถานีตำรวจ เคราะห์ดีที่ไม่มีใครเป็นอันตราย ยังจับตัวคนร้ายไม่ได้เขาสงสัยว่าเป็นการกระทำของพวกนักศึกษา เพราะก่อนหน้านี้มีการเดินขบวนประท้วงของนักศึกษาไม่ให้รัฐบาลเยอรมันโปรอเมริกัน ซึ่งเป็นการกระทำได้ยากเพราะเยอรมันฟื้นตัวมาได้ด้วยความช่วยเหลือของสหรัฐ ในวันที่ ๑๙ พ.ค. นี้ ความจริงก็มีเหตุร้ายเกิดขึ้นเหมือนกันแต่พวกเราไม่ทราบในวันนั้น คือตอนราว ๑๘ น. เศษ มีรถหวอ ๔ – ๕ คัน แล่นผ่านหน้าโรงแรมที่พวกเราพักไป เป็นรถพยาบาล เราก็เข้าใจว่าเป็นเรื่องของคนเจ็บป่วยธรรมดายังไม่ติดใจสงสัยอะไร รุ่งขึ้นจึงทราบว่าตอนเย็นวันนั้นมีผู้เอาระเบิดเวลาไปวางในสำนักงานหนังสือพิมพ์แห่งหนึ่งอยู่บนตึกสูงหลายชั้นห่างที่พักพวกเราเกือบ ๒ กม. ทำให้มีคนตาย ๑๖ คน บาดเจ็บอีกหลายคน ยังจับตัวคนร้ายไม่ได้ แต่เขาก็สงสัยว่าเป็นการกระทำของนักศึกษา เขาไม่ทราบว่านักศึกษาประสงค์อะไร นักศึกษาเคยเดินขบวนเรียกร้องเงินช่วยเหลือการศึกษามหาวิทยาลัยเพิ่มจากเดือนละ ๒๐๐ มาร์คต่อคน จนถึง ๔๐๐ มาร์คต่อคนต่อเดือน (ราว ๒,๘๐๐ บาท) ตอนเราไปคอยขึ้นเครื่องบิน ขณะอยู่ในห้อง VIP เขาเปิด TV นายทหารเยอรมันที่ไปส่งเราแปลภาษาเยอรมันให้ฟังว่า ตอนเช้าวันนี้ได้มีการวางระเบิดที่เก่าอีกแล้วนัยว่าประสงค์จะฆ่าบรรณาธิการ เพราะวานนี้ขณะเกิดระเบิด บรรณาธิการหนังสือพิมพ์ฉบับนั้นไม่อยู่ แต่คราวนี้บรรณาธิการจะอยู่และจะได้รับอันตรายหรือไม่ยังไม่ทราบข่าว

ทางการเยอรมันให้สิทธิเสรีภาพแก่นักศึกษามากจนเกินไป ทางฝ่ายหนังสือพิมพ์ก็มีสิทธิเสรีภาพมากเช่นเดียวกัน ชอบใจจะสวดจะด่าใครก็ได้ตามแนวนโยบายพรรคที่ถือหางอยู่ ข้างฝ่ายนักศึกษานั้นก็เหินห่างกับบิดามารดาและผู้ปกครองมาก ด้วยว่ามีเงินเดือนใช้ทุกเดือน จะจับคู่ต่างเพศควงกันไปไหนมาไหนหรือทำอะไรก็ได้ตามใจชอบ บิดามารดาต้องออกไปประกอบอาชีพแต่เช้า ค่ำ ๆ จึงกลับไม่ค่อยได้พบหน้าบุตรหลานที่โต ๆ แล้ว เขาช่วยตัวเองตั้งแต่อายุ ๑๐ ขวบ ขึ้นไป ไปโรงเรียนเอง ตอนจบ high school ก็หาที่เรียนในชั้นอุดมศึกษาเอง บิดามารดาจึงไม่ค่อยได้มีโอกาสสั่งสอนอบรมบุตรของตน เยาวชนพวกนี้เกิดมาภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ สงบแล้ว แกจึงไม่รู้พิษสงของสงคราม คิดจะทำอะไรก็ทำตามอารมณ์ และปรากฏว่าปีหนึ่ง ๆ มีเด็กเกิดโดยไม่มีพ่อประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ ราย รัฐบาลต้องให้เงินค่าเลี้ยงดู พฤติการณ์อันนี้จึงเป็นจุดอ่อนอันหนึ่งของเยอรมันตะวันตก

วันเสาร์ที่ ๒๐ พ.ค. ๑๕ เวลา ๑๐.๔๔ น. พวกเราเดินทางโดยเครื่องบิน BEA (British European Airways) ออกจาก Hamburg ไป West Berlin ไปถึงเวลา ๑๑.๒๐ น. พักที่ Hotel Kempinski ซึ่งเป็นโรงแรมชั้น ๑ โอ่อ่า ห้องพักหรูหรามาก มีเครื่องบำรุงความสุขความสะดวกสบายหลายอย่าง เช่น มีเครื่องโกนหนวดไฟฟ้า มีเครื่องชั่งในห้องน้ำ เป็นต้น Restaurant ซึ่งอยู่ในโรงแรมก็ให้บริการที่ดีมาก อัศวินเกษมชอบใจมากบอกว่าพักมาหลายโรงแรมแล้วไม่ค่อยจะมีครบเครื่องเหมือนอย่างโรงแรมนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องอาบน้ำ บางโรงแรมมีแต่อ่างอาบไม่มี Shower อาบน้ำในอ่างแล้วไม่มี Shower ล้างตัว บางแห่งเช่นที่ Beograd มีแต่ Shower แต่ไม่มีอ่างอาบน้ำ (ความจริงมีอ่างแต่เล็กและตื้นมาก ใช้แช่อาบไม่ได้ ถามได้ความว่าอ่างนั้นเขาใช้ล้างก้น ฝรั่งอาบน้ำปีละ ๑ – ๒ ครั้งเท่านั้น นอกนั้นใช้วิธีเช็ดตัว)

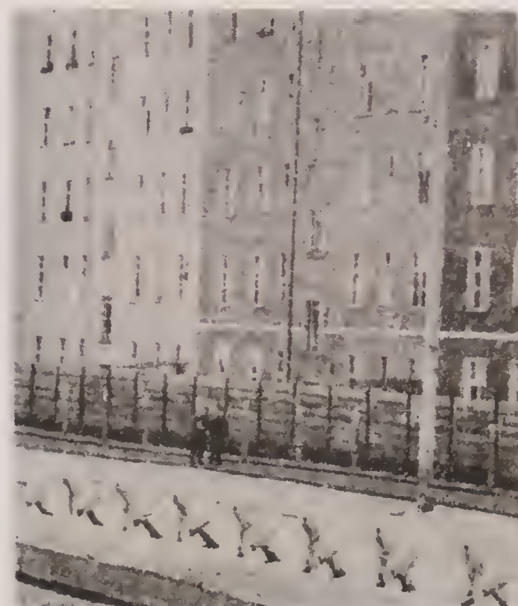
ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ในปี ค.ศ. ๑๙๔๕ ประเทศเยอรมันได้ถูกแบ่งออกเป็น ๔ เขต โดย ๔ มหาอำนาจผู้ชนะสงคราม คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกา และโซเวียต และแบ่งเขตยึดครองกันดังนี้คือ

ทิวทัศน์ของกรุงบอร์น
แห่งเยอรมันตะวันตก

กำแพงเบอร์ลินอันลือนาม

หารยามของเยอรมันตะวันออก

ภาพที่ระลึกว่าได้มาถึงปอมเปอี
แห่งอิตาลีแล้ว

ชะเง้อชะแง้มองข้ามกำแพง
เพื่อดูเบอร์ลินตะวันออก

บนระเบียงโรงแรม
แห่งตูนิเซีย

เขตในภาคตะวันออกซึ่งเป็นบริเวณเยอรมันตอนกลางและตอนตะวันออกรวมทั้งเบอร์ลินตะวันออกด้วยอยู่ภายใต้การยึดครองของรัสเซีย ส่วนอีก ๓ เขตในดินแดนทางภาคตะวันตกซึ่งมีราว ๓ ส่วนของดินแดนเยอรมันเดิมตกอยู่ภายใต้การยึดครองของอังกฤษ ฝรั่งเศส และอเมริกา ต่อมาในปี ค.ศ. ๑๙๔๙ รัฐต่าง ๆ ของเยอรมันภาคตะวันตกได้รวมตัวกันเข้าเป็นสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมันและได้เป็นอิสระปกครองตัวเองตั้งแต่นั้นมาประกอบด้วยรัฐต่าง ๆ รวม ๑๑ รัฐ รัฐที่ ๑๑ คือ West Berlin แต่สำหรับเบอร์ลินนั้นอยู่ในสถานะที่แตกต่างและแปลกกว่ารัฐอื่น ๆ คือตามข้อตกลงของ ๔ มหาอำนาจดังกล่าวสหพันธ์ ฯ จะถือเอาเบอร์ลินเป็นส่วนหนึ่งของรัฐส่วนรวมโดยแท้จริงเช่นรัฐอื่น ๆ อีก ๑๐ รัฐนั้นยังไม่ได้ และการนำเอารัฐธรรมนูญของสหพันธ์ ฯ ไปใช้ใน West Berlin ก็เป็นไปในขอบเขตจำกัดเท่านั้น ตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๕๘ เป็นต้นมารัฐบาลโซเวียตพยายามที่จะให้เบอร์ลินเป็นเมืองอิสระที่แท้จริงโดยไม่เกี่ยวข้องกับสหพันธ์เลยด้วยเจตนาที่จะให้เมืองนี้ขาดสัมพันธ์กับดินแดนตะวันตก เมื่อวันที่ ๑๓ สิงหาคม ค.ศ. ๑๙๖๑ ผู้มีอำนาจในเยอรมันตะวันออกก็ได้ปิดทางติดต่อระหว่าง East Berlin กับ West Berlin ด้วยการก่อกำแพงและรั้วลวดหนามดังกล่าวข้างต้นเป็นการแบ่งแยกเบอร์ลินออกจากกันโดยเด็ดขาดตั้งแต่นั้นมา เมื่อ ค.ศ. ๑๙๖๖ เยอรมันตะวันออกได้ผ่อนปรนให้คนเบอร์ลินตะวันตกไปเยี่ยมญาติได้ครั้งหนึ่ง และเมื่อเทศกาล Easter ปีนี้ (๑๙๗๒) ก็เปิดโอกาสให้ชาวเยอรมันตะวันตกไปเยี่ยมญาติทางตะวันออกได้เป็นเวลา ๕ วัน เมื่อต้น มิ.ย. ๑๕ ได้มีการลงนามในสัญญาระหว่างเยอรมันตะวันตกกับโซเวียต พรมแดนระหว่างเยอรมันตะวันตกและตะวันออกคงจะเปิดถึงกันได้

ตามรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันซึ่งมีบทบัญญัติตอนหนึ่งกำหนดให้ใช้เฉพาะ West Berlin ว่าเบอร์ลินเป็น Federal State และเป็นนคร ๆ หนึ่งมี Senate เป็นผู้บริหารการปกครองและเทศบาล Senate นั้นประกอบไปด้วย Governing Mayor, Mayor และ Senators ๑๖ คน (แต่ปัจจุบันมีเพียง ๙ คน) Governing Mayor นั้น ทำหน้าที่ทำนองเดียวกับนายกรัฐมนตรี

วันที่พวกเราไปถึงนั้นเวลา ๑๓.๓๐ น. ได้มีการเลี้ยงรับรองที่ Schlosshotel Gehrhus ซึ่ง Herr Klaus Hübner, Police President of Berlin เป็นผู้จัดในนามของ Mayor และ Senator ว่าการมหาดไทย เสร็จแล้วได้มีการซักถามและสังสรรค์

เวลา ๑๕ น. เจ้าหน้าที่ฝ่ายเยอรมันจัดรถมารับคณะพวกเราไปศึกษาภูมิประเทศในตัวเมืองเบอร์ลินแล้วพาไปทางด้านจดเขตเบอร์ลินตะวันออก ใน Zone ของ US เดิมมีรั้วลวดหนามกั้นแบ่งเขตระหว่างเบอร์ลินตะวันตกและตะวันออกแล้วต่อมาทางโซเวียตได้ก่อกำแพงสูงกั้นซ้อนรั้วลวดหนาม บนกำแพงทำท่อไว้สุดเขตมีสะพานข้ามลำน้ำ มีรั้วกั้นบนสะพานทหารอเมริกันเป็นผู้อารักขา ขณะนั้นฝนตกหนักจึงไม่ได้ไปไหนอีก ก่อนจะลงจากรถเจ้าหน้าที่ติดต่อของ West Berlin ได้แจกตั๋วสำหรับไปชมและฟัง Concert ในตอนค่ำวันนี้คนละ ๓ ใบ ตั๋วสำหรับเข้าดู Concert, ตั๋วสำหรับซื้อ Program, ตั๋วสำหรับฝากหมวกและเสื้อคลุม ขณะนั้นเป็นเวลา ๑๗ น. เศษ รถจะมารับในเวลา ๑๙.๓๐ น.

ครั้นได้เวลารถมารับพวกเราตามกำหนดนำพวกเราไปที่ Philharmonie Hall เมื่อไปถึงฝนพรำ ๆ พวกเราที่ไปกันนี้ทุกคนต่างก็ยังมิได้รับประทานอาหารเย็นกะว่ากลับจากฟัง Concert แล้วจะมารับประทานกรั้นเวลา ๒๐ น. นักดนตรีประมาณ ๓๖ คน พร้อมด้วยเครื่องดนตรีก็มาถึงเวที ขอบรรยายไว้ด้วยว่า

นักดนตรีคนสำคัญที่ถือเป็นตัวเอกหรือพระเอกนั้นคือผู้เล่นเปียโน ต่อมาอีกประมาณ ๕ นาที พระเอกจึงเข้ามาเป็นพระเอกหนุ่มรูปหล่อ (ตามทัศนะของคนเยอรมัน) ทันใดนั้นผู้เข้าชมทั้งหลายก็ปรบมือด้วยเสียงอันยาวนานและปรบดังนี้ถึง ๓ ยก พระเอกจึงเข้าเล่นเปียโน เขาจะเล่นเพลงอะไรจะเป็นของ Johann Straus หรือของ Brahms หรือจะของใครผู้เขียนก็ไม่ทราบเพราะไม่มีความรู้ทางดนตรีเลย ปรากฏว่ามีผู้มาฟังดนตรีกันมากมีทั้งคนหนุ่มคนสาวและคนแก่ สำหรับคนแก่นั้นเดาว่าคงจะมาฟังเพราะความหลัง เมื่อพระเอกคนที่ ๑ บรรเลงได้ประมาณครึ่งชั่วโมงก็ออกไปแล้วเปลี่ยนให้พระเอกคนที่สองซึ่งเป็นคนหนุ่มเหมือนกันเข้ามาบรรเลงโดยมีการปรบมือ ๓ ครั้ง ๓ ครา อันยาวนานอีก บรรเลงอีกราวครึ่งชั่วโมงจบแล้วก็ปรบมืออย่างเมื่อเข้ามาแล้วพักครึ่งเวลา ครึ่งหลังพระเอกคนที่สองมาบรรเลงจังหวะใหม่เสียงกระแทกกระทั้นเป็นเวลาครึ่งชั่วโมงแล้วออกไปมีการตบมือที่ยาวนานมาก เมื่อออกไปแล้วเสียงปรบมือยังก้องอยู่จนพระเอกคนที่ ๒ ต้องกลับเข้ามาโค้งใหม่เป็นดังนี้ถึง ๓ ยก แล้วมีสุภาพสตรีผู้หนึ่งนำช่อดอกไม้มามอบให้พระเอกคนที่ ๒ ก็ปรบมือยาวนานกันอีก ถัดไปพระเอกคนที่ ๑ เข้ามาบรรเลงอีกราวครึ่งชั่วโมงเป็นจบและมีการปรบมือจนพระเอกกลับเข้ามาโค้งใหม่ถึง ๓ ครั้ง ๓ ครา และมีการมอบช่อดอกไม้เหมือนพระเอกคนที่๒ Concert เลิกเมื่อเวลา ๒๒ น.เศษ ได้ยินอัศวินทั้งหลายพรรณนาไปทั่วกันว่ารู้สึกซาบซึ้งมากระหว่างที่ฟังดนตรีอยู่ทุกคนต้องระวังไม่ให้เกิดเสียงไอหรือจามแทรกเข้ามามิฉะนั้นจะถูกมอง พวกเรากลับถึงโรงแรมเมื่อเวลา ๒๒.๐๐ น. แล้วต่างคนต่างก็รีบไปหาอาหารรับประทานเพราะร้านอาหารจะปิดในเวลา ๒๓ น. เห็นอัศวินเกษมชักชวนพรรคพวกกลุ่มหนึ่งไปรับประทานอาหารจีนใกล้โรงแรม

วันอาทิตย์ที่ ๒๑ พ.ค. ๑๕ เจ้าหน้าที่ผู้หญิงของ Berlin Information Centre ได้นำพวกเราไป Sightseeing ยังสถานที่สำคัญหลายแห่งเป็นต้นว่า สนามกีฬาแห่งชาติ, ตึกรัฐสภา โดยได้บรรยายให้พวกเราฟังถึงประวัติและความเป็นมาของสถานที่นั้น แล้วพาพวกเราไปดูกำแพงเบอร์ลินทางด้าน English Zone พวกเราได้ขึ้นบันไดที่เขายกร้านขึ้นไปให้คนดูสภาพของฝั่งเบอร์ลินตะวันออกและได้เห็นพวกเบอร์ลินฝั่งตะวันออกส่องกล้องมองดูพวกเราอยู่เหมือนกันความจริงเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ที่พวกเราได้ไปเห็นและโฆษกบรรยายให้เราฟังเป็นเรื่องน่ารู้ ถ้าจะบรรยายโดยละเอียดก็จะต้องมีภาพประกอบและจะกินเนื้อที่กว่า ๑๐ หน้ากระดาษ ทั้งเป็นเรื่องในอดีตผู้เขียนจึงขอผ่านไป (ระหว่างคุณหนูแกบรรยายอัศวินมนตรีอยู่ข้างจะเป็นคนช่างสงสัยถามมากกว่าเพื่อน)

เวลา ๑๓ น. พวกเราไปที่ Hotel Ambassador Berlin รับประทานอาหารกลางวันซึ่งจัดเลี้ยงโดย German Association for the United Nations และ Berlin and the German - East Asia Association, Berlin โดยที่ยังไม่มีการรับรองเอกราชของเยอรมันเพราะยังไม่มีการทำสัญญาสงบศึก เยอรมันจึงเข้าเป็นสมาชิกในองค์การสหประชาชาติไม่ได้ จึงได้มีการตั้งสมาคมเพื่อดำเนินภารกิจของ UN ตอนบ่ายต่อจากนั้นเขาพาพวกเราไปชม New National Gallery ตอนขากลับเขาก็แจกตั๋วอย่างวันก่อนสำหรับผู้ที่สมัครใจจะไปชมละคร Opera ในตอน ๑๘ น. ผู้เขียนขอตัวไม่ไปเพราะมีทีท่าว่าจะเป็นหวัดเกรงว่าจะไอเป็นการรบกวนผู้เข้าชม แต่เมื่ออัศวินที่ไปชมกลับมาแล้วต่างก็เล่าเรื่องละครกันไปคนละอย่าง ๕ คน ก็ ๕ เรื่อง เข้าใจว่าถ้าถามหมดทุกคนเรื่องก็คงไม่ซ้ำกันเป็นแน่

วันจันทร์ที่ ๒๒ พ.ค. ๑๕ พวกเราก็ขึ้นเครื่องบินออกจาก West Berlin ไป Cologn (Köln) เมื่อถึง Cologn แล้วเดินทางโดยรถยนต์ไปอีก ๕๒ กม. ถึงกรุง Bonn ซึ่งเป็นเมืองหลวงของเยอรมัน

กรุงบอนน์เมื่อก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ เป็นเมืองเล็ก ๆ หลังสงครามแล้วจึงตั้งเป็นเมืองหลวงของเยอรมันตะวันตก แม้จะเป็นเมืองหลวงของสหพันธ์ ฯ ก็ไม่ใหญ่โตนักมีพลเมืองเพียง ๓๐๐,๐๐๐ คน เมื่อเทียบกับโคโลญซึ่งเป็นเมืองอุตสาหกรรมมีพลเมืองถึง ๘๖๐,๐๐๐ คน เมืองบอนน์เป็นเมืองสงบค่ำลงก็เงียบ

เวลา ๑๘ น. ฯพณฯ เอกอัครราชทูต จินตน์ กุญชร ณ อยุธยา ได้จัดให้มีการเลี้ยงรับรองที่ทำเนียบก่อนการเลี้ยงท่านทูตได้ Brief ให้พวกเราฟังในข้อสาระสำคัญอย่างละเอียด การเลี้ยงวันนั้นท่านทูตได้เชิญเจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่ในกระทรวงการต่างประเทศ และนายทหารชั้นผู้ใหญ่มาร่วมรับประทานด้วย การเลี้ยงรับรองวันนั้นได้เป็นไปโดยอัธยาศัยไมตรีอันดีและพวกเราได้ความรู้มาคนละหลายอย่าง

วันอังคารที่ ๒๓ พ.ค. ๑๕ เวลา ๐៩.๕๐ น. พวกเราเดินทางไปฟังคำบรรยายที่กระทรวงการต่างประเทศจนถึงเวลา ๑๒.๓๐ น. พวกเราเดินทางไปยัง Bonn - Bad Godesberg เพื่อจะรับประทานเลี้ยงที่ภัตตาคาร Godesberg Castle ซึ่งอยู่บนภูเขา จัดเลี้ยงโดยกระทรวงการต่างประเทศ นายทหารเยอรมันที่มาร่วมรับประทานเลี้ยงแต่งเครื่องแบบทุกคน เวลา ๑๕ น. พวกเราไปที่กระทรวงกลาโหม ในการบรรยายที่นี่ผู้บรรยายพูดภาษาเยอรมันแล้วมีล่ามสาวแปลคำบรรยายและคำถามคำตอบ ล่ามสาวผู้นี้ชื่อ Ernst ซึ่งแปลได้รวดเร็วดีมากจนเป็นที่ติดใจแก่อัศวินหลายคน เช่น อัศวินมนตรี เป็นต้น พวกเราฟังคำบรรยายอยู่จนกระทั่งเวลา ๑๗ น. จึงเดินทางกลับ ตอนค่ำพวกเราไปรับประทานเลี้ยงที่กระทรวงกลาโหม คงจะเป็นด้วยคุณหนู Ernst มาร่วมรับประทานด้วย อัศวินจินดาจึงเจริญทั้งอาหารและเหล้าองุ่น บอกว่าของเขาอร่อยดี

วันพุธที่ ๒๔ พ.ค. ๑๕ เวลา ៩ น. ออกเดินทางไปยังเมือง Dusseldorf ไปที่บริษัท Rheinmetall ซึ่งเป็นโรงงานทำอาวุธ Dr. Falcke ผู้อำนวยการโรงงานบรรยายโดยล่ามสาว Ernst ตามไปเป็นล่ามแปลเช่นเดียวกับเมื่อวานนี้ แล้ว Dr. Falcke ได้นำพวกเราดูกิจการโรงงานจนทั่วแล้วเลี้ยงอาหารกลางวัน ตอนบ่ายฉายภาพยนตร์ให้ชม เป็นภาพยนตร์เกี่ยวกับอานุภาพของอาวุธและยานยนต์ที่โรงงานนี้เป็นผู้ผลิต ๑๕ น. พวกเราเดินทางกลับถึงโรงแรมเวลา ๑๖ น. จัดกระเป๋าเสร็จ เวลา ๑๘ น. เดินทางไปบ้านผู้ช่วยทูตทหารไทยซึ่งคณะผู้ช่วยทูตทหารจัดอาหารไทยเลี้ยงส่งเรา อาหารอร่อยมากเราไม่ได้รับประทานอาหารไทยมาหลายมื้อแล้ว ครั้งนี้พวกเราได้บริโภคกันอย่างเต็มอิ่มและรู้สึกขอบคุณท่านเจ้าภาพเป็นอย่างยิ่ง เวลา ๒๐ น. พวกเราออกเดินทางไปยังสนามบินที่ Cologn เครื่องบินออกเวลา ๒๑.๔๓ น. ถึง**กรุงบรัสเซลส์** เมืองหลวงของประเทศเบลเยี่ยมเวลา ๒๒.๓๐ น. ฯพณฯ เอกอัครราชทูต สมปอง สุจริตกุล กับคณะได้กรุณาเดินทางจากกรุงเฮกมาต้อนรับพวกเราถึงที่นี่

ประเทศเบลเยี่ยมเป็นประเทศเล็ก ๆ มีเนื้อที่เพียง ๑๑,๗๓๐ ตารางไมล์ มีพลเมือง ៩.๖ ล้านคน มีความหนาแน่น ๘๒๑.๓ คน ต่อตารางไมล์ เป็นที่ ๒ รองจากเนเธอร์แลนด์ เฉพาะกรุง Brussels มีพลเมืองประมาณ ๑ ล้านคนเศษ ประเทศเบลเยี่ยมแม้จะเป็นประเทศเล็กแต่มีความเจริญก้าวหน้าทางด้านอุตสาหกรรมมาก และมีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์หลายอย่างที่จะอำนวยประโยชน์ให้แก่อุตสาหกรรมของเบลเยี่ยม ในบรรดาสินค้าต่าง ๆ ของเบลเยี่ยมนั้น เครื่องแก้วของเบลเยี่ยมมีชื่อเป็นที่นิยมกันทั่วโลก

วันรุ่งขึ้น **วันพฤหัสที่ ๒๕ พ.ค. ๑๕** เวลา ๑๐ น. พวกเราไปเยี่ยมและฟังคำบรรยายที่สำนักงานใหญ่ขององค์การ NATO เวลาเที่ยงจึงกลับที่พัก ตอนค่ำ ฯพณฯ เอกอัครราชทูต สมปอง สุจริตกุล ได้จัดเลี้ยงอาหารค่ำแก่พวกเราที่ร้าน Hong Kong, 50 Boulevard Emile Jacqmain เสร็จแล้วท่านทูตยังได้ตามไปส่งพวกเราถึงที่โรงแรมและบอกว่าจะไปต้อนรับพวกเราที่กรุงเฮก ซึ่งสถานทูตอยู่ที่นั้น ท่านจะเดินทางโดยรถยนต์ในวันพรุ่งนี้ เพราะเป็นระยะทาง ๑๗๐ ก.ม. เท่านั้น จะไปถึงก่อนพวกเราด้วยซ้ำเพราะพิธีรีตองที่สนามบินจะทำให้เสียเวลาไปเกือบ ๒ ชม.

วันศุกร์ที่ ๒๖ พ.ค. ๑๕ เราออกจากกรุง Brussels เราไปเครื่องบิน SABENA พบ hostess คนที่ถูกจี้เครื่องบินที่ Telaviv ถามแกว่าตกใจมากไหม แกว่าเป็นบ้างแต่ไม่มาก เที่ยวนี้มีแต่พวกเรากับฝรั่ง ๒ คน ไม่แน่นเป็นเที่ยวแรก นอกนั้นคนแน่นตลอดทาง เครื่องบินออกเวลา ๑๑.๓๐ น. ถึง Amsterdam เวลา ๑๒.๑๕ น. แล้วเดินทางจาก Amsterdam ไปกรุง Haque โดยทางรถยนต์อีกประมาณ ๔๐ นาที ค่ำวันนี้ ฯพณฯ เอกอัครราชทูตได้จัดเลี้ยงอาหารเป็นเกียรติแก่พวกเราที่ทำเนียบโดยเชิญข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และนายทหารของประเทศนั้นสังสรรค์กับเราด้วย (ตอนนี้ผู้เขียนจำได้ว่าไม่เห็นอัศวินจินดาและอัศวินนุกูล ได้ทราบภายหลังว่าขออนุญาตท่านอาจารย์ไปพบใครก็ไม่ทราบที่อังกฤษ)

วันเสาร์ที่ ๒๗ พ.ค. ๑๕ เวลา ๐๘.๓๐ น. พวกเราออกเดินทางจากกรุงเฮกไปยังอัมสเตอร์ดัมไปดูโรงงานเจียระไนเพชร ความจริงวันนี้เป็นวันหยุดของเขา แต่เขาเปิดให้เราชมเป็นพิเศษ บรรยายและฉายภาพยนตร์การเจียระไนเพชรให้ดูด้วย เขาว่าเพชรที่ขุดได้จากแอฟริกาใต้นั้นเป็นก้อนยังไม่ได้เจียระไนแล้วเอาไปเข้าตลาดที่ประเทศอังกฤษ พ่อค้าเพชรทั่วโลกจะไปคัดเลือกซื้อที่นั่นเอามาเจียระไน การเจียระไนเพชรที่นี่เป็นที่นิยมมากทั้งยุโรปและอเมริกา เขาเจียระไนมีเหลี่ยมมากกว่าของเรา จึงทำให้เห็นน้ำงามและเกิดประกายมาก เขาว่าเพชรทางเอเซียน้ำออกสีเหลืองเรื่อๆ ไม่เป็นที่นิยมในยุโรป กลับกันเพชรในยุโรปก็ไม่นิยมในเอเซีย เสร็จแล้วเขาเอาเพชรที่เจียระไนแล้วออกมาโชว์ ใครจะซื้อเขาก็ขายและรับจะทำเรือนแหวนให้ด้วยโดยไม่คิดมูลค่า กับจะนำไปมอบให้ตอนขึ้นเครื่องบินจะไม่ต้องเสียภาษี แม้กระนั้นก็ยังไม่มีใครซื้อเสียเหลี่ยมอัศวินและรุ่น ๑๔ หมด ได้ทราบว่ารุ่น ๑๓ มีคนซื้อไป ๘ เม็ด เท่าที่ทราบอัศวินทั้งหลายก็ยังหาได้พิชิตวัวกระทิงตัวใดให้ประจักษ์สมกับคำคุยเมื่อก่อนออกเดินทางไม่ แล้วคอยดูกันต่อไปว่าเขาจะไปพิชิตที่ใดได้อีกหรือไม่

หลังจากดูงานดังกล่าวแล้ว พวกเราก็ออก shopping ใน Amsterdam ปรากฏว่าอัศวินชัยแสงไปซื้อเสื้อฝนมา ๑ ตัวแล้วใส่ทันที ดูราวกับนายทหารเยอรมัน มีหลายคนพากันซื้อร่มตามคำแนะนำของท่านทูตอุปดิศร์ เป็นสุภาพบุรุษอังกฤษไปตาม ๆ กันเป็นที่เขม่นของคนไม่ได้ซื้อ ฝ่ายอัศวินนวลกับอัศวินสุวรรณก็พยายามเลือกเฟ้นของเป็นการใหญ่แต่แล้วก็ซื้อของได้ไม่กี่ชิ้น เวลา ๑๓ น. พวกเราก็เดินทางกลับเว้นแต่อัศวินพิริยะ อัศวินเฉลิม โชตนาการ และอัศวินอดุล พากันไปดู Museum ภาพเขียน แล้วจะขอกลับทางรถไฟ ทั้งนี้นัยว่าตามคำชักชวนของอัศวินอดุล อัศวินผู้นี้ไปที่ไหนก็ตามต้องขอสำรวจตลาดและราคาสินค้าทุกแห่งไป จนพวกเราว่าควรจะตั้งให้เป็นอธิบดีในกระทรวงเศรษฐการ ถ้าถามเรื่องอื่นที่เขา "สนใจเป็นพิเศษ" จะไม่ได้ความจากอัศวินผู้นี้ วันนั้นได้ความว่าอัศวินเฉลิมกลับก่อนเพราะเดินตามพวกเราไม่ทัน

รุ่งขึ้นวันอาทิตย์ที่ ๒๘ พ.ค. ๑๕ เขาพาเราไปดูการสร้างเขื่อนล้ำเข้าไปในทะเล ทั้ง ๆ ที่เป็นวันหยุด เขาก็ยังอุตส่าห์พาชมและบรรยายให้ความรู้เป็นอย่างดี น่าขอบใจเขาเป็นอย่างยิ่ง เขามีโครงการสร้างเขื่อนรุกทะเลเป็นระยะ ๆ ทุก ๑๐ ปี ๒๕ ปี และ ๕๐ ปี โดยเริ่มโครงการครั้งใหญ่มาแต่ปี ๑๙๓๒ เนื้อที่ที่ถมทะเลหรือรุกทะเลได้งอกมาราว ๒ ใน ๗ ของเนื้อที่ทั้งประเทศแล้ว ยังมีโครงการต่อไปอีกไม่หยุดยั้ง วิธีการนั้นเขาสำรวจท้องทะเลเสียก่อนแล้วทำเขื่อนในทะเลโดยเอาแท่งคอนกรีตไปทิ้งเป็นแนวสันเขื่อนแล้วสร้างเป็นเขื่อนกันน้ำ จากนั้นก็ระบายน้ำภายในออกไป ก็จะได้พื้นที่เพิ่มขึ้นใช้เพาะปลูกได้ดี แต่พื้นที่ที่ได้เพิ่มนี้จะอยู่ต่ำจากระดับน้ำทะเล

ชาวดัทช์มีความขยันอดทนอย่างยอด มีความรู้ความชำนาญในทางอีเลคโทรนิคส์เป็นเยี่ยม นอกจากทำการกสิกรรมพืชที่เป็นอาหารแล้ว ยังปลูกดอกไม้เป็นสินค้าออกเป็นจำนวนมาก กล่าวกันว่าจำนวนโคในเนเธอร์แลนด์มีมากกว่าจำนวนพลเมือง (๑๓.๒ ล้านคน) ชาวดัทช์แข็งแรงมีอนามัยดีมาก และได้ชื่อว่ามีอายุยืนมากที่สุดในยุโรป เนเธอร์แลนด์เป็นประเทศที่ไม่มีภูเขา พื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ต่ำกว่าระดับน้ำทะเล จุดอ่อนของประเทศนี้อยู่ที่เขื่อนกั้นน้ำทะเล แต่เขาว่าสงครามครั้งที่แล้วเขาปล่อยน้ำทะเลให้ท่วมกองทัพเยอรมันที่เข้ามาตั้งอยู่ในเนเธอร์แลนด์ กรุงเฮกเป็นที่ตั้งของศาลโลก

วันจันทร์ที่ ๒๙ พ.ค. ๑๕ เวลา ๗ น. เราออกเดินทางโดยรถยนต์ไปขึ้นเครื่องบิน ท่านทูตได้กรุณาไปส่งพวกเราถึงสนามบิน Amsterdam เครื่องบินออก ๘ น. ไปถึง**กรุงลิสบอน**ของประเทศโปรตเกส เวลา ๑๒.๓๐ น. ระหว่างทางมีอัศวินนายหนึ่งลืมชื่อเสียแล้วจู๋จี๋กับ hostess จนน่าอิจฉา ตอนจากยังร่ำลาอาลัยอาวรณ์

เวลาบ่าย ๑๕.๐๐ น. พวกเราไปชม Laboratorio Nacional de Enginharia Civil ที่นี่ก็คือศูนย์วิจัยและค้นคว้านั่นเอง ทำการวิจัยโครงการก่อสร้างทั้งหลายของรัฐบาล หาข้อมูลและข้อขัดข้องก่อนที่จะดำเนินงานตามโครงการนั้น ๆ เช่นรัฐบาลจะสร้างเขื่อนกั้นน้ำที่ใด ศูนย์นี้จะทำการสำรวจและจำลองแบบของจริงมาทดลองก่อนตลอดจนกระทั่งทดลองเดินสายไฟฟ้าอย่างของจริง เพื่อประเมินค่าว่าเขื่อนของจริงจะให้พลังน้ำที่จะให้กำเนิดไฟฟ้าสักเท่าใด ทดลองตั้งแต่หล่อเขื่อนด้วยปูนพลาสเตอร์จนกระทั่งหล่อเขื่อนคอนกรีตย่อส่วนขนาด ๑ ส่วน ใน ๗๕ ส่วน ของของจริง แล้ววิจัยการทดลองนั้นเป็นผลออกมา เพื่อให้งานสร้างเขื่อนลุล่วงไปด้วยดี นอกจากเขาจะวิจัยและค้นคว้าสำหรับการสร้างเขื่อนในประเทศปอตุเกสให้รัฐบาลแล้ว เขายังรับทำการวิจัยและสร้างเขื่อนให้ประเทศในยุโรปและเอเชียอีกหลายประเทศอีกด้วย รู้สึกว่าเขาจะเป็น Expert ในเรื่องการสร้างเขื่อนพลังน้ำ นอกจากนั้นเขายังพาไปดู Experiment ในเรื่องเกี่ยวกับน้ำอีกหลายแห่ง เขาจำลองจากของจริงเช่นเดียวกัน เช่นการสร้างเขื่อนกันคลื่นลมในทะเลสำหรับทำท่าจอดเรือ เขาคำนวณจากสภาพของจริงว่าทิศทางลมและคลื่นเป็นอย่างไร แล้วทำเขื่อนจำลองจากนั้นก็ปล่อยลมและกวนน้ำให้เกิดคลื่นขนาดที่ proportion กับกระแสคลื่นลมของจริงว่า เขื่อนจำลองนั้นจะอำนวยผลบังคลื่นลมได้เพียงใด จะควรแก้ไขอย่างไร เพื่อเวลาสร้างจริงจะไม่ต้องแก้ไขกันอีกดังนี้เป็นต้น แล้วเขาพาไปดู Experiment อื่น ๆ อีกหลายอย่างเช่น การวิจัยและทดสอบเกี่ยวกับ Resistance ของโลหะและวัตถุต่าง ๆ เป็นต้น เพื่อหาว่าจะควรใช้ส่วนผสมของ Metal Alloy ว่าจะใช้ส่วนสัดอย่างใดจึงจะได้ Resistance ตามที่ต้องการ เขาตั้งใจพาไปดูและตั้งใจอธิบายเพื่อให้เกิดประโยชน์จริง ๆ แก่

พวกเรา แต่ขณะนั้นบ่ายโขแล้วเกือบจะเย็นทั้งพวกเราเพิ่งเดินทางไปถึงจึงอิดโรยพอดู อัศวินสุวรรณถึงกับเดินขาลากเพราะต้องเดินไปดูมากแห่ง ต้องขึ้นลงบันไดตึกหลายชั้น อัศวินเกษมและอัศวินนุกูลหลอกว่าเขายังจะพาไปดู Lab บนภูเขาอีก อัศวินสุวรรณว่าไม่ไหวเหลือจะทนทานแล้ว วันนั้นเรากลับถึงที่พัก ๑๘.๓๐ น. (เพราะเขาพาเราดูและบรรยายเพลินไปและยังมีการชักรูปที่หน้า Lab อีก) แต่ท่านหัวหน้าคณะ (อาจารย์ พล.ต. เรี่ยม ฯ) ยังจะต้องไปเยี่ยมคำนับที่กระทรวงการต่างประเทศและเสนาธิการทหารปอร์ตุเกสอีกจนถึงเวลา ๑๙ น. เศษ

เวลา ๒๑ น. เขาเชิญพวกเราไปรับประทานอาหารที่ร้านมีชื่ออยู่ริมแม่น้ำ Tejo (Rio Tejo) แม่น้ำตอนนี้กว้างมาก กว้างกว่า ๕ กม. จึงดูเหมือนทะเล แต่ก็ใกล้ปากอ่าวมากแล้ว ทั้งนี้กระทรวงการต่างประเทศเป็นผู้จัดเลี้ยง เวลา ๒๒ น. เลี้ยง Cocktail เวลา ๒๓ น. จึงเข้านั่งโต๊ะรับประทาน

รุ่งขึ้นวันอังคารที่ ๓๐ พ.ค. ๑๕ ตั้งแต่เช้าไปฟังคำบรรยายการเมือง การทหาร ที่กระทรวงกลาโหม ขอผ่านไปเพราะรายงานนี้ไม่เกี่ยวกับวิชาการและโดยมารยาทไม่พึงเปิดเผย เสร็จแล้วเขาเลี้ยงอาหารกลางวันที่สโมสรกลาโหม

ตอนบ่ายเขาพาไป Sightseeing ตามเมืองชายทะเลและเมืองภูเขา วังโบราณบนเขา จะบรรยายโดยละเอียดก็หน้ากระดาษจำกัดแล้วจึงขอผ่านไปอีก ระหว่างทางรถจอดให้เราชมทิวทัศน์ริมทะเลแห่งหนึ่ง อัศวินจิตรพลสามารถชวนสาวปอร์ตุเกสที่เดินผ่านมาให้ร่วมชักรูปแถมโอบกอดเสียด้วย คุณพี่มีสีมือที่ (ไม่) น่าไว้ใจพอดู

รุ่งขึ้นวันพุธที่ ๓๑ พ.ค. ๑๕ เป็นวันว่างและเตรียมกลับตอนเย็น อัศวินอดุลคงปฏิบัติหน้าที่สำรวจตลาด (เพื่อเตรียมเป็นอธิบดีกรมเศรษฐการ หรือกรมการค้าต่างประเทศ หรือเปล่าก็ไม่ทราบ) อีกเช่นเคย แต่พวกเราก็ได้อาศัยสอบราคาสินค้าต่าง ๆ เชิงกระเซ้า แกก็หลงกลตอบเป็นฉากไป ครั้นถามเรื่อง "ปลาสด" กลับไม่ได้ความ ฝ่ายอัศวินสัมพันธ์เห็นอัศวินไพศาลได้ "สามนาง" มาหิ้วและแนบข้างก็ไม่ยอมน้อยหน้าอุตส่าห์ไปหา "สามนางน้อย" มาหิ้วบ้าง ปรากฏว่าอัศวินจิตติก็มีหิ้วกับเขาบ้างเหมือนกันไม่ทราบว่าเอามาจากไหน แต่ได้ความว่าเอาอย่างอัศวินไพศาล อัศวินผู้ว่าเดิมเป็นม้าตีนต้น บรรทุกใหญ่จนเกือบจะ over load ก็ว่าพอแล้ว ไม่หาอะไรมาทรมานสังขารอันแน่งน้อยอีก แต่ถ้าใครต้องการเงินก็มีอีกให้ยืมได้ ข้างอัศวินเฉลิม โพธิพรรค นั้น นัยน์ตาแหลมเอาการมองแต่ของดีราคาแพงและของเล็ก แต่ดูว่าจะเป็นม้าตีนต้นอีก จะได้ซื้อไปฝาก "คุณหนู" ที่ไหนบ้างหรือไม่ไม่เห็น เวลา ๑๘ น. เราก็ออกจาก Lisbon ไป Madrid ไปถึงเวลา ๑๙ น.

ที่ Madrid มีท่านทูตและคณะกับนายทหารเสปญชั้นผู้ใหญ่และเจ้าหน้าที่ผู้แทนกระทรวงการต่างประเทศมารับพวกเรา พอลงจากเครื่องบินเขาก็แจกกระเป๋าและเอกสารเต็มให้พวกเราคนละใบ เขาบอกว่าเขาดีใจมากที่พบพวกเรา แต่เสียใจที่มา (วันรุ่งขึ้น) ตรงกับวันหยุด มิฉะนั้นเขาจะพาไปดูกิจการทุกอย่างที่ประสงค์จะดู ขอให้บอก คราวหลังควรมาสัก ๗ วัน ก็จะดูได้ทั่ว พบล่ามเสปญประจำสถานทูตเขาบอกว่าเคยเป็นครูอยู่โรงเรียนเซนต์คาเบรียลในพระนครถึง ๑๙ ปี จากเมืองไทยมา ๒๒ ปีแล้ว (เป็นชาวเสปญ) มาทำงานสถานทูตไทยได้ ๔ ปีเศษ ยังพูดไทยชัด เขาบอกว่ารัฐบาลเสปญเสียใจมากที่เราไม่ได้ดู

งาน เพราะตรงกับวันหยุด (๑ มิ.ย. ๑๕) ตรงกับวันศีล์มหาสนิททางศาสนาคริสต์ ถ้าไทยต้องการอะไรเขาก็จะให้แม้เลือดเนื้อก็สละให้ได้ (ปจว. ?) ตอนเราไปถึงร้านค้าปิดแล้ว

เสปญโดยท่านนายพลฟรังโก เจริญก้าวหน้ามากในทุก ๆ ทาง เขาไม่ให้เสปญเข้า NATO ก็เพราะเกรงเรื่องเผด็จการ แกก็บอกว่าดี จะได้ทำการค้าขายได้สบาย แกว่าแกอยู่สุดปลายจงอยยุโรปไม่มีใครมากวนแกแม้แต่โซเวียต

รุ่งขึ้นวันพฤหัสบดีที่ ๑ มิ.ย. ๑๕ เป็นวันหยุดพวกเราไปที่สถานทูตไทย ท่านทูตบรรยายให้ฟังแล้วเลี้ยงน้ำแห้วอร่อยดี ต่อจากนั้นเขาพาพวกเราไปชม National Monument of the Santa Cruz อยู่ห่าง Madrid ออกไปทางตะวันตกเฉียงเหนือราว ๖๔ กม. ที่นี่เป็นโบสถ์และที่ฝังศพทหารและพวกกบฏที่รบกันเมื่อเกิดศึกกลางเมืองราว ๓๐ ปีมาแล้ว ตัวโบสถ์นั้นเจาะภูเขาเข้าไป สร้างใหญ่โตเลียนแบบโบสถ์เซนต์ปี-เตอร์ที่โรม บนยอดเขาคือหลังคาโบสถ์สร้างกางเขนสูงจากฐาน ๑๕๐ เมตร เริ่มสร้างแต่ปี ๑๙๕๕ แล้วเสร็จเมื่อปี ๑๙๕๘ สถานที่นี้กินเนื้อที่ ๑,๓๖๕ hectares อยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเล ๑,๗๕๘ เมตร ใช้นักโทษการเมือง (พวกกบฏ) สร้าง สร้างเสร็จให้พ้นโทษ จากโบสถ์มีลิฟต์ขึ้นไปยังฐานไม้กางเขนบนยอดเขาได้ ด้านหลังเขาทำภัตตาคารพวกเราไปรับประทานกันที่นั่น (วปอ. เลี้ยง)

ตอนบ่ายมีอัศวินหลายนายหลบไปดูการสู้วัวกระทิงที่สนาม (อัศวินสุวรรณเป็นหัวหน้าทีม) ส่วนมากไม่ไป เกรงจะกลับมารับประทานเลี้ยงที่ท่านทูตจัดในตอนค่ำไม่ทัน เขาเล่าว่าก่อนวัวจะไปต่อสู้กับ Matador มีคนเอาเหล็กแหลมแทงวัวเสียก่อนอย่างนี้ Matador ก็แพ้ยาก แต่วันนั้นเขาว่าวัวชนเอา Matador แย่ไปเหมือนกัน เพราะมันโกรธจัดที่ถูกแทง วัวที่ตายแล้วเขาฆ่าเลี้ยงคนจน (แต่ไม่มีอัศวินพวกเราคนใดได้สู้กับ "กระทิงพิเศษ" เลย ผู้สื่อข่าวพิเศษบอกว่าวัวตัวละ ๑,๐๐๐ บาท อัศวินถอย บอกว่าไว้ลงสนามโคเปนฮาเกนดีกว่า แล้วคอยดูกันต่อไป)

ตอนค่ำท่านทูตเลี้ยงรับรองที่ร้านอาหารจีนเชิญแขกสำคัญของเสปญด้วย อัศวินสุวรรณกับพวกกลับจากสนามวัวกระทิงมาทันการเลี้ยง

รุ่งขึ้นวันศุกร์ที่ ๒ มิ.ย. ๑๕ เวลา ๑๐ น. พวกเราออกจากเสปญไปโคเปนฮาเกนเพื่อไปรวมกับ นศ. สาย Scandinavia **ถึงโคเปนฮาเกน** เวลา ๑๔ น. ฯพณฯ เอกอัครราชทูต พระองค์เจ้า เปรม บุรฉัตร ทรงนำคณะเสด็จมารับพวกเราถึง Airport ได้รับสั่งต้อนรับพวกเราเป็นอันดี ถึงโรงแรมแล้วก็ออก shopping เพราะพวกเราไม่มีหน้าที่ดูกิจการประเทศเดนมาร์ก ย่าน shopping อยู่หน้า Town Hall พบ นศ. Scan หลายคนพาพวกเราไปซื้อของและ "สมุดภาพภูมิประเทศ" อัศวินเกษมพาใครคนหนึ่ง (ชาย) ไปชมสวนสนุก Tivoli ฟังดนตรี และชมดอก Tulip สีดำและสีต่าง ๆ

ตอนค่ำท่านทูตทรงจัดอาหารอันโอชะประทานเลี้ยงพวกเราที่ทำเนียบเสร็จ แล้วขึ้นรถไฟใต้ดินกลับ มีอัศวินหลายนาย (ไม่ขอระบุชื่อ) จะไปดู Life Show แต่แห่งสำคัญที่จะไปดูปรากฏว่าถูกตำรวจจับเมื่อบ่ายวันนั้นเอง พากันประหลาดใจเพราะไม่เคยปรากฏอย่างนี้เขาปล่อยให้แสดงอิสระ แห่งอื่นไม่กล้าดูเพราะเกรงจะถูกจับ เพราะเขาจับทั้งผู้แสดงและคนดู ส่วนการสู้วัวกระทิงก็ปรากฏว่าสนนราคาถึง ๑,๕๐๐ บาท อัศวินถอยกรูดไม่เป็นขบวน อัศวินทั้งหลายจึงไม่ได้พิชิต ไม่สมกับที่คุยไว้ กลับเมืองไทยก็จะขอตำแหน่งอัศวินคืน

รุ่งขึ้นวันเสาร์ที่ ๓ มิ.ย. ๑๔ อัศวินสายยุโรปและ นศ. สายสะแกนก็ร่วมกันเดินทางกลับโดยเครื่องบินลำมหึมาของ Thai International เที่ยวบินปฐมฤกษ์ โดยท่านทูตพร้อมด้วยหม่อมงามจิตร บุรฉัตร ชายา คณะเลขาสถานทูตและฝ่ายในได้เสด็จและมาส่งพวกเราที่ Airport เครื่องบินออกเวลาประมาณ ๑๒.๓๐ น. (เวลายุโรป) อัศวินและ นศ. สะแกนถอนใจเฮือก เพราะวันท้าย ๆ ต่างก็นับนิ้วนับวันกลับคิดถึงบ้านเต็มแก่ บางคนก็กะอาหารไทยที่จะรับประทาน hostess เป็นสาวไทยล้วนหน้าแฉล้ม บรรยากาศเป็นไทยอบอุ่นดีมาก พวกเราได้บริโภคอาหารบนเครื่องบินถึง ๔ มื้ออิ่มแปร้ ใช้เวลาเดินทาง ๑๑ ชม. เต็มก็ถึงดอนเมืองเมื่อเวลา ๗ น. (เวลาในไทย) ท่ามกลางการต้อนรับของ "โปลิศบ้าน" ทั้งหลายอย่างคับคั่งและอบอุ่น ได้ความว่ามาคอยกันตั้งแต่ ๔ น. ของบรายงานแต่โดยย่อเพียงเท่านี้ ผิดพลั้งขออภัย.

